ZİYA GÖKALP

MAKALELER II

Hazırlayan
Doç. Dr. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

KÜLTÜR BAKANLIĞI
YAYINLARI

ZİYA GÖKALP

MAKALELER II

Hazırlayan
SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI : 361
ZİYA GÖKALP DİZİSİ : 21

Kapak : Grafik Stüdyo S

Onay : 9.12.1981 gün ve 831.0 - 2497 sayı.
Birinci baskı : Şubat 1982
Baskı Sayısı : 5.000
Başbakanlık Basımevi - ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bugünkü felsefe 1

Alfred Fouillée'nin Tekâmülcü Felsefesi 8

Muhiddin Arabî 14

Meşhed'e Doğru 21

Eskiliğin Mukavemeti 22

Yeni Lisan Güzelliği 29

Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler 40

Akdeniz'de (Hikâye) 47

Altun Destan ve Açıklaması 51

Rıza Tevfik'in Felsefesi 60

Recâîzâde Mahmud Ekrem Hakkındaki Ankete Gökalp'in Cevabı 74

Türk İli : Eski Türklerde Din 75

Bazı notlar 95

Gökalp'in Makalelerinde İsmi Geçen Bazı İlim-Fikir ve Devlet Adamlarına Dair Notlar 100

Alkibyades, Bergson, Berkley, Descartes, Durkheim, Eflâtun, Fouillée, Gazzalî, Guyau, Höffding, W. James, Kant, L. Bruhl, Mauss, Mâverdî, S. Mill, Muhiddin Arabî, Müller, Nietzsche, Nordau, Renan, Spencer, Comte, Taine

Sözlük 120

BUGÜNKÜ FELSEFE (*)

Muharriri: Tevfik Sedat (Ziya Gökalp)

Bir zamanlar, felsefe, ilimlerin anası hükmünde idi. Bu ana felsefe karihasından ilimler doğurur, ma'rifetler icad ederdi. Vakta ki tarassuat ve tecrübeden doğan müsbet ilimler teessüse başladı, felsefe analık vazifesinden vazgeçti, ilimlerin zâbıtası sıfatını iktisab etti.

Bu devirde genç ilimler, nüfûz tevsii hevesiyle hudutları gerçek komşularının malikkânesine tecâvüze yeltendiler. Bunların i'tilâfını temin için her birinin nüfûz sahasını tayîn etmek, hepsini aynı kanunun idâresi altında birleştirmek iktiza ediyordu. Felsefe bu te'lif ve tevhid vazifesini ifa ede ede nihayet ilimleri bir ilimde birleştirdi. Fakat ilim böyle mütesanit (solidaire) bir mecmua haline geldikten sonra istiklâl sevdâsına düştü! Felsefenin vesayetinden çıkarak kendi başına yaşamaya başladı. Felsefe ilim sahasındaki nüfûzunu kaybettikten sonra bizzarûre ilmin mâverasına çekildi. Genç ilimler büyük bir müceddidin tavsiyesiyle «mâba'dettabîa»yı hudutlarının hâricine atmışlardı. İlimler «ilim» namıyla birleşerek bir «külliyet» teşkîl ettikleri zaman serhatlarında yalnız mâba'dettabîanın esrârâlûd hayâletleri beliriyordu. İlmin iki dikkatli gözü hükmünde bulunan tarassuat ile tecrübe bu sembolleri açıkça göremediği için öte yaka meçhul ve esrârâmiz bir zulmetten ibaret zannolunuyordu.

(*) *Bugünkü Felsefe:* Genç Kalemler, C: II, sayı: 2, sayfa: 29 - 31, 34, 1327.

Felsefe ilim mâlikânesinden dışarı atılınca bu karanlık sâhaya düştü. Mâba'dettabîa onu büyük bir ihtiramla karşıladı. Muzlım ve esrârlı ülkesinin tenvîr ve tanzîmini bu feyizli karîhaya tevdî etti.

Felsefe işe başlamadan evvel müsbet esaslara istinâd eden ilmin yapacağı tenkîtleri nazara aldı, çürük bir tahtaya basmamak için o da tarassut ile tecrübeyi kılavuz gibi istihdâma başladı.

İlmin mevzuu havassı vasıtasıyla ıttıla' olunan hâricî hâdiseler olduğu için ilim, yalnız hâricî tarassuta, tecrübeye istinad etmişti. Mâba'dettabîanın mevzuu ancak vicdan (conscience) vasıtasıyla ıttıla' olunabilen bâtınî haller olduğu için felsefe de yalnız bâtınî tarassuta, bâtınî tecrübeye ehemmiyet verdi. Fakat ilmin vâsıl olduğu hakikatları dikkatten dûr tutmayarak onlara münâkîz neticeler istihsalinden ictinâb etti. İlim tabiatın dış yüzünü tetkîk etmiş, bütün keyfiyetleri bir keyfiyete: «Hareket»e ircaa çalışmıştı. Keyfiyetler birbirine irca olunamayan aslî (original) hâdiseler olduğuna binaen yalnız bu keyfiyetlerin kemiyetini hareketteki kemiyete ircaa muvaffak olmuştu. İlim her hâdiseyi bir mekanizma hâlinde görüyor; gayri uzvî, uzvî, fevkaluzvî bütün âmilleri ölçüyor, tartıyor, hesaplıyordu.

Felsefe, mâba'dettabîaya mevzu olarak tabiatın içyüzünü tayîn etmişti. Tabiatın dışyüzü görülen hâdislerden ibarettir. Hâdiselerin görülebilmesi görenlerin görmesine muhtaçtır. O halde görülen varlıklardan başka görren varlıklar da mevcud olmak lâzım gelir. İlim görülen varlıklardan bahsetmiş. Gören varlıkların hüviyeti anlaşılmadıkça görülen varlıkların hakikatı tamamen idrak olunamaz. Gören varlıklardan kim bahsedecek? Mevcûdiyetin bu şekli tabiatın içyüzüne ait olduğu için tabiî mâba'dettabia bahsedecektir.

Maba'dettabia ibtida insanın ruhundan başladı. İlim insanın bedeninin inceden inceye tedkîk etmişti. Teşrih, ensac, ilm-i ğarîza (physiologie), ilm-i emrâz, ilm-i beşer gibi ilim şubeleri hep insanın dış yüzünü (yani gözle yahordedînle görülen kısmını) mutalaa etmişti. İnsanın kemikleri, etleri, damarları, sinirleri, beyninin en ince noktalarının neden ibaret olduğu, ne iş gördüğü anlaşılmıştı; bütün bu uzuvların birer mekanizmadan ve insanın şuurlu bir makineden ibaret olduğu tebeyyün etmişti. Fakat anlaşılmayan yalnız bir nokta kalıyordu. O da bir makinenin şuursuz (inconscient) olması mümkün iken neden dolayı şuurlu (conscient) olduğunun meçhul kalması idi. İlim fizikle, kimya ile uğraşırken şuurlu hâdiselere tesadüf etmişti. Şuursuz hâdiselerden çıkardığı kanunları insanın uzviyetine tatbik ettiği zaman birdenbire şuurlu hâdiseler karşısında kalıyordu. Vicdan namı da verilen bu şuur (conscience)'un menşei ne idi? Kimyevî bir temaül neticesi olarak mı meydana gelmişti?

Mâba'dettabîa, ilmin sükûta mecbûriyet duyduğu bu noktayı kendi tetkîkatına mebde' ittihaz etti. Vicdan yahut şuur dediğimiz bu hâdiseyi varlığın ilk inkişafı, ilk tecellisi, olarak kabul etti. Görmek, düşünmek, anlamak dediğimiz zaman bir tarafta gören, düşünen, anlayan; diğer tarafta görülen, düşünülen, anlaşılan iki türlü varlık meydana çıkar. Bunlardan birincilere nefs (sujet), ikincilere şey (objet) denilir.

Hakikatta var olan, görülen, düşünülen, anlaşılan «şey»ler değil, bilakis gören, düşünen, anlayan nefislerdir.

Bu gören, düşünen, anlayan «nefs»ler, «vicdan» yahut «şuur» dediğimiz hüviyetten başka görülen eşya, gören «şuur»un teessürlerinden ibarettir. Şuuru müdrik bir ayna farz edersek görülen şeyler, bu aynadaki in'ikaslar

menzilesinde kalır. Şuur bu in'ikasları hârice aksettirerek bir feza içinde gördüğü için, gördüğümüz inkişafları, hakîki eşya zannediyoruz. Bir aynanın sathı şuur hassasına mâlik olsa, üzerinde teressüm eden hayalleri nasıl hakîkî eşya kıyas ederse biz de öyle bir his galatına uğruyoruz. Aynanın sathı nasıl kâzib bir feza ediyorsa, biz de bu intiba'ları bir muhayyel mesafe içinde görüyoruz.

Mâba'dettabîa eşyanın şuurumuz aynasındaki in'ikaslardan ibaret olduğunu söylemekle kalmadı. Bu in'ikasların akislerini de aradı. Bölgelerin asıllarını da taharrî etti. Bu âkislerin, bu asılların da birer nefs «sujet», birer «şuur consciance» olduğunu sezdi.

O halde bütün mevcutlar, tekâmülün muhtelif seviyelerine de bulunan az yahut çok muzlım, az yahut çok münevver şuurlardan ibaretti. Şuur şuuru madde hâlinde görüyordu. Fakat kendi kendime şuur halinde görülüyordu. İlim görülen varlıkları tetkîk ettiği için maddeci (matérialiste) olmuştu. Mâba'dettabîa, gören görünen varlıkları dikkate aldığı için ruhcu (psychiste) oldu. İlim şey (objectif) hâdiseleri tetkîk etmişti. Mâba'dettabîa nefsî (subjectif) hâdiseleri mutalaa etti. Şey, hâdiseler, kemiyetten ibaret olduğuna binâen ilim kemiyetin ileri geçememiş, keyfiyetleri izah edememişti. Keyfiyetler, ihtisaslar (sensation)'ın nefsî unsurları olduğuna mebnî mâba'dettabîa keyfiyetleri tetkîk etti. Ve birbirine irca olunamayan bu muhtelif tecellîlerde varlığın samimî hüviyetini gördü. İlim görülen varlıkları tanıtmıştı, mâba'dettabîa gören ve görünen varlıkları gösterdi.

İlim mâddî muayyeniyeti (déterminisme), tabiî ıstıfayı ve tekâmülü meydana koymuştu. Mâba'dettabîa ruhî muayyeniyeti, ruhî ıstıfa ve tekâmülü gösterdi. Kemiyetler gibi keyfiyetlerin de muayyeniyette, ıstıfada, tekâmülde bir âmil olabileceğini isbat etti.

Mâba'dettabîa da ilim gibi tarassut ve tecrübeye müstenid müsbet bir mâhiyet iktisab edince felsefeye yol gösterdi: «Artık sen işine git; ben kendi kendimi idare edebilirim» dedi.

Felsefe bu defa yersiz yurtsuz kaldı. Görülen varlıklar sahasını «ilim», görünen varlıklar mâlikânesini «mâbâ'adettabîa» istimlâk etmişti. Bu salhurde fâtih, isti'mâr için yeni ve boş bir kıt'a, meçhûl bir hıtta nerede bulacaktı?

Meğer büsbütün meçhul, tamamen bâkir yeni bir ülke var imiş! Felsefe Kristof Kolomb gibi bu yeni kıt'ayı, bu zihni âlemindeki Amerika'yı keşfetti.

Felsefe «görülen varlıkları» ilme, «görünen varlıkları» mâba'dettabîaya terk ettiği için nâdim olmadı. Çünkü «istenilen varlıklar» ona daha zengin yeni bir mücahede zemîni arz ediyordu. Felsefe düşündüğünü sevmek, sevdiğini düşünmek isterdi. Ne ilmin elde ettiği umûmî hakikatler, ne mâba'dettabîanın bulduğu hususi hüviyetler gönlündeki «kemal» iştiyakını tatmîn edememişti. Felsefe güzel ve âlî mâhiyetlere kavuşmak istiyordu. Bu yeni sâha ona «kıymet» hazinesini ihdâ etti.

Kıymet «kemiyet» gibi artmaz, eksilmez, «keyfiyet» gibi istihâle etmez değildir.İstenilen kemali iktisab eder, takdîre tâbi bir mâhiyettir.

Bu mâhiyet hâricî bir vücûda mâlik olmasa da zihindeki mevcûdiyeti kâfidir. Çünkü mâba'dettabîa'nın tedkîkatıyla sâbit oluyor ki zihnî mevcûdiyet de bir mevcûdiyettir. Yine ilim, ruh ve mâbâ'adettabîanın keşfiyatıyla anlaşılıyor ki bu varlık âtıl bir mevcûdiyetten ibaret değil; müessir bir kuvvettir. Bu kuvvet mutlaka hâricî vücudda da eserlerini gösterecektir. Kıymetler birer «Kuvvet-fikir, idée-force» dir. Bu kuvvet-fikirler ibtidâ zih-

nî bir mâhiyet hâlinde tecellî ederler. Sonra rûhî bir hüviyet, daha sonra hâricî bir hâkikat olurlar. Yalnız bu zihnî mâhiyetler imkâna istinad etmek, hadd-i zâtında muhal olmamak lâzımdır. Buna binâen felsefe yeni kıymetler takdir ve îbda edeceği zaman hakikat ve hüviyetlerdeki temayülleri ehemmiyete almalıdır. Hâricî yahut dâhilî mevcûdiyetin tekâmülünün gayesini irâe eden mutasavver kemaller birer «mefkure-idée» dir. Tekâmülü bir esasa istinad etmeyen, iradenin aktîtasavvurlarından doğan gayeler birer «mevhûme-fiction» dir. Felsefe ibda edeceği kıymetlere müsbet bir esas vermek için ilme ve mâba'dettabîaya münâkız olmamak ve onlarla âhenk teşkîl edecek mefkûrelere kıymet vermek mecburiyetindedir.

Bu şartları dikkate alan felsefe mutasavver kemallere kıymet vermekle ibdâkâr bir vazife ifasına başladı. Maddî hakikatlarda, ruhî hüviyetlerde ulviyet ve kemal göremeyen necip kalplere «zihinde mevcud ve hâricte tahakkuku mümkün» bülend ve nezîh mâhiyetler takdîm etti. İnsanın «yalnız görmeye değil göstermeye de muktedir» olduğunu meydana koydu. İnsanda ibdâ kuvveti, istikmal melekesi bulunduğunu isbat etti. Biâenaleyh yeni bir ümît güneşinin matlaı oldu. İnsanda bir «fevkal-insan» türeyebileceğine, «fevkannâsut» bir hayat yaşayabileceğine kanaatlar uyandırdı.

İşte bugünkü felsefenin hâli!

Evvelki gün, felsefe «İlimler tevhîdi» zannolunuyordu. Ve umumî bir mantıktan ibaretti. Dün, felsefe, mâba'dettabîa sahasında dolaşıyordu ve umumî bir bedâat «esthétique» şeklinde idi. Bugün felsefe kendi husûsî mâlikânesine çekildi; içtimaî hayatımızı idare eden, siyâsî hukukî, ahlâkî kıymetlerin takdiri, insaniyeti i'lâ edecek yeni kıymetlerin ibdâı vazifesiyle iştiğale başladı. Bugünkü felsefe umumî bir ahlâktır.

Felsefe, «akıl»ın umumî kanunlarını, «hassasiyet»in hususî ânâtını keşf ve tahlîl ettikten sonra, bugün «irade»nin ulvî gayelerini taharrî ediyor. Bugünkü felsefenin usulü «keşif ve tahlîl» değil «takdîr ve ibdâ»dır.

Selânik, 17 Nisan 1327

ALFRED FOUİLLÉE'NİN TEKÂMÜLCÜ FELSEFESİ (*)

Muharriri: Harald Höffding

«Taine»in felsefe sahasındaki kûşişlerini devam ettirebilen bir mütefekkiri zikretmek lâzım ise herkesten evvel «1838'de tevellüt etmiş olan» Alfred Fouillée'yi hâtırlamak iktiza eder. Taine'in muhkem bir surette izhar ettiği kânunların teselsülü, aynı zamanda ihtiyarlamış «Renan» ın felsefî merakcılığının «ilettantisme» azimkâr muhalifi vaziyetini alan Fouillée'de temâdî eder.

Bundan başka, Fouillée'nin felsefi eserleri son asrın nihayetlerine doğru felsefî müfekkirenin tâkibe başladığı mefkûrecilik istikametini de gösterir.

Fouillée Bordaux'da ve Paris'de felsefe tedris etti, fakat ahîren sıhhî sebeplerden dolayı Manton'a çekildi.

İlk eserleri Yunan felsefesi tarihine dâirdi. Felsefî telâkkisini Eflâtun'un mütalâasıyla takarrur ettirdi. «Eflâtun Felsefesi, 1869 - La Philosophie de Platon» Eflâtun'un fikirleri âlemi ile tecrübeler dünyasını tamamıyla bâriz iki münâkız kazıyye suretinde telâkki ediyor ve hakiki mevcudiyeti bunlardan yalnız birincisine isnad edecek surette ileri gidiyordu. Son zamanın tabiatçılığı ise bilakis, yalmz tecrübeler âleminin yâni tecrübe ile sâbit olan tabiat silsilesinin hakikî mevcudiyete mâlik olduğunu tasdîk etti.

(*) *Alfred Fouillée'nin Tekâmülcü Felsefesi,* Genç Kalemler, C : II, sayı : 3, sayfa : 45 - 47.

Fouillée, Eflâtun'u tetkîk ederek bugünün mes'elelerine avdet ettiği zaman vazifesi «Eflâtun'un fikirlerini semadan zemîne iade etmek ve bu suretle mefkûreciliği maddecilikle te'lîf eylemek»ten ibaret kalıyordu. Kendisi bizzat cehd ü ictihâdını bu yolda tarîf ve temeyyüz ediyor. «Mefkûreciliğin Hareketi ve Müsbet İlim Aleyhinde Aksülamel-Le Mouvement İdéaliste et la Réaction Contre la Science Positive, 1896, sahife 21» bu te'lîfin imkanını, «fikrin fiile sâik olabilmesi» hâdisesi üzerine tesîs ediyor. Fiillerimizde ister muayyeniyetçilerin iddia ettikleri gibi «muztar» deterministe, ister taayyünsüzlük taraftarlarının «indéterminisme» farz ettikleri gibi muhayyer bulunalım, zihnimizde mevcut bulunan muhayyeriyet fikrinin bir cehd uyandırmaya ve bir kuvvet peydâ etmeye kâdir olması keyfiyettinde bilhassa ısrar ediyor. Muhayyeriyet ve Muayyeniyet-La Liberté et Determinisme, 1872' Fouillée psikolojisinin esaslı fikrini burada «Harald Höffding, Philosophes Contemporains» der evvelce söylemiştik; bütün felsefesinde hükümran olan fikirdir. Bu fikire kendisi bizzat «kuvvet - fikir - İdée - Force» nâmını veriyor. Kendi görüşüne göre bu telakkî muhtelif felsefe cereyanları arasında bir mukarenet tesisini mümkünleştirir. Bu ifadeyi ilk defa 1879'da Revue Philosophique'de meydana koydu. Dimağdaki harekî temayüller şuurdaki fikirlere vasıtasız bir surette merbuttur. Burada, karşımızda hem bir garîzî hâdise «physiologique», hem bir rûhî hâdise görüyoruz, bir surette ki zihnimizde inkişaf eden bir mefkûre bizzat tabiatın muayyeniyeti tarîkiyle harici bir vücûd haline inkılâb eder.

Bu mefkûre, şuurlu bir fikir hâline gelmeden evvel insiyâki muhâsesede olduğu gibi nümûvvünümaya mün' atıf uzvî temâyülde de müessir ve faildir. Bütün tabiatta bir irade vardır ve biz bunu dâhilî ihtisasta duyduğumuz gibi hârici harekette de hissederiz. Mâneviyet ve maddiyet,

şuur ve hayat, ferdiyet ve mâşeriyet, hürriyet ve tesanüd burada vâhid bir şey gibi hareket eder. «Muasır İçtimai ilim-La science sociale Contemporaine, 1880» ve «Kuvvet-Fikirlerin İlm-i Rûhu-Psycologie des İdées-Forces, 1898» gibi en ehemmiyetli eserinde Fouillée hâkim olan fikrini sırf ilm-i ruh cihetinden temhîd etti. Bu kitap iradeciliğe dâir rühi mâlumatın en iyi bir tecellîgâhıdır. Fouillée ilm-i ruhunu sarîh bir surette tarif ediyor: İradenin tetkiki.

Fouillée, irademizin vasıtasız bir tarassuta zemin olamayacağını pek iyi görüyor; fakat başkalarının yaptığı gibi bundan iradenin hiçbir şey olmadığını istintac edecek yerde-benim fikrimce pek haklı bir hareket olmak üzere irademizin hüviyetimizle aynı bir şey olduğunu istihrâç ediyor. Fouillée'ye göre, ilm-i ruh, şimdiye kadar zihincilikden çok zararlar görmüştür. Zihinci ruhşinaslar rûhî hâdiselerin, tatyîp yahut tavik olunduklarına göre haz yahut elemle mütevafık olan bir iştiyakın yahut bir iştihanın tezahürlerinden ibaret olduğuna kâfi derecede dikkat edemediler. Hâdiseleri garizi yahut rûhî cihetlerden nazara almamızın pek az ehemmiyeti var. Bu iki cıheti mâkûs telakki ettiğimiz zaman, bunların-doğru söylemek lâzım gelirse-iki tecridden «Vâhid ve tam bir hüviyetin iki safhasından» başka bir şey olmadıklarını düşünmek mecburiyetinde kalırız. Her temyiz, hatta isterse en ibtidai bir şekilde bulunsun, bir intinabı, bir tercîhi istilzam eder. «İbtidaî ve amelî bir tercîh ve intihap... Temyiz ve tercih en basit hallerde aynı şeye raci olur.

Hayvanın yerken duyduğu haz ile açlığın elemli hissi buna bir misaldir. Yalnız varlık mücadelesinde ehemmiyetli olan hâdiseler hissî bir suretle müşahade olunur, ve «kelimenin en vâsi mânasıyla» iradedir ki mahsus müşahedeyi tenbîh ve onun en mütemayiz şekillerini takyid eder. Halli müşahede hakkında doğru olan bu tarîf «tanıma» ve «hatırlama» hâdiselerine de tatbîk olunabilir her-

şeyden evvel amelî bir menfaat arzeden hâdiseleri tanır ve hâfızamızda iddihar ederiz. Her adımda- tecrübenin yardımıyla- menfaat çoğalır, «ânî» ve «vasıtasız» hallerinden daha ileri geçer. Mantığın mücerret esasları bile bu suretle teşekkül etmiştir. Her mülâhaza yahut her fikir hayatımızın cehd yahut hallî müşahededen ibaret olan çok yahut az şuurlu bir temâyülünü irac eder. Burada bütün rûhî tahaddüsler arasında büyük bir ittisal tecellî eder. Her şuur hâleti bir temyizden ibaret olduğu için «fikir» unvanını, bir tercihten ibaret olduğu için bir «kuvvet» nâmını alabilir.

Fouillée'nin ilim ahlâkı ilim ruhuna sıkıca mürtebittır. «Diğer mevcutlardan haberdâr olmaksızın kendi kendimden haberdar olamayacağım» hakikatını sarahatla meydana koydu : Ben mevcutları kendime kıyasen ve kendimi onlara kıyasen anlarım. İdrâkimizdeki bu nisbiyet bir tesânüdün «Soldarité» ve bir başkacı «diğergâm - altruiste» temâyülün tevellüdüne bâis olur. Zaten sırf zihnî noktadan kendimi münferit bir mevcut tanımaklığım imkânsızdır. Nazarî gurura çizilen hadler amelî benliği de tahdît ederler. Buradaki «başkaları» fikri de bir kuvvettir, çünkü şuurlu bir hâle gelir gelmez âmir vaziyetini alan iradesiz bir temâyülden başka bir şey değildir. Mefkûre, temâyülümüzün iradesiz bir surette sürüklendiği cereyandan uzaklaşarak nisbiyet ve tesânüt arasında mevcut bulunan râbıta sebebiyle hürriyet, müsâvât ve adaletin hükümrânlığı fikrine inkılâb etmesidir. Fouillée eserlerinin muhtelif mevkilerinde ahlâk hakkında serdettiği bu telâkkî suretini henüz insicamlı bir kitapta temhîd etmemiştir. Bu telâkkî bilhassa yeni ahlâkın tarihine büyük bir menfaat ihdâ eden tenkîdî bir eserin zemînini teşkîl etmiştir. **Critique des Systèmes de Morale Contemporains,** 1893'de Fouillée, umumî felsefesinde bilhassa bu noktada ısrar etmiştir. Mevcûdiyeti münhasıran en unsurî hâdiselere

nazaran yahut en mücerret nazar noktalarına göre izah etmekte hiçbir mânâ yoktur. Maddecilik her hâdiseyi harekete irca ederek kendi kendini müttehem ettiği zaman işte böyle hareket etmiş olur. Hareket, hüviyetin basarî ve lemsî ihtisaslar zamanında iktisab eylediği safhadan ibarettir. Fikircilik de her hâdiseyi fikre irca ettiği vakit aynı hatayı irtikab eder. Hususî ilimlerin kâffesi kendi nazar noktalarını hüviyetin yegâne ledünnî addederler.

Fakat her hususî nazar noktası yalnız bir ciheti gösterir. Bir felsefe, hüviyeti, muhtelif nazar noktalarından her birinin ayrıca isabet ve ehemmiyeti bulunan bir küll gibi dikkate almalıdır. O halde rûhî bir mevcûdiyet vasıtasız ve doğrudan doğruya tanıdığımız yegâne «mâlûme» «donée» olduğundan varlığı bütün heyetiyle bu mevcûdiyete kıyasen tefsîr etmek muvaffıktır. «Kant» zamanından beri çok defa müfekkirenin bizi hârîcî bir vücûddan ayırdığı tasavvur olundu. Halbuki müfekkire bizi hâricî vücûda rabt eden bir şey olduğu gibi bizzat kendisi de hâricî bir vücuttan, bir hüviyetten ibarettir. Mâba'dettabîa vasıtasız ve doğrudan doğruya icra ettiğimiz yegâne tecrübelere isnâd etmek lüzûmunu hissetti. «Elemden korkulur», bu bir tecrübedir ki «bu sadmeden bir hareket tevellüd eder» tecrübesinden daha vasıtasız ve daha «doğrudan doğruya»dır. Fouillée mâba'dettabîaya dâir fikirlerini **Mâba'dettabîanın İstikbâli** nâmındaki eserinde temhîd etti. «L'Avenir de la Métaphysique, 1886» her mâba'dettabîa faraziyecidir ve teşbîh esasına müstenittir. O, şahsî hayatın umumî hayatla birlik halinde bulunması ihtiyacının en yüksek bir ittisaıdır. Bu umumî hayat büyük bir külliyet, müştereken tesîr yapan kuvvetlerin bir mecmuası gibi tefehhüm olunur. Mâba'dettabîaya dâir fikirlerin esası rûhî teşbîhlerden ve içtimaî mukayeselerden başka bir şey değildir. Nâsûtî râbıtlardan müntezi' bir mefhumu nâtık olan lâhut kelimesi umumî kâinât cemiyetinin

en muhayyeri hikmetini, en samîmîmeyelânım ifade eder. Fakat burada hayalî bir mersûmeden «chéma» öteye geçemeyiz. Müfekkirimizin matmahı olan intihâî terkîp, vâzıh ve kat'î bir surette tanıdığımız hâdiselerin hususî bir murâbıtasından başka bir şey olamaz. Biz, Kantcıların yaptığı gibi ahlâk namına yeni akîdeler vaz'ına mecbûr değiliz. Bununla beraber müesses fikirler, Renan'ın merakcılığı esnasında dûçâr olduğu gibi kinâye yahut istihzâ için de bir zemîn değildir. Muzafferiyet ihtimali meşkûk olsa bile mefkûremize göre icraatta bulunmak ihtiyacına mâlikiyetimiz bile mefkûreci bir mesâdırayı mutazammındır: «Bu dünyanın ve hayatın mânâsı hakkında fikrî ve fiilî bir mülâhazadır!» Bu masadıranın ifadesi muayyen kazıyelerde dâima faraziyeli kalır. Mâba'dettabîa meslekleri varlık mücadelesinde lâyenkat'ı birbirini imhâya çalışırlar. Bunlardan hangisi hâkim olan ilmî muhîta daha müsait ise ıstıfâ, hayat beratını ona verecektir. İlim ilerledikçe bir mâba'dettabîa mefhûmesinin imkânları daima mahdutlaşır, muzafferiyet, tahlîl ve terkîbin en mükemmeline hak kazanan mefhumeye aittir. Fakat hiçbir zaman dünya güzelinin istitâr perdesi tamamıyla açılamayacak ve daimâ muhayyeleye ve dinî timsâliyete açık bulunan bir saha kalacaktır. Bu son fikirler yalnız Renan'a karşı bir cevap değildir. Albert Langue ve Fouillée ile aralarında pek az fark bulunan bir mütefekkirin, Guyau'nun da bu sözlerde hisseleri vardır.

MUHİDDİN ARABÎ (*)

Muharriri: Tevfik Sedat - (Ziya Gökalp)

İslâm hakîmlerinin bugünkü felsefeye en yakın bulunan «Muhiddîn»dir. Muhiddîn, sofiyenin «zevk» vasıtasıyla muttali oldukları «intuitif-hadsî» halleri aklî fikirlerle ifade ederek tasavvufla hikmeti telif eden bir müceddittir.

Tasavvufu garp felsefesinin «esrarcılık-mysticisme» mektebine muadil telâkki etmek hatadır. Tasavvuf umumî mânâsıyla «mefkûrecilik-idéalisme» mesleğinin muadilidir. Mutasavvıflar arasında mefkûreciliğin bütün şekillerini temsil edenler bulunduğu gibi esrarcı «mystique» olanlar da var. «Tasavvuf» kelimesi mahsusat âlemine hakikî bir mevcudiyet isnat etmeyen muhtelif meslekleri şâmil umumî bir ünvandır. Hakikî mevcudiyeti mefkûrecilerden bir kısmı «tasavvur» a diğer bir zümresi «tahassüs»e, başka bir fıkrası da «irade»ye nisbet etmişlerdir. Sofiye mesleğinde de bu safhalar «makâm» namıyla mevcuttur.

Tasavvuf, mahsûsât âlemini hakikî mevcudiyetten nez'ettiği zaman bu içtihadını «innemel kevnü hayâlün» «varlık tasavvurdan ibarettir» cümlesiyle ifade eder. Marifetin bu safhasında durarak ileriye geçemeyenler, «tasavvurcu» kalırlar. «Misal âlemi»

Mutasavvıf tekâmülcü bir sâlik bulunduğundan hiçbir makâmda duramaz, onun gayesi daima ilerlemek, daima yükselmektir. «Tasavvur» un hariçten şuur aynasına

(*) *Muhiddin Arabî*, Genç Kalemler, C : II, sayı : 4, sayfa : 61-64.

aksetmiş bir sûret olduğunu, gördüğümüz eşyanın haricî bir menşee mâlik olmakla beraber şuurun hususî tahassüsleriyle televvün ettiğini keşfettiği zaman bu keşfini «levnül-mâ levnü inâihi» «suyun rengi kabının rengidir» sânihasiyle takrîr eder. Bu makamda duranlar tahassüsçü kalırlar: «Ruh âlemi».

Tahassüsler iradenin «tatyîp» yahut «tâvîk» inden husule gelen «bast» ve «kabz» hallerinden ibarettir. İrade, «olan kemalleri» beğenmeyerek «olması lâzım gelen kemalleri» idrâk ve inşaya çalışan vücudun en mutlak, en hakikî kısmıdır. Muhiddin Arabî eşyada mündemiç ve meknuz bulunan bu, olması lâzım gelen kemallere «ayn-ı sâbite» nâmını veriyor. «Hakikî vücut» dan ibaret bulunan iradelerin bu hakikî gayeleri umumî tekâmülün, umumî kâinat miracının hakikî müşevvik ve âmilleridir. «Sabit ayınlar âlemi». Muhiddin Arabî bu büyük hakikati «Mâ hakeme'l-kadâü alel-eşyâi illâ bihâ» «kazâ eşyaya ancak eşya vâsıtasıyla hükmedebilir» düsturuyla i'lâ ediyor.

Garp felsefesinde mefkûreciliğin geçirdiği üç teceddüt devresi tasavvufun üç Arabî cümlede icmal ettiği bu makamların tamamıyla aynıdır.

«Berkley» gördüğümüz eşyanın ihtisaslarımızdan, şuurumuzun teessürlerinden ibaret olduğunu meydana koyduğu zaman «innemel-kevnü hayâlün» cümlesini tekrar etmekten başka bir şey yapmamıştı. Binaenaleyh Berkley'in «hâdisecilik-phénomenisme» mesleği tasavvufun ilk kademesi olarak zaten mevcuttu.

Kant, ihtisaslarımızın şey'î suretlerden ibaret olmadığını, bu suretlerin nefsî şekillerde televvün ettiğini ispat ettiği vakit (levnül-mâ levnü inâihî) sânihasını şerhetmekten başka bir şey yapmamıştı. O halde «tenkidçilik-criticisme» mektebi de tasavvufun ikinci kademesi olarak mevcut demekti.

Alfred Fouillée, Guyau, Nietzsche, William James gibi son zamanın filozofları mefkûrelerin birer «kuvvet-fikir» olduğuna, ümit, irade ve imanın yeni kıymetler ibdâı suretiyle hayatta bülend ve nezîh saadetler husûle getirebileceğine dâir hakikatler ilân ettikleri zaman «mâhakemel-kadâü alel-eşyaî illâbiha» düsturunu tefsir etmekten başka bir şey yapmamışlardı. Bundan anlaşılıyor ki dikkatle aradığımız takdirde bugünkü «kıymetçilik felsefesi»ni de tasavvufun zengin hazineleri arasında bulabileceğiz.

Muhiddin Arabî «ene inde zanni abdî felyezünnebî hayran» «ben kulumun zamanında mütecelliyim, bana iyi zanda bulunsun» kudsî hadisini mesleğinin bir meşalesi itibar ediyor. Bu şûlenin ziyâsıyla bütün muzlim hakikatları tenvîr eyliyor. «Zan» bir «kuvvet-fikir» dir. Bu «kuvvet-fikir» hayatımızda ve sîretimizde âmil ve müessirdir. İyi zanlarımız hayatımızın idare eden faydalı kuvvetlerdir. Kötü zanlarımız hayatımızda âmil olan zararlı müessirlerdir.

Zan, fikir, itikat nâmını verdiğimiz ruhî hâdiseler, birer âtıl hayâlden, birer tesirsiz tasavvurdan ibaret değildir. Bunlardan yaratıcı yahut öldürücü kuvvetler, müsbet ve menfî kıymetlere meknuzdur. Her fert fikrinde, zannında, itikatında «mutasavver bir kemal» taşır. Fikrinin, zannının, itikadının yaratıcı kuvvetiyle bu «mutesavver kemal»e doğru yükselir. Her fert umumî bir mi'râcını tekâmül sülûkünü takip eder; mutasavver bir kemale doğru urûç eder. Binaenaleyh ferdin dünkü, bugünkü, yarınki halleri «zâil zıller» den, âni gölgelerden ibarettir. Sâbit bir şey varsa o tekâmülün müntehası olan mutasavver kemalden ibârettir. Muhiddin Arabî bu mutasavver kemale «aynı sâbite» nâmını veriyor. Bu kelime mefkûre «ideal» tâbirinin muâdilidir.

Muhiddin Arabî bu sâbit «ayın» lara, lâyetegayyer enmûzeçlere hâricî bir mevcudiyet vermiyor. «El-ayünüs

sâbite mâ şemmet râyihatel-vücud» «sâbit ayınlar varlık kokusunu koklamamışlardır» ifadesiyle bunların ancak zihnî bir mevcudiyete mâlik olduğunu imâ ediyor. Mamafih yalnız zihinde bulunan, haricî vücuttan mahrum olan bu mâhiyetleri fâtıranın yegâne âmilleri addediyor. Kâzanın eşyaya eşyanın sâbit ayınları vâsıtasıyla hükmettiğini kabul ediyor. Muhiddin'e göre, kazâ bir meşrutiyet hükümdârı gibi sâbit ayınların kararlarını tenfîzden başka bir şey yapmıyor. Sâbit ayınların lisanından yazdığı bir manzumede:

«Felev lâhu velev lânâ lemâ kânellezi kânâ» diyor ki «O olmasaydı ve biz olmasaydık, mevcut olan şeylerin hiç birisi bulunmayacaktı» demektir. Bu ifadesiyle fıtratte yalnız kazâ ile sâbit ayınların âmil olduğunu tasrîh ediyor. Bu manzumenin «Fe a'taynâhü mâ yebdû bihî fîna ve â'tânâ» beytinde «Onun bizde izhar ve bize i'ta ettiği şeyleri daha evvel biz ona i'tâ etmişizdir» cümlesiyle teşrî kuvvetinin sâbit ayınlarda, infâz kudretinin «kazâ»da bulunduğunu bildiriyor. «Fe'r-Rabbü abdunv'elabdü Rabbun yâ leyte şurî mine'l-mükellefi» beyti bu mazmunu nâtıktır.

Sâbit ayınlar beşer fertlerine münhasır değildir. Madde ruhun tecellisi olduğu için bütün eşya hakikatte az yahut çok şuurlu ruhlardan ibarettir. Ruh «bûd», madde onun «nümûd»udur. Her şey bir ruh olduğu için gayrı uzvî, uzvî, fevkal-uzvî bütün eşyadan meknuz ve mündemiç «sabit ayınlar» vardır. Muhiddin maddeye ve maddenin son hakikikati olan «imtidat» mefhumuna «kürsü» namını veriyor. Bu nâmütenahî imtıdadın bûdünu teşkil eden umumî ruhun her zerresine bir kemel gayesi irae ederek eşyayı umumî bir miraç halinde tekâmüle sevkeden «mutlak kemal» de de «Rahmân'ın Arşa istivâsı» sırını görüyor. Sâbit ayınlar âlemine «mele-i âlâ»diyor.

Teemmel sütûr'al-kâinati fe innehâ
Minel-meleil-âlâ ileyke resâilü

Bu beyitten anlaşılan mâna şudur: «Gördüğünüz şeyler sabit ayınların kaba taslak kopyalarıdır. Her mevcut rüşeym halinde bir kemaldir. Her nereye baksanız tekâmülünün gayesi olan o «gizli kemal»i görebilirsiniz. Kâinat kitabının sahifeleri, satırları, kelimeleri olan gördüğünüz eşya tâbirlerin kifayetsizliğinden tamamıyla tebliğ olunamamış şiirlerdir. Maamafih dikkatle mütalâa ederseniz bu lâfzi ta'kîler arasında gizli fikirleri sezebilirsiniz. Bu sahîfeler âdeta «yüksek âlem»den size gönderilmiş mektuplardır».

Muhiddîn, sâbit ayınların yani mefkûrelerin kevnî miraçta, yani tekâmülde esaslı âmiller olduğunu, her mevcudun bir «kemal» gayesine, ve umum vücudun «mutlak kemal» hedefine doğru yükseldiğini izah ettikten sonra bu mutasavver kemallerden, bu sâbit ayınlardan her birinin ilâhi bir isme mazhar olduğunu beyan ediyor.

Gördüğümüz vücutlar sâbit ayınların mazharları olduğu gibi sâbit ayınlar da «ilâhi isimler»in mazharlarıdır. Muhiddin'e göre vusülümüze imkân bulunan ilâh «mutekat ilâh»tır, «mutlak ilâh»a vusul mümkün değildir. Nebîlerin, velîlerin vâsıl oldukları «ilâh» bile mutlak «ilâh» dan ibarettir. «Mutlak ilâh»a onlarda vasıl olmamışlardır. «Mutlak ilâh»a vüsûl mümkün değilse de takarrüp mümkündür. Bunun için cemadların, nebatların, hayvanların, insanların, umum mevcutların mutekât ilâhlarına vasıl olarak hepsini «mutlak bir ahad» de tevdid etmek lâzımdır. Bu fikrini:

Akadel-halâiku fîl-ilâhi akâiden
Ve ene şehidtü cemîa mâ'tekadû

beytiyle teyit ediyor.

Muhiddin Hazretlerini «külliyeti ilâh-panthéisme» itikadına sâhip zannedenler hata etmişlerdir.

Mevcutları sâbit ayınların, sâbit ayınları ilâhi isimlerin tecelligâhı telâkki etmek «külliyeti ilâh» fikrini kabul etmek değildir. Her mevcudun «sâbit ayın»ı «mutekat ilâh»ının mazharıdır. Tasavvur olunabilmekten münezzeh olan «ilâh» mefhumunu her fert kendi hüviyetine mülâyim bir surette tahayyül eder. Her ferdin zihnindeki bu hayalî tavsif onun mutekat ilâhıdır. Cüneydi Bağdadî'ye marifetullahtan sorulduğu zaman «levnül-mâ levnü inâihi» cevabını vermiştir.

«Antropomorfizm», «sosyomorfizm» tâbirleriyle ifade edilmek istenilen bu hakikati mutasavvıf bir şâir şu suretle tebliğ etmiştir.

Nüzzâr-Kiyân rûy hûbet
Çün der negirend ez girânhâ
Der rûyi tâ rûyi hîş bînend
Zincâst tefâvüt-i nişanhâ

Muhiddin sâbit ayınlara maddî bir mevcudiyet vermiyor. Bu ayınların mevsufları bulunan isimler ve isimlerin «mutlak» ve «ehat» olan müsemmâsı bittabi mâddiyet ve mümkiniyetten münezzehtir.

Muhiddîn sâbit ayınlara maddî bir mevcudiyet vermediği gibi Eflâtun'un ve Kant'ın yaptığı gibi «berrânî-**transcendantal**» bir mevcudiyet de îtâ etmiyor. «El ayanü's-sâbite mâ şemmet râyihatel vücudi» sâni hasiyle bu cihetî de tashîh ediyor. Onun fikrince, sâbit ayınlar «cevvânî-**immanent**» bir mevcudiyete mâliktir. Vücudun en âmîk unsuru olan «irade» de zımmen mündemiç ve bir rüşeym halinde meknuzdur. İptidaî **«hebaen mensur»** (chaos) hali intihaî kemalin bir mahfî kenzinden ibarettir.

Vücudun «kürsü, arş, Rahmân» mahiyetleriyle üç tecellisi vardır. Maddenin ruha, ruhun, mefkûreye nisbetle ne derece kesafeti varsa bu üç mahiyet arasında da o kesâfet ve letâfet dereceleri mevcuttur.

«Elhamdülillâhillezi lâtâfe nefsehu fesemmahu hakkan ve kesefe nefsehu fesemmahü halkan» vücudun kesâfet hali «halk» letâfet hali «Hak» olduğunu beyan ediyor.

Kesafet vücudun nâkısiyet hâlidir, letâfet bu noksanın tekâmülî mizacında mündemiç gizli kemaldir. Bu kemale vusûl imkânsızdır. Fakat eşyanın fıtrî hareketi bu erişilmez gayeye takarrüp içindir. Eşyanın umumî tesbîh ve tehlîli bu tekâmülî «sülûk» ünden ibarettir.

Muhiddin Hazretleri:

«Süphanellezi azharal-eşyâe fehüve aynühâ» sanihasıyla eşyayı izhâr eden kudretin bu eşyanın «kemal meşki» olduğunu ve her mevcudun «mutlak kemal»den istinsâh olunmuş nâkış ve kaba taslak kopyalar olduğunu ifham ediyor.

Bu temhîdâttan şu netice çıkıyor ki felsefe birkaç asırdan beri büyük tarakkilere mazhar olduğu halde felsefenin rûhu değişmemiştir.

İmam Gazzali «usulî şüphe»yi Descartes'dan evvel meydana koymuştur. Berkley'in, Kant'ın içtihâtları daha evvel tansîs edilmiştir. Muhiddin Arabî Alfred Fouillée'den çok zaman evvel mefkûrenin tekâmülde yaratıcı âmiller olduğunu isbat ederek bugünkü felsefeyi daha o zaman tesîs etmiştir.

Muhiddîn felsefesinin ruhu, beşer fertlerine diyor ki:

Zatı hakkın halîfesisin sen
Bütün ekvân sana müsahhardir
Levh-i mahfûz olan zamîrinde
Mutasavver olan mukadderdir.

MEŞHED'E DOĞRU (*)

Muharriri : Demirtaş
Feridun Pervîz'e

Yüz milyonluk bir soy, bugün : «Duyuyorum, ben varım!
Tarihimin eski yeni şanlarını ararım».
Diyor; işte Türk Hakânı bir ordu, bir donanma,
Bir milletle gelmiş, azîz bir meşhedi şanlıyor.
Herkes, tarîh yeni bir devr açtığını anlıyor.

Bu meşheddir, Avrupa'nın Rumeli'den Türkleri
Çıkarmaya azmettiği kanlı harbde, «Kosova»da
Al bayrağı bir hamlede ilelebed ileri,
Süren, evet bu meşheddir Avrupa'da birinci,
Temelimiz, bunda yatan bir ebedî nöbetçi.

Türkilinin bu ebedî nöbetçisi diyor ki :
Anadolu «Türk Yurdu»dur, karşı yaka «Türkili»,
Siz asılsız, türediler değilsiniz, sizdeki,
Kanlar taşır hakanlardan kalma «Büyük Emel»i
Ruhunuzda bugün kendi kendisini tanıyan,
«Turan benim malım» diyen birisi var : «Oğuz Han!»

23 Mayıs 327

(*) *Meşhed'e Doğru* (Şiir), Genç Kalemler, C : II, sayı : 4, sayfa : 78.

ESKİLİĞİN MUKAVEMETİ (*)

Muhîte Nüfûz:

Eski lisan ve eski fikir mürevviçlerinin tedâfüî mantıklarına bir misâl olmak üzere Bekir Fahri Bey nâmında bir gencin bir mektubunu **Genç Kalemler**'e derc ediyoruz.

Bekir Fahri Bey'e göre yeni lisancılar, muhîtin en ince noktalarına kadar nüfûz edemedikleri için müddealarına son derece bir inhisar şekli veriyorlarmış. Muhîtten maksat Osmanlı muhîti mi, yoksa beynelmilel muhît mi, bu ciheti tasrîh etmiyor.

Evvelâ Osmanlı muhîti kast olunduğunu farz edelim: Osmanlı muhîtinde halkla temas ederseniz görürsünüz hepsi hemen yeni lisanla tekellüm ediyor. Tecrübe için bir kışlaya gidiniz, asker kardeşlerimizin «mülâzim-i evvel» ve «mülâzim-i sâni» yerine «evvel, mülâzim», «sâni mülâzim» dediklerini görürsünüz. Bu istimâl «beş-on gencin mukavele akdiyle» bir lisan meydana getirmesinden sonra başlamadı; lisanının selîkasını «âlemşumul» lerden daha iyi bilen halkımız eskiden beri, Arabî, Fârsî kelimeleri almakla beraber Arabî Fârsî terkîp ve cemileri kabul etmemiştir. Fakat biz «mülâzim-i evvel» ve «mülâzim-i sâni» tâbîrleri gibi klişe hâline gelmiş terkîplerin esasen muhafazası taraflısıyız. «Yeni Lisan»a sarîh bir temâyül göstermeyen genç edîplerimizin eserlerini dikkatle okuyunuz. Çoğunu «Yeni Lisan»ın istediği şekilden pek az farklı bulacaksınız; işte Refîk Hâlid'in, Yakub Kadri'nin,

(*) *Eskiliğin Mukavemeti*, Genç Kalemler, C : II, sayı : 2, sayfa : 26 - 29, 26/4/1327.

Emîn Bülend'in, Hamdullah Suphi'nin, Celâl Sâhir'in, Tahsîn Nâhid'in hikâyeleri, şiirleri... İşte yeni lisanı kabul etmeden evvel bile Ömer Seyfeddin'in, Ali Cânib'in yazıları... Gazeteler gittikçe «Yeni Lisan»a yaklaşıyor. Bunlar hep muhîtteki göze görünmez hareketlerin muhassalası değil midir? O halde «Yeni Lisan» taraftarlarının muhîte nüfûz etmemiş olduklarını nasıl iddia ediyorsunuz?

Şimdi beynelmilel muhîte gelelim:

Avrupa lisanlarından hiçbirisini gösterebilir misiniz ki başka bir lisandan «terkîp» ve «cemi»ler, daha vâsi bir tâbirle «kâideler» almış olsun? Bir milletin içtimaî muhîtine başka milletlere mensup fertler girebilir; fakat hiçbir millet ve ecnebî fertlerin kendi kanunlarıyla idare olunmalarına müsaade edemez. Tıpkı bunun gibi bir lisan da başka bir lisandan kelimeler alabilir; fakat hiçbir lisan bu ecnebî kelimelerin kendi sarf ve nahiv kaidelerini de beraber sürükleyerek getirmesine rıza gösteremez. Kapitülasyonlar milletin «siyasî istiklâli» için bir nakîsa olduğu gibi lisanın «sarfı» muhtâriyeti için de bir lekedir.

Yeni Lisanın Mekteplere Tatbîki:

Yeni lisanın birinci hedefi «iştikak» bahsini «sarf»tan büsbütün çıkarmaktır. Bir kelime iştikakça «terkîp» yahut «cemi» bünyesinde olduğu halde sarfca «basît» yahut müfret olabilir. Buna binaen mânâsı müfret olan cemilerin «iştikakı» mâhiyetleri tasfiye sarfında hiç nazara alınmayacaktır. İstimâli zarûrî olan «terkîbî vasıf»lar da bu kabîldendir. Gerek bu gibi kelimeler, gerek sâir Arabî, Fârsî isimler, mastarlar, sıfatlar tasfiye sarfında semâî lâfızlar sırasına konulacaktır.

İbtidâîlerde ve rüşdiyelerde tasfiye sarfı okutmak kâfidir. İdâdîlerde «iştikak» nâmıyla ayrıca bir «Arabî,

Fârsî kelimelerin, terkîplerin» ne surette terekküp yahut iştikak ettikleri gösterilebilir. Bu iştikak derslerine Türkçe kelimelerin, asıllarını, iştikaklarını da ithal etmek kâidelidir. Rüştiye tahsîliyle iktifa edenler, çiftçilik, hırfetçilik âleminde kalacaklarından iştikak derslerini takîp etmeyebilirler. İdâdî talebesi «iştikâk ilmi»ni iki cihetten dolayı öğrenmeye mecburdur. İştikak bahsi Türkçeyi esaslı bir surette öğrenmek isteyenlere elzem olduğu gibi Arabî, Fârsî lisanlarını «müstakil» tahsîl etmek isteyenlere de fâideli başlangıçtır. Demek oluyor ki «tasfiye sarfı» mekteplerimizin aşağı sınıflarında, «iştikak» orta sınıflarında, «Arabî ve Fârsî», «sarf ve nahivleri» de yukarı sınıflarında tedrîs edilmek lâzım geliyor.

Yukarıdaki îzahlar yeni lisana bir inhisar şekli verilmediğini, mukavele ile sun'î bir lisan îbdâına çalışılmadığını isbâta kâfidir.

Yeni Lisana Tesahup :

Genç Kalemler yeni lisanın tarihini yazmadı ki ilk cereyanı vermek isteyenlerin kimler olduğunu arayıp ilân etsin. Bizim nazarımızda yeni lisanın mûcidi «içtimaî tekemmülümüz»dür. Yeni lisancılar milletin ruhundan doğan bu teceddüdü tervîc edenlerdir. **Yeni Lisan**'a takarrup ettikleri için bu mürevviçlerin miktarı pek külliyetlidir. **Genç Kalemler**'in vazifesi bu mühim cereyana sarîh ve usûli bir şekil vermekten başka bir şey değildir. **Yeni Lisan** «Çağatay» Türkçesini, yahut Anadolu lehcelerini tervîce çalışmıyor, geriye, mâziye dönmüyor, İstanbul'da konuşulan en mütekâmil Türk lehçesini bütün incelikleriyle meydana çıkararak bütün Türklere tâmîm etmek istiyor. Milletin en hakîki nâtıkası olduğu için yeni lisandan hiçbir zaman vazgeçmeyeceğimize emin olabilirsiniz...

Beynelmileliyet, Milliyet, Kavmiyet :

Bekir Fahri Bey başka bir mektubunda kendisinin biraz Türk olduğu gibi biraz da Arnavut, Ermeni, Bulgar, Rum, Kürt, hatta Fransız, hatta İngiliz... olduğunu iddia ederek, millî, yahut kavmî bir edebiyat olamayacağını, edebiyatın ancak beynelmilel, «alemşümûl« olabileceğini iddia etmişti. Bu hususta kendisine şiddetle iştirak etmeyeceğiz, çünkü bizim nazarımızda «İlim» beynelmilel bir mâhiyeti hâiz, «Siyâset» millî bir kıymete mâlik olduğu gibi «Lisan, Edebiyat» da kavmî bir hususiyeti sâhiptir.

Eşyanın hakikatını bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman nasıl telâkkî ederse bir Osmanlı, bir Türk de öyle telâkki eder; tabiblik, mühendislik kimyagerlik memleketlere nazaran değişmez; ilim umumî ve insânidir, bu dâireye milliyet ve kavmiyet mefhumları giremez. Fakat siyâsî hayat böyle değildir. Bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman, başka başka siyasî cemaatlara mensupturlar. Her birinin husûsî bir vatanı vardır. Onlar gibi biz de bir Osmanlı milletine, bir Osmanlı vatanına mensubuz. Siyasî hayatta beynelmilliyet yoktur. Her siyasî kuvvetin nüfûzu yalnız bir milletin fertlerine müessir olabilir. Ve işte bunun için siyasette «millî» bir meslek tâkîbi zarûrîdir. «Millî» tâbîrinden bazı lisan bilmez gazetecilerin, politikacıların anladığı mânâyı murad etmiyorum. Onlar millet kelimesini «Kavim» mânâsında kullanıyorlar. Rum Patrikhânesi bu tâbîr-i galatına kapıldığı içindir ki «Osmanlı milleti yoktur, Osmanlı milleti bir tâbîr-i lisandır» suretinde bir mugalata yapmıştı. Bizce millet siyâsî bir nüfûza, yani bir «Devlet Kuvveti»ne mâlik bir cemaattır. Binaenaleyh «Osmanlılık» mutlaka bir millettir. Fakat Türk, Rum, Kürt, Arnavut, Bulgar, Ermenî unsurları gibi Osmanlı milletinin içtimaî bünyesine dâhil olunan hey'etler birer millet değil, bir «kavim»den ibarettir. Osmanlı siyaseti bir millî

siyasettir; kavmiyet esasına müstenit bir siyâset tâkîbi bir cürüm, bir cinâyettir. Lisan ve edebiyata gelince bunlar ancak «kavmî» olabilirler Osmanlı lisanı «Türk lisanı» dır. Osmanlı Edebiyatı «Türk edebiyatı»dır. Fakat Osmanlı milleti «Türk milleti» değildir. Osmanlı milleti Türk milleti de dâhil olduğu halde birçok kavimleri müştemildir. Bir Türk siyasî hayat itibârıyla Osmanlıdır; fakat içtimaî hayat itibarıyla Rumdur, Arnavuttur, Araptır, Ermenidir.

Edebiyat beynelmilel olmadığı gibi millî de olamaz, edebiyat ancak kavmî olabilir. Memleketimizde Türk Edebiyatından başka Arap, Ermeni, Bulgar, Rum Edebiyatları da var. Türk Edebiyatı siyâsî bir kıymete mâlik olduğu için Osmanlı Edebiyatı nâmını almak lâzım gelmez, Türkler hiçbir kavme lisan ve edebiyatlarından vazgeçmeyi teklîf etmiyor. Yalnız siyasî hayatta Osmanlı olmalarını istiyor ve bu onların hakkıdır. İçtimaî hayatlarında, içtimaî lisan ve edebiyatlarında bütün Osmanlı kavimlerini serbest bırakıyor. Her cemaatın hususî bir mezhebi, her unsurun kavmî bir lisanı, kavmî bir edebiyatı var. Türkler bu içtimaî mevcudiyetten, bu kavmî hayattan niçin mahrum olsunlar? Türkler bir devlet tesîs ettikleri için kavmî lisanlarını, kavmî edebiyatlarını, terk mi etsinler?

Osmanlı milletini «Osman Gâzi» tesîs etti, fakat Türk lisanı, Türk edebiyatı Osman Gâzi'den daha evvel mevcut idi. Türk lisanı, Türk edebiyatı Selçûkkîlerden, hatta Oğuz Hân'dan pek çok eskidir. Türkçe bugün yüz milyon Türk'ün konuşmakta olduğu bir lisandır. Bu yüz milyon kan kardeşinin yegâne râbıtası olan lisanına kendi ismini vermek günah mıdır... Türkçe Osmanlı milletinin resmî lisanı olmakla içtimaî ve kavmî mâhiyetinden tecrîd olunamaz!... Kat'iyyen olunamaz!...

«Terakkî, bilâistisnâ her şeyin çoğalması» imiş!.. Terakkî her şeyin bir gayeye doğru çoğalması, bir «Kemal»e doğru yürümesidir. Terakkî bir «kaos» değildir. Bir uzvun iltihaplanması, bir vücûdun şişmesi, terakkî olmadığı gibi gelişi güzel taklitlerin bir mahşer gibi yıkılması hiçbir şey değildir.

Dünkülerin Kıymeti :

Dünküleri tezyîf etmiyoruz; tarihe karışmış kıymetlerini nez'e çalışmıyoruz. Yalnız onların bugünkü kalemlere «meşk» olamayacağını, olmamasını söylüyoruz; çünkü gençler dünkü eserleri meşk ittihaz ettikleri takdîrde ibdâın yerini, nihâyet bir taklît tutar. Çünkü gençler ideallerinden başka meşk tanıdıkları dakîka teceddüdün çarkları durur, edebiyat yerinde adım saymaya başlar ve Bekir Fahriler çoğalır ki terakkî nâmına pek muzırdır.

Evet biz dünkülerin edebiyat müzesindeki mevkilerine taarruz etmeyeceğiz; yalnız gençliğin hareketine hiçbir hâil bırakmamak, teceddüdün saffet ve samiyetini muhafaza etmek maksadıyla dünküleri «bugün için» beğenmeyeceğiz. Yoksa işte tekrar ediyoruz, dünkü kıymetlerine bir şey dediğimiz yoktur; onlar birer mevtâdır ki mezar taşları olan kitaplarıyla büyük bir kabristanda, edebiyat tarihinde bütün kendilerinden evvel gençler gibi ebedî uykularına dalmışlardır.

Şunu da iyi bilmelidir ki ibdâ devresinde tarîhle alâkayı kesmek, teceddüt zamanında eski kıymetleri ğayzla baltalamak lâzımdır. Bu bir feyizli sekir hâlidir ki geçer ve her ihtilâlin, her inkılâbın, her teceddüdün bu zarûrî yıkıcılık safhasından murûru tabiîdir. Bundan korkmayalım, çünkü marazî değil, ğarîzîdir. Yapmak için yıkmak dünyada en meşru bir keyfiyettir.

«Yeni lisanla Eylül yazılamaz»mış! Bu bir ilham olacak!.. Fakat hangi hâtif haber vermiş; onu henüz bilmiyoruz!.. Eylül yeni lisana tercüme edilebilir. Esasen yeni lisanda daha güzel eserler yazılamayacağını, bu istikbal falını Bekir Fahri Bey acaba nasıl tertîb etmiş?. Yeni lisanla yakın zamanda edebiyatımıza tiyatro, roman.. her güzel şey girecektir. Yeni lisan mutaassıp değildir. Ve yeni lisancılar kuru bir terakkî dâvâsıyla kalmamak içindir ki Avrupa'nın edebî, felsefî, içtimaî, siyasî, hukukî en güzel eserlerini kendi lisanlarına nakletmek üzere bir hey'et teşkîl ettiler, çalışıyorlar; yakında kapitülasyonlardan azâde, ıstılâhlarıyla, yeni kelimeleriyle, gayet zengin bir «Türk Lisanı» göreceksiniz. Hakîkî Türk edebiyatı bu samîmî ve büyük lisanın metin ve zarif zemini üzerinde yükselecektir.

YENİ LİSAN(*)

YENİ LİSANIN GÜZELLİĞİ

I — Lisanda ikilikler

Aynı kelimeyi âlimler başka türlü, avâm başka türlü kullandığı zaman buna «İkilik - Doublet» nâmı verilir. İkilikler, kelimelere münhasır olmak üzere, her lisanda vardır. Fakat Türkçede kelimelerden başka terkîplerde, cemiîlerde, edâtlarda da ikilikler mevcuttur. İbtidâ kelimelerdeki ikiliklere misâl gösterelim:

1 — Türkçe kelimeler

Âlimlerin istimâli	**Avâmın istimâli**
kangı	hangi
kani	hani
dürlü	türlü
kimesne	kimse
gelmişsin	gelmişin
dinleyeyim	dinleyim
kışlak	Kışla
yasa	yasak
ordu	orta
hakan	hân
hâtun	kadın
arslan	aslan
kazgan	kazan
ülkâ	ülke

(*) *Yeni Lisanın Güzelliği,* Genç Kalemler, C : II, sayı : 5, sayfa : 61 - 64.

Âlimlerin istimâli	Avâmın istimâli
kapu	kapı
toğrı	doğru
ileru	ileri
ey oğul	ayol
keraste	kereste

2 — Fârsî kelimeler

rûze,	**oruç**
bahş etmek	bağışlamak
nerdubân	merdiven
çârçûbe	çerçive
benefşe	menekşe
çetr	çadır
cehûd	çıfıt
pençşenbe	perşembe
câdû	cadı
âyîne	ayna
şikem	işkembe
mehtâb	maytab
kûşe	köşe
zerdâlû	zerdâli
ğirbal	kalbur
hoftan	kaftan
ğuze	kozak
ğure	koruk
ğavğa	kavga
penbe	pamuk
pâre	para
nemaz	namaz
mâye	maya
beyâbân	yaban
şeltuk	çeltik

Âlimlerin istimâli	Avâmın istimâli
dûrbîn	dürbün
çerâğ	çıra, çırak
hemân	hemen
fenâr	fener

3 — Arabî kelimeler

âdem	adam
ebdâl	abdal
tabl	davul
a'rak	rakı
'osman	osman (lafzında aymsız ve elifle)
sûret	surat
fencân	filcan
ğalabalık	galabalık
aybe	heybe
îman itmek	inanmak
tasavvur etmek	tasarlamak
bekre	makara
'avret	avrat
ablîk	ablak
ebraş	abraş

4 — Ecnebî kelimeler

bank	banka
bankiye, banker	bangacı, pankâr
post	posta
bilân	bilânço
rezon	racon
vapör	vapur
vaptîz	vaftiz
şapo	şapka

Âlimlerin istimâli	Avâmın istimâli
Frans	Fransa
İtalyen	talyan
Angılter	İngiltere
Rus	Rusya
Örop	Avrupa
sülfat	sülfato
sigara	cigara
revolver	rovel
baliyemez	bal yemez
şokola	çukulata
salad	salata

II — Âlimlerin ve avamın psikolojileri

Âlimlerin yazdıkları «Galatât» kitaplarına bakılırsa avâmın istimâl ettiği kelimelerin yanlış sayıldığı görülür. Avam ise istimâlleriyle - âlimlerin kullandıkları kelimeleri, fiili reddederek - lisanda tasarruflar icrâ etmişlerdir.

Âlimler, Türkçe kelimelerde Selçûkîlerin istimâlini fasîh tanımışlar, hâriçten alman kelimeleri ise mensup oldukları lisanlarda nasıl telâffuz olunuyorsa o suretle kabul etmişlerdir. Âlimlerin ruhu avama ait istimâlleri yanlış ve kitaplarda yazılı şekilleri doğru telâkki etmekle mâlûldur. Âlimler, an'aneci ve kâideci olduklarından lisanda husûle gelen selîm tekâmülleri, feyizli istihâleleri tedennî ve tefessüh sanırlar.

Yeni Türkçe galatlardan yâni: Avamın istimâllerinden doğmuştur. Âlimler ukalalıkla mecbûl oldukları için kavmî lisanlarını muhtelif lisanlarda yazılmış sarf kitablarından öğrenmeye çalışırlar. Avam, selîkaya tâbi bulunduğundan lisanda da rehberi selîkasıdır. Avam, selîkasıyla lisanda dâima tahavvüller husule getirir. Bu tahavvül-

ler, keyfî ve tesadüf olmaz, lisanın «selîkî tecvîd»ine, «tabîî bedâat»ine tâbi olur: Eski Türkçede müstâmel «kaygu, sayru, ağu, közgü (Közegü), esrük» gibi kelimeler, lisanın tecvîdine ve bedaatine muvafık olmadıkları için avam tarafından terk olundular. Yerlerine «keder, hasta, zehir, ayna, sarhoş» kelimeleri kullanılmaya başlandı. Avam gerek eski Türkçede mevcut, gerek Arapçadan, Acemceden vesâir ecnebî lısanlardan me'hûz kelimeleri kendi bedâatma, kendi tecvîdine uydurmaya çalıştı. Uyabilenleri istihâlelere uğrattı, uyamayanları lisandan ihrâc etti. Yeni Türkçe bu suretle ikiliklerden, ve bu ikilikler arasında avâmın istimâllerinden tevellüd etti. Yeni Türkçenin tâbi bulunduğu istihâle kanunlarını keşfedebilmek için her şeyden evvel Türkçenin zımmî tecvîdini, selîkî bedâatini tedkîk etmek lâzımdır.

III — Türkçenin, tecvîdi

Türkçede iki türlü âhenk vardır. Birincisi sâmitlerin âhengidir. Bir kelime sakîl bir harf ile başlamış ise onu tâkîb eden bütün harfler de sakîl olur; bil'akis hafîf bir harf ile başlayan bir kelimenin bütün harfleri hafîf olur. Türkçede kelimeler, sakîl ve hafîf diye iki kısma ayrılır; sakîl kelimelere lâhik olan edatlar sakîl, hafîf kelimelere lâhik olan edatlar hafif telâffuz olunur: Çiçeklik, odunluk... gibi.

Türkçede «a, hâ, hı, sad, dâd, tı, zı, ayın, ğâyın, gâf» sâmitleri sakîldir: «Kalmak, kırmak, solmak, durmak» kelimelerindeki hareketleri irae eden «elif, ye, vâv» sâitleri de sakîldir. Diğer sâmitler, kelimenin sakîl ve hafîf olduğuna göre sakîl veya hafîf söylenir. Mütebâki sâitler daima hafîftir.

Sakîl harflerle başlayan Arapça, Acemce kelimelerde âhenk tesiriyle husule gelen istihâlelere misâl: Âdem,

adam - hasan (ح), hâsân - haydar (ح), haydar - hasta(ح) hasta - sandalî, sandalya - sûret, surat - fazla, fâzla - taref, tarâf, areb (ع) arab (ا) - ğavğa, gavga - maksat, mâksât - kader, kadâr - (hefte «hafta» kelimesinde «h» harfi «ح - ha» harfine mültebes olduğu için sakîl bir harf gibi müessir olmuştur.)

Alimler, imlâya; avam telâffuza hâkim oldukları için, Arapçadan, Acemceden alınan kelimeler, telâffuzca büyük istihâlelere uğradıkları halde imlâca eski şekillerinde kalmıştır. (Hakîkî sebebi ileride gösterilecektir.)

Âhenk ikinci nevi sâitlerin âhengidir. Bu âhenge göre kelimeler vâvî, yâî diye ikiye ayrılır. Yâî kelimelerde yalnız fetha ve kesre harekeleri bulunabilir. Vâvî kelimelerde yalnız zamme mevcuttur. Yâî kelimelere lâhik olan edatlar esre, vâvî kelimelere lâhik olan edatlar ötre okunur:

(Yâî)	(Vâvî)
babalık	oğulluk (luk)
Sivaslı	Söğütlü
tatsız	tuzsuz (suz)

Arapçadan, Acemceden sâir ecnebî lisanlardan alınan kelimelerde yavaş yavaş bu âhenge ittibâ etmektedir.

Misâl:

dürbîn	dürbün
şeltuk	çeltik
cadû	cadı
zerdâlû	zerdalî
ğure	goruk
rüze	oruç
şapo	şapka...

Bununla beraber âhengin bu tesiri ekseriyetle telâffuzda kalmış, imlâya sirayet edememiştir. (Sebebi ileride gösterilecektir.)

Türkçede sâkinlerin içtimaî câiz olmadığından «fikr, ilm, şir, hüzn, katl» gibi kelimeler «fikir, şiir, hüzün, katil» suretinde harekeli telâffuz edilmeye başlanmıştır.

Bu misâllerden anlaşılıyor ki: İkilikler ve galatlar Türkçeye mahsus «selîkî tecvîd»in tesiri ile husûle gelmiştir. Bu tecvîdin âhenklerine ittibâ etmeyen Türkçe, Arapça, Acemce kelimeler terk olunmuş; itibâ edebilenler temsîl edilmiştir.

IV — Türkçenin bedâati

Lisanın bedâati, kelimelerin mâddî güzelliğini tedkîk eder, mânâlarındaki güzelliği nazara almaz. «Remie de Gourmond»un dediği gibi (bir kelimenin mânâsı, bir kadının zekâsı gibidir. Bunların her ikisi de şekildeki güzelliğe fazla bir câzibe itâ edemez.)

Kelimelerin bedâate muvafık olması için ibtidâ lisanın tecvîdine muvafakatı şarttır; fakat bir kelime tecvîde muvafık olmakla bedâate de muvafık olmak lâzım gelmez. Bazı kelimeler vardır ki: Türkçenin tecvîdine muvafık olduğu halde bedâate muvafık değildir. Eski Türkçede müstâmel «esrük, közgü, basgıç» kelimeleri gibi... İşte bunlar bedâate tevafuk etmedikleri için terkolunmuşlardır.

Bedâat, yalnız selîkaya tâbidir; bazen «be» harfini «m» harfine tebdîl eder. «Bekre», «makara», «benefşe», «menekşe» yapar. Bundan başka «sigara», «cigara», «vaptız», «vaftiz», «fencân», «filcan», «arak», «rakı» olur.

Tecvîd avâmın telâffuzuna tâbidir. Onlar hasıl eder. Lisanın bedâati ise millî şâirler tarafından tâyîn edilir.

Bir kelime Arapçada, yahut Acemcede güzel olduğu halde Türkçeye geçince çirkin görünür. Türkçede güzel olmak için eski şeklini değiştirmesi, Türkçenin tecvîd ve bedâatine uygun, yeni bir şekil alması icabeder. Arapça ve Acemcede harekeler, maksur ve mahdut olmak üzere iki kısımdır:

Maksur harekeler «fetha, kesre, zamme» işaretleri ile, mahdut harekeler «elif, vav, ye» harfleriyle gösterilir. Türkçede mahdut harekeler yoktur, yalnız maksur harekeler vardır. Binâenaleyh Türkçeye intikal eder. Arapça ve Acemce kelimelerde ibtidâ mahdut harekelerin maksur telâffuz olunması, sâniyen sâmit ve sâitlerin âhenklerine muvafık bir şekil alması icabeder.

Eski lisanda Arapça ve Acemce terkîbler ve cemilerde müstâmel olduğu için bu lisanlara ait kelimeler, Türkçenin tecvîdinden âzâde kalmışlar, eski kavmiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Eski lisanda Arapça ve Acemcenin yalnız kâideleri değil, tecvîdleri, bedâatleri de hâkim olmuştur. Bunun için kelimelerde yeni mâ'kus taklît cereyanı mevcuttur. Onlar bir avam lisanında Türkçenin âhenklerine ittibaa çalışırken, öte taraftan âlimlerin sun'î dilinde Arapça ve Acemcenin tecvîdine imtisâl zarûretinde kalmıştır. Bundan dolayı «gardeş, elma» gibi bazı Türkçe kelimeler «kavmî âhenk»lerini kaybederek Arap ve Acem tecvîdlerine mahkûm olmuşlardır. «Ordu, sencâğ, ümmîd» gibi kelimeler fârsî terkîblere de dâhil olarak büsbütün Acemleşmişlerdir. Bu hal devam etse ihtimal ki Türkçenin bedâati büsbütün zâil olacak. Lisanımız Araplaşmış, Acemleşmiş, uydurma ve çirkin bir lisan şeklini alacaktır.

V — Terkîblerde ve cemilerde ikilikler

Başka lisanlarda yalnız kelimelerde ikilikler vardır; eski Türkçe fazla olarak terkîblerde, cemilerde, edatlar-

da da ikilikler yapmıştır. Bu müstesna hâlin neticesi olarak memleketimizde âdeta birbirinden ayrı iki lisan tekellüm olunmuştur. Avam, âlimlerin yazdığı kitapları asla anlamamış, kendi yazıcıları tarafından yazılan, «Aşık Garipler»i, «Köroğlular»ı okumuş, kendi ruhundan kopan «mâni»leri «destan»ları terennüm etmiş, kendi muhayyilesinin doğurduğu «efsâne»leri, «masal»ları anlatmış ve hâlâ anlatmaktadır. Arapça ve Acemce terkîbler, cemiler, edatlar Arabça ve Acemce kelimelere ibtidâî şekillerini muhafaza için müstahkem kaleler vazifesini ifa etmiş lisandaki bedâatin intişarına âhenkteki güzelliğin taammümüne mâni olmuştur.

Avam, Arapça, Acemceden kelimeleri kabul ederek temsîle çalışmış. Fakat bu lisanın terkiplerini, cemilerini, edatlarını asla kullanmamıştır.

Avama bu gibi terkipler gösterildiği zaman ya «mülâzım-ı evvel, mülâzım-ı sâni» terkiblerinde olduğu gibi «evvel mülâzım, sânî mülâzım» şekillerine sokmuş, yahut iki sefînenin isimleri olan «feth-i bülend», «nüvid-fütûh» terkiplerinde olduğu gibi büsbütün tahrîf ederek «yedi bölen, delik kütük» kılıklarına ifrağ etmiştir. «Seri ateşli top» tâbirini «sarılı top» yapmıştır. Bu misâllerden meydana çıkıyor ki avam daima kullanacağı terkiplere «mânâsı anlaşılır» bir şekil vermiştir. «Seri ateşli» yerine «çabuk ateşli» dense idi şüphesiz değiştirmeyecekti. Çünkü «mânâsı anlaşılmış» olacaktı.

Yeni lisancılar, Türkçenin her safhasında bu ikilikleri görerek avamın istimâlini lisanın selîkasına ve mizacına daha muvafık buldu. Ve bu istimâllerden yeni Türkçeyi istimzaca azmetti. Bir lisan câlî kelimelerden, câlî kâidelerden, câlî âhenklerden terekküp eder. Başka lisanlardan alınan kelimeler, kâideler, âhenkler ölüdür. Yeni Türkçe Selçukçadan, Çağataycadan, kelimeler, kâideler,

âhenkler alamadığı gibi Arapçadan, Acemceden, Türkmenceden, Avrupa lisanlarından da bu unsurları iktisab edemez; çünkü bu muktebes unsurlar, hayatsız uzuvlardan ibarettir. Yeni Türkçe bu lisanlardan yalnız muhtac olduğu kelimeleri alır ve bunları kendi kâidelerine, kendi âhengine, kendi bedâatine, kendi selîka ve mizacına tevfîk ederek temsîl eder. O zaman bu me'hûz kelimeler canlanır, yaşamaya, istihâle ve tekâmül etmeye başlar. Yeni lisan Türkçenin âhengine muvafık olmayan bir kelimeyi aslı Türkçe olsa bile Türkçe saymaz. Başka lisanlardan alındığı halde temsîl edilmiş, Türkçenin tecvîdine uydurulmuş kelimeleri «Hâlis Türkçe» gibi telâkki eder. Max Müller'in dediği gibi: «Bir lisan kendi cezirlerinden değil, kendi tasarruflarından müteşekkildir». «Keder» kelimesi «kaygu» kelimesinden daha Türkçedir. Çünkü: Kaygu kelimesinin mümasilleri olan «sayru», «ağu» gibi kelimeler lisandan tard edilmiştir. «Keder» kelimesinin Türkçe mümâsilleri olan «emek», «elek» gibi kelimeler ise kesretle müstâmeldir. Çünkü lisanın tecvîdine muvafıktır.

Eski Türkçe, ecnebî terkipleri, cemileri, edatları kullanmamış, hiçbir lisanda bulunmayan, bu hasta, bu memsuh ikiliği kabul etmemiş olsaydı şimdi bütün ecnebî kelimeler, tamamıyla Türkçenin tecvîdine, bedâatine tevâfuk etmiş olacaktı.

Bugün elimizde son derece sağlam ve güzel bir lisan bulunacaktır; fakat bizden evvelkilerin ehemmiyet vermedikleri hakikatlara bugünün evlâtları olan biz kıymet vereceğiz. Bir lisan diğer lisandan «lisâniyet» alamaz, kelimeler alabilir. Bunları da kendi tecvîdine bedâatine göre temsil eder. Lisanın tecvîd ve bedâati avamın selîkasında tecellî eder. Feyizli ve müterakkî bir edebiyat, avamın selikasını tazyîk ederek lisanın inkişafına bâdî olur. Âlimler, edîpler her zaman lisana fenalık yap-

mışlar, lisanın tabiî güzelliğini kendi «mâlûmafürûşluk» heveslerine fedâ etmişlerdir. Başka lisanlara ait kâideler, âhenkler Türkçede muzır kapitülasyonlar kabîlindendir. Bu imtiyazları ihraç ve izâle ederek yabancı kelimeleri temsîl etmek ve bu temsîlde avamın teşkîl ettikleri kelimeleri mümûne tanımak yeni Türkçenin vazîfesidir.

Âhenkli kelimelerin, âhenksiz kelimelerden, daha güzel olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Türkçe terkîplerin, cemilerin, edatların Arapça, Acemce terkîplerinden, cemilerden, edatlardan daha güzel olduğu da misâllerle isbat edilebilir:

Kütüp, kitaplar - mekâtip, mektepler - lisan-ı millî, millî lisan - edebiyat-ı cedîde, yeni edebiyat - kıymetdâr, kıymetli, maddiyûn, maddeci.

Yeni Türkçenin Eski Türkçeden hem daha güzel, hem daha faydalı olduğu şimdiye kadar gösterilen misâllerden tamamıyla anlaşıldı. İlmin, felsefenin bütün bu teminlerine istinâd ederek biz şiddetle iddia ediyoruz:

İSTİKBÂL YENİ LİSANINDIR!

YENİ HAYAT VE YENİ KIYMETLER (*)

Muharriri: Demirtaş (Ziya Gökalp)

Biz siyasî inkılâbı yaptıktan sonra ikinci bir vazîfenin önünde kaldık: İçtimaî inkılâbı hazırlamak!.. Siyasî inkılâp, meşrutiyet mekanizmasının hükûmete tatbîki demek olduğu için istihsâli pek kolaydı. Fakat içtimaî inkılâp, mihanikî bir fiille değil; uzvî bir tekâmülle hâsıl olabileceği için gayet güçtür...

Siyasî inkılâbın îcrası için hürriyet, müsavat, uhuvvet gibi meşrutiyetin ruhunu temsîl eden kuvvet-fikirlerin intişarı kâfiydi. Halbuki içtimaî inkılâp kuvvet-hislerin inkişaf ve teâlisine bağlıdır. Fikirlerin kabul ve reddi zihnin iradesi dahilindedir. Hisler, asırlarca süren içtimaî itiyatların izleri olduğundan kolayca istihale edemez. O halde içtimaî inkılâp bundan sonra bütün kuvvetimizle çalışacağımız en güç ve en uzun bir mücahededir.

İçimizde Müslim olmayan unsurlar var. Bunlar eskiden beri siyasî hayattan uzak bulundukları için yalnız iktisadî bir hayat yaşamışlar. Hükümetimiz her unsuru kendi cemaat teşkilâtında serbest bıraktığından bu hususî teşekküller içtimaî teşebbüslerin anası olmuş, bu suretle müslim olmayan vatandaşlarımızda eskiden beri iktisadî teşebbüslere, içtimaî taazzuvlara büyük bir kabiliyet husule gelmiş...

Siyasî inkılâptan sonra içtimaî bir inkılâba lüzum olduğunu hepimiz birlikte hissettiğimiz zaman, müslim

(*) *Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler*, Genç Kalemler, C : II, sayı : 8, sayfa : 138 - 141, 26/7/1327 (1911).

olmayan vatandaşlarımız iktisadî ve içtimaî hayatlar dairesinde böyle müsait bir vaziyete mâlik idiler. Siyasî meşguliyetler biz Müslimleri iktisadî ve içtimaî hayatlar itibarıyla pek zayıf bırakmıştı.

İçtimaî inkılâp ne demektir?

Eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibdâ etmek...

Bilirsiniz ki hayat tâbiri gayet umumî bir mânâya delâlet eder. Bu kelimede iktisadî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî bütün hayatlar da mündemiçtir. Yeni hayat demek «yeni iktisat, yeni aile, yeni bedâet, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk, yeni siyaset» demektir.

Eski hayatı değiştirmek, iktisadî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî husûsiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kâbil olabilir.

Yine bilirsiniz ki bir hayatın mâhiyetini teşhîs eden âmiller, onun terviç ettiği kıymetlerdir.

Eski hayatın kendine mahsus iktisadî kıymetleri olduğu gibi ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî kıymetleri vardı. Eski hayatı beğenmemek bu kıymetleri takdîr ve tervîç etmemek demektir. Yeni bir hayat ibdâ'ına çalışmak, bu şubelerin her birine ait hakikî kıymetleri aramak ve onlara revaç vermek mecburiyetindedir.

Yeni hayatı gaye ittihaz edenler bu hakikî kıymetleri aramak ve onlara revaç vermek mecbûriyetindedir.

Yeni hayatı gaye ittihaz edenler bu hakikî kıymetleri arayan gençlerdir. Yeni hayat anlaşılmak için evvelce bu hakikî kıymetlerin bilinmesi lâzımdır. Acaba bu kıymetler malûm mudur?...

Bu suale kat'î bir cevap vereceğimize hükmederseniz aldanırsınız. Evvelâ bilmelisiniz ki bir kıymet idrâk

olunduğu dakikada takdîr olunur. Takdîr olunduğu dakikada da revaç bulur ve o andan itibaren hayatımızda hüküm sürmeye başlar. O halde hakikî kıymetlerin şimdiden malûm olması onların şimdiki hayatımızda hâkim bulunması demektir.

Böyle bir şey farzettiğimiz takdirde yeni hayata ve yeni kıymetlere ne lüzum var? Eski hayatımızın kıymetleri en doğru kıymetlerdir; içtimaî inkılâba lüzum yoktur!...

Biz eski hayatı ve eski kıymetleri beğenmiyoruz. Yeni bir hayat ve yeni kıymetler istemiyoruz. Demek ki henüz tanıyamadığımız birçok kıymetler var. Yeni bir hayat var ki biz henüz onu yaşamak değil, tasavvur bile etmemişiz. Siz diyeceksiniz ki şimdiye kadar yaşamadığımız ve henüz tasavvur bile etmemiş olduğumuz muammalı bir hayattan ne anlaşılır? Ve bu hayatı terkîp eden meçhul kıymetleri düşünmekten ne fayda hâsıl olur? Bu itirazınız biraz mantıkîdir. Fakat (psikolojik) ruhî değildir. İnkâr edemezsiniz ki bu âna kadar insaniyeti î'lâ eden yegâne âmil mefkûre (ideal) lerdir. Mefkûreler müphem ve meçhul birtakım gayelerdir ki insanları ancak müphemiyetlerindeki câzibeyle, meçhuliyetlerindeki sihirle sürüklemişler, terakkiye doğru götürmüşlerdir. Bazı kere bu gayeler aranılmayan hatıra getirilmeyen muvaffakiyetlere bâdî olmuştur. İşte size bir iki misal: Simyayı arayanlar kimyayı buldular, nücumla uğraşanlar heyete ait hakikatları keşfettiler. Salîp ordusu mukaddes toprağı zaptetmek isterken Arap medeniyetini iğtinam etti. Sosyalizm, Feminizm gibi müphem gayeler içtimaî adaletin, içtimaî hürriyetin teessüsüne hizmet etti.

Evet! Bazı sosyalistler, bazı feministler gayelerini musarra bir surette tâyîn etmişler, birer hayalî irem (utopie) tasavvur eylemişler. Fakat açık bir surette görüyoruz ki sosyalizmin, feminizmin içtimaî hareketleri bu

hayalî iremlere doğru gitmiyor, evet, sosyalizm harcket ediyor, feminizm yürüyor, fakat nazariyecilerin muhayyelelerinde inşa ettikleri mevhum cennetlerden uzaklaşarak!...

Yeni hayatçılar «mevhume-ficton» ler arkasında koşan bu nazariyeciler gibi bir «hayalî irem» tasavvur etmeyecek, muayyen bir programla sarîh bir gayeye doğru gitmeyecek! Yeni hayat bir harekettir, hem de müphem ve mütemevviç bir harekettir; hareketin bizi hangi hedefe îsâl edeceği, ne gibi neticeler tevlîd eyleyeceği şimdiden bilinemez, kestirilemez.

Yeni hayatın gayesi malûm değil, programı yok. Fakat muntazam bir usulü var. Program istikbalin bütün safhalarını irae eden peygamberce bir keşfi icap eder. Zaten istikbale ait bir fiili vukuundan evvel keşfettiği için «program-pîşnüvişt» nâmını almıştır. Usul bunun gibi mağrur değildir. Yükseklerde uçmaz. İlimlerin usulleri var, programları yoktur.

Çünkü ne gibi hakikatler keşfedeceğini evvelce kat'î bir surette tasarlamaz. O muntazam bir usule mâliktir ki yalnız onu tâkip eder. Hakikatler de yavaş yavaş meydana çıkar...

Yeni Hayatın Usulü :

Yeni hayatçılar iptida sâ'ylerini parçalamışlardır. Hayatın her safhasına ait kıymetler muhtelif müteharilerin tarafından hususî eserlerde yeknüvişlerde «monographie» tetkîk olunacaktır.

Hiçbir müteharri kendi içtihatlarını yeni hayatın kat'î hakikatleri suretinde göstermeyecek. Takdir, hatta terviç olunacak yeni kıymetler ancak muvakkat ve tekâmül mahiyetleri haiz olacak. Kat'î kıymetler iddia etmemek «yeni hayat»ın en mühim düsturudur.

Yeni hayata ait kıymet taslakları on paralık kitaplarla tamîm olunacaktır. Bunlar hakikî kıymetlerin birer eksik taslağı olmakla beraber eski kıymetlere müreccah olduğu için kuvvetli bir surette takdîr ve terviç edilecektir.

Yeni hayata ait tetkikler en yeni amelî ve felsefî nazariyelere istinat edecek, mümkün olduğu derecede indî içtihatlardan içtinap olunacaktır. Yeni hayat kitaplarını yazacak bütün münevver gençlerimizdir. İhtisası olduğu mephaslere dair birer kitapçık yazması her gençten rica olunacak ve her ferdin kanaati muhterem tutulacaktır.

Yeni Hayatın Usûlünü Biraz Daha İzah Edelim :

Doktor Isnard «herşey ilimledir ve insaniyet içindir; tout pour la science et pour l'humanité» diyor.

Yeni hayat bugünkü insaniyeti milliyet mefhumunda mütecelli gördüğü için bu düsturu «her tekâmül ilimdedir ve vatan içindir» suretine kalbediyor. Yeni hayatçıların birinci vazifesi edebiyat, ilim ve felsefe vasıtalarıyla Osmanlılığın kuvvetlenmesini yükselmesini temîn etmektir. Yeni hayat dehrî bir yaşayış değil, millî bir yaşayıştır.

Yukarıda Müslim olmayan vatandaşlarımızın iktisadî teşebbüsler ve içtimaî taazzuvlar hususunda bizden daha tecrübeli olduklarını söylemiştik. Şimdi de onlar için daha müsaadeli olan bir hâli izah edeceğiz.

Müslim olmayan vatandaşlarımız yeni bir hayat yaşamak için onu uzun uzadıya aramaya hiç ihtiyaç görmediler.

Avrupa milletlerinin medenî hayatı onlar için «hazır elbise» mağazalarında satılan müheyyâ bir zarf gibi uygun gelmişti. İçimizdeki ekser Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, derhal Avrupalıların bütün medenî âdetlerini, iç-

timaî mizaclarını kabul ettiler. Biz İslâmlar hayatımızdaki hususiyetden dolayı medeniyetin bu hâzır kâidelerini, basma kalıp mâîşetlerini taklîd edemezdik. Bizim için ısmarlama elbise kabilinden ölçümüze muvafık maîşetler, kâideler lâzımdı. Bu vatandaşlar eski hayatı terk eder etmez Avrupa hayatını meşk ittihaz ettiler.

Biz ayrı bir ümmet olduğumuz için bu meşkı istinsâha meyletmedik. Kendi karîhamızdan yeni bir medeniyet ibdâ'ına lüzûm gördük. Ve bu lüzûmun sevkıyledir ki«yeni hayat»ı tasavvur ettik. Yeni hayat ibda' edilecek bir hayat olacaktır. Yeni kıymetler Osmanlılığın ruhundan doğacak iktisadî, âilevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî kıymetlerdir. Osmanlılık yeni bir medeniyet ibda' edebilmek için yeni bir iktisat, yeni bir âilevîyet, yeni bir bedâet, yeni bir felsefe, yeni bir ahlâk, yeni bir hukuk, yeni bir siyaset içtihat edecektir. Bu millî irfanlar sâyesinde Osmanlılığın millî medeniyeti Avrupa medeniyetlerine gıbtalar ilhâm edecektir.

Müslim olmayan vatandaşlarımızın iktisadî : içtimaî hayatlar itibarıyla bizden daha müsait bir vaziyette olduğunu söylemiştik. Bu fikir tamamıyla doğru değildir. Onlar ancak yeni hayata ait iktisâdiyat ve içtimaiyatta daha kabiliyyetlidirler. Biz yeni hayata girmek için yeni ilimlerin ve yeni felsefenin meş'alelerine müracaat edeceğimiz için hayatın bütün safhalarında ittihaz eyleyeceğimiz meslekler daha asrî (moderne) olacaktır.

Meselâ biz iktisâdiyatta küçük san'atlara tenezzül etmeyecek, doğrudan doğruya fabrikacılığa teşebbüs edeceğiz. Denizlere hâkim olmak için ticaret gemilerinin en mükemmellerine mâlik olacağız. İçtimaî hayatımız cemâat (communauté) esasına müstenit olmayacak, hür iradelerin mahsulü olan teavün ve teâdut (teazut) asıllarına istinat edecek. Medenî hayatın her safhasında en yeni nazariyelerden, hakikatlardan istifade edeceğiz.

Onlar Avrupa hayatının tereddütsüz mukallitleridirler.

Biz, yukarıda anlattığımız gibi yeni bir medeniyet hayatı ibda' edeceğiz. Hakîkî kıymetleri arayacak, bulacak tervîc edeceğiz. O halde içtimaiyatta öteki vatandaşlarımızın bizden daha müsait bir vaziyette bulunduğu yalancı bir hakikat imiş. Yeni hayat başkalarını parlak ve bizi sönük gösteren bu gibi yalancı hakikatların foyalarını meydana koyacak. Gösterecek ki Avrupa medeniyetleri çürük, hasta, müteaffin esaslar üzerine istinat etmiştir. Bu medeniyetler inkıraza, izmihlâle mahkûmdur. Hakikî medeniyet ancak yeni hayatın inkışafı ile başlayacak Türk medeniyetidir. Türk ırkı diğer ırklar gibi ispirto ile, sefâhetle bozulmamıştır. Türk kanı şanlı muharebelerde çeliklenmiş, gençleşmiştir.

Türk zekâsı başka zekâlar gibi tefessühe başlamamış, Türk hassasiyeti başka hassasiyetler gibi kadınlaşmamış, Türk iradesi başka iradeler gibi zayıflamamıştır. İstikbâlin hâkimiyeti Türk şekîmesine mev'uddur.

Alman filozofu Nietzsche'nin tahayyül ettiği fevkalbeşerler Türklerdir. Türkler her asrın «yeni insanları»dır. Bundan dolayıdır ki, yeni hayat bütün gençliklerin anası olan Türklerden doğacaktır.

Yalılar, 26 Temmuz 1327

HİKÂYE

AKDENİZ'DE (*)

Yirmi sene sonra

Muharriri: Gökalp

Güverteye çıktığı zaman güneş henüz doğuyordu. Deniz esâtirî bir esîr içinde titreşen ufuklara doğru sâkin bir altın safhası halinde uzanmış, gitmişti. Beyaz, vakûr bir çift bacadan siyah bir yılan gibi kıvranarak fırlayan âsî dumanlar bu yorgun saatlere rağmen yükselemiyor, vapurun büyük süratiyle alçalıyor alçalıyor, uzun ve siyah bir girye oluyordu?

Kimse yoktu, bir kanepeye oturdu; yirmi sene evvel «İttihâd-ı seyr-i sefâin anonim şirket-i Osmâniyesi» unvanı altında teşekkül eden, bugün «Türk Şirketi» nâmını alan bütün Akdeniz'e hâkim, azimkâr, büyük kumpanyanın henüz bir ay evvel Selânik tersânesinde i'mâl edilen bu iki bacalı «Turan» vapuru bu genç idare müdürünü, oraya, Selânik'e götürüyordu.

Düşündü : Bu kumpanyanın teessüs ettiği zaman henüz on dört yaşında idi. Bir gün gazetenin birinde bir ilân okumuştu : O ilânda millî bir teşebbüsten, «İttihâd-ı seyr-i sefâin anonim şirket-i Osmaniyesi»nin teşekkülünden, beher hisse senedinin ancak bir Osmânî lirası olduğundan bahsediliyordu. Yanında bir lirası vardı. «Anne âh babam sağ olsaydı», diye mırıldandı, bana şimdi on hisse

(*) *Akdeniz'de (Hikâye)*, Genç Kalemler, C : II, sayı : 8, sayfa : 141 - 142.

alırdı. Ve sonra mahcup müteredditi «Şirket hey'et-i idaresi»nin bulunduğu yere gitti. Ve bir hisse aldı... İşte bugün en büyük hissedârı olduğu kumpanyaya o zaman böyle bir tesadüfle iştirak etmiştir.

Şimdi güneş bütün ufukları yaldızlamıştı. Ve «Turan» Akdeniz'in altın dalgaları üstünde bir kuş gibi uzuyordu. Bu yalnız deniz ve semadan ibaret muhit içinde çalışan sarsıntısız «Türbîn»lerin azametli sesleri onu derin hayallerin kucağına attı. Üç saat sonra Selânik'e, büyük Türkiye'nin bu en müterakki beldesine çıkacak, ve kim bilir o çalışkan şehri nasıl bulacaktı? On sene evvel oradaki hukuk mektebinden şehâdetnâme aldıktan sonra «Berlin» de dört sene tahsîl ile meşgul olmuştu. Altı sene evvel İstanbul'a gelmiş, «Türk şirketi» ünvanını alan eski «İttihâd-ı seyr-i sefâin anonim şirket-i Osmâniyesi»nin İstanbul şubesi idare müdürü olmuştu. Şüphesiz Selânik her attığı dev adımlarıyla bugün çok büyümüş, çok zenginleşmişti, orada...

Muttarit ve vakûr bir çıngırak onu tatlı düşüncesinden uyandırdı, bu çıngırak yolcuları sabah kahvaltısına dâvet ediyordu. Ayağa kalktı. O kadar dalmıştı ki güverteye çıkan on-on beş kişiyi ancak şimdi görebildi. Herkes aşağı iniyordu. Kırmızı ve beyaz çubukî temiz fanilalar giymiş tayfalar ciddî ve azimkâr adımlarla iş görüyorlardı. Uzakta kaptan köprüsünde üçüncü süvari dolaşıyordu.

Aşağı indi. Bütün sandalyeleri kırmızı kadife ile tefrîş edilen büyük salon dolu idi. Ortada müzeyyen masanın ucuna oturan geminin ancak yirmi sekiz yaşındaki süvarisi Necip, ciddî çehresiyle gelenlere bakıyordu. Yeni idare müdürü onun yanına gitti. O ayağa kalktı ve elini sıktı. Şimdi yanyana oturmuşlardı. Karşılarında eski kumpanyanın müessislerinden bir ihtiyar zât vardı; onunla da selâmlaştılar.

Genç müdür:

— Vapurumuz azizim, diye sordu; nasıl? Süvari büyük bir ciddiyetle kaşlarını kaldırdı:

— Müdür Bey; sizi temîn ederim ki birinci defa olarak bu kadar mükemmel bir vapura kumanda ediyorum: Makineleri hiç zorlamadığımıza rağmen «Turan»ımız yirmi dört mil yapıyor. İstanbul'dan Çanakkale'de tevakkufumuz da dâhil olduğu halde on sekiz saatte Selânik'e gitmek... Birinci defa olarak vukua geliyor. Şüphesiz ki «Turan» şirketimizin Japonya ve Amerika hatlarına tahsîs edeceği «Uluğ Beğ» ve «Oğuz Han» vapurlarıyla mukayese edilemez, onlar henüz ikmal edilmediğine rağmen otuz mil sür'at temîn edecekleri Selânik fabrikamızın başmühendisi tarafından iddia ediliyor .

Deminden beri sâkin tavrıyla bütün bu sözleri dinleyen ihtiyar zât yavaş sesiyle bahse iştirak etti:

— Yavrularım, dedi: Eski şirketimizin teessüs ettiği zaman ben genç idim; siyâsî inkılâbımızdan sonra her şeyi olmuş bitmiş zanneden vatandaşlarımıza henüz hiçbir şey olmadığını, bil'akis şimden sonra başlayacağını her fırsatta anlatırdık. Nihayet bugünkü şu muazzam kumpanyanın ilk esaslarını kurduk; ancak bir vapurumuz vardı. Onu da hâzır almıştık. Bütün memleketin sâhillerini dolaştık, zavallı cahil halkı irşâd ettik. Çırpındık, bağırdık, o zamanın köhne beyinli bedbîn dimağları bizimle eğleniyordu, ecnebî kumpanyalarıyla kabil değil rekâbet edemeyeceğimizi, nihayet dağılmaya mecbur olacağımızı iddia ediyorlardı. Karşımıza çok mânialar çıkardılar; lüzumsuz dedikodular hepimizi üzdü; fakat sebatımıza hiç tesîr edemedi ve işte o sebatın bugün mükâfatını iktitaf ediyoruz.

Şimdi süt ve tereyağı gelmişti; ihtiyar bisküvisini süte batırırken ilâve etti :

— O zaman başımızda bir de Yunanistan vardı. Ticârî şekaveti zavallı vatanımızı epeyce sarsıyor, her tarafa gemiler işletiyordu. Bugün kumpanyamızın vapurlarıyla dolan Akdeniz âdeta onun bahrî ticaretine bir me'kel olmuştu. Bizim sebat ve ısrarımız onun ticaret hayatını öldürdü. Girit'e göz dikmesi de zaten pek lüzumsuz olan vücûdunu büsbütün ortadan kaldırdı.

Hepsi mes'ud gülüyorlardı, kahvaltı bitmişti. Süvari ayağa kalktı ve bütün yolcuları selâmlayarak yukarı çıktı.

Selânik, 5 Ağustos 1327

VATAN SESLERİ (*)

(Aşağıdaki Türk an'anelerini hâvî satırları bugün Asya'nın sâkin ve nihayetsiz çöllerinde dolaşan tahrîr hey'etimizden Gökalp Bey orada, o anayurdunda yazarak göndermiştir.)

ALTUN DESTAN

«Türkler Asya'nın centilmenleridir».
Bismark

Genç Kalemler ve Türk Yurdu muharrirlerine

Sürüden koyunlar hep takım takım
Ayrılmış, sürüde kalmamış bakım
Asmanın üzümü dağılmış; salkım:
Olmak ister, fakat bâğbân nerede?
Gideyim arayım: Çoban nerede?...

Yüce dağlar çökmüş, belleri kalmış,
Coşkun ırmakların selleri kalmış,
Hânlar yok, meydanda, illeri kalmış,
Düşenler çok ama kalkan nerede?
Gideyim, arayım: Hakân nerede?.

Türk yurdu uykuda ey düşman sakın!
Uyuyan ülkeye yapılmaz akın,
Tan yeri ağardı yiğitler, kalkın!
Bakın Yurt ne halde, vatan nerede?...
Gideyim arayım: Yatan nerede?...

(*) *Altun Destan ve Açıklaması*, Genç Kalemler, C: III, sayı: 14, sayfa: 40-47.

Herkesin gözünde vatan öz yurdu,
Çitlerin yağısı, derenin kurdu,
Yâd iller Turan'da hanlıklar kurdu,
Turan'dan yâdları kovan nerede?
Gideyim arayım : Ogan nerede?...

Sandım gençlik doğar; baktım mart olmuş,
Gittim ili gezdim; genci kart olmuş,
Kimi kırgız kazak, kimi sart olmuş,
Dedim yahşiler çok ama, yaman nerede?
Gideyim arayım : Şaman nerede?...

Tiginler köy beği, ağalar çoban,
Adsızlar yalancı birer kahraman
İçinde duymadım maksadı duyan,
Yasanın emrine uyan nerede?...
Gideyim arayım : Duyan nerede?...

Düşünen Uygurlar olmuş uysal,
Altın Ordu devri kalmış bir masal,
Bugüne kıyas et, tarihten us al!
Atilâ, Temuçin, Gürgân nerede?
Gideyim arayım : Türkân nerede?

Pekin, Delhi, Kaşgar, İstanbul, Kazan
Bu beş yerde vardı beş büyük sultan :
Sarı, kızıl, Gök Han, Ak Han, Kara Han,
Hepsinin üstünde parladı ilhan
Ak Han'dan gayrisi : İl... han nerede?
Gideyim arayım : İlhan nerede?...

Kırım nerde kaldı? Kafkas ne oldu?
«Kazan»dan «Tibet»e değin Rus doldu.
«Hitay»da analar saçını yoldu,
Şen yurtlar ne halde, vîrân nerede?
Gideyim arayım : İran nerede?...

Yayların kirişi urgana dönmüş,
Şahin yuvasında doğana dönmüş,
Türk yurdu soyulmuş, soğana dönmüş,
Kılıç satır olmuş, takan nerede?
Gideyim arayım: Kalkan nerede?...

Soy atlar küçülmüş, olmuş kurada
Alpler kız ardında birer hovarda,
Sancağı unuttuk, hangi diyarda,
Altın otağ, altın kazan nerede?
Gideyim arayım: Yazan nerede?

Başları ağarmış ihtiyar dağlar,
Anar eski günü; sel döker, çağlar,
Kırlangıç âh çeker, göğercin ağlar,
Uzak bir ses sorar: Turan nerede?
Gideyim arayım: Soran nerede?

Yüce Türk Tanrısı! Gönder bir Yalavaç!
Yasanı bilen yok, gerektir dilmaç,
İlhan gönder, altın devri tekrar aç!
Altın destan yazsın: Us... tân nerede?
Gideyim arayım: Destan nerede?

«Ulus»u içine girsin her oymak,
Beş ulusu «budun»da birleşsin çâbcak:
Uygur, Kalaç, Karluk, Kanglı, Kıpçak
Türk yurdu bir olsun, kalmasın kaçak,
Çıksınlar meydana: Merdân nerede?
Gideyim arayım: Meydan nerede?

Kurultay toplansın Tanrı dağında,
İlhan tahta çıksın alma bağında,
Beğler solda dursun, hanlar sağında,
-Sevmek günah değil, sevmek çağında-
Görünce toplanmış hanân nerede?
Gideyim arayım: Cânân nerede?

Altın dağa kursun İlhan otağı
Taşları elmastır, yakut toprağı,
Hânlara kımızla sunsun ayağı,
-«Taç giyme» resminin kalmam uzağı-
Sorup öğrenince: Divan nerede?
Gideyim, arayım: Kervan nerede?

Oğuz Han bayramı baharda olsun,
Otağlar, çadırlar çiçekle dolsun,
Genç kızlar oynasın, yiğitler solsun,
Bir âşık bayılmış, dermân nerede?
Gideyim arayım: Lokmân nerede?...

«Altın destan»ı yazmak hâtıra gelmemiş,
Yasanın sözleri satra gelmemiş,
Tarihe deryadan katre gelmemiş,
Şairler sordular: «Hoca»n nerede?
Gideyim, arayım: O can nerede?

Kırklar karar verdi; yediler, üçler
Oldular kılavuz, kalmadı göçler
Yarın ilhan çıkar, alınır öçler,
İlhan tâcı boşta: Alan nerede?
Gideyim, arayım: Arslan nerede?...

Gündüzlerden sapan geceyi bilir,
Bilmeksizin tapan her şeyi bilir,
Bilen yapmaz, yapan pek iyi bilir,
Erenler yolu bu, varan nerede?
Gideyim, arayım: Yârân nerede?...

«Altun Destân»da birçok ana lûğatları var ki bu gün bizce tamamen meçhuldur; îzah zımnında şu satır ları yazıyorum:

«Çit»: Serhad
«Yağı»: Düşman

«Yâd» : Yabancı
«Ogan» : Tanrı
«Kırgız» : Kır gezen
«Kazak» : Kaçak

«Kırgız kaçak» : Ülkeleri yabancı bir devlet tarafından zabtolunduktan sonra yurtlarını terkederek aşîret halinde kırlarda dolaşan Türk tâifelerine denilir. Bugünkü muhacirler bir nevi kırgız kazaktan başka bir şey değildirler.

«Sart» : Ülkeleri yabancı bir devlet tarafından zaptolunduktan sonra yerlerinde kalmakla beraber Türk an'anesini kaybeden ve başka milletlerin âdetlerini taklîd eden soysuz, bozuk Türklere denilir. Ecnebî idaresinde kaldığı halde Türklüğünü kaybetmeyenler sart sayılmaz. Türklüğünü kaybedenler Türk idaresinde yaşasalar bile sarttırlar.

«Şaman» : Türklerin İslâmiyet'ten evvelki eski mezheplerinin ruhânî reisi. Diğer eski mezheplerin hilâfı olarak Şaman mezhebi gençlere, yavuz ve yaman adamlara büyük kıymet verirdi. İhtiyarlar kahramanlıkta bir rol oynayamayacakları için kendilerini evlâtlarına öldürtürler, öteki hayatta tekrar gençleşmek ve kahramanlaşmak ümidiyle sevine sevine âhirete giderlerdi. İhtimal ki bu hareketlerinde gençlerin kendi mevki ve servetlerine çabuk vâris olarak içtimaî hayatta yiğitlikler, inkılâplar meydana getirmelerine meydanı müsait bırakmak arzusu da vardı. Bu itikat Türk kahramanlığının inkişafına büyük hizmet etmiştir. Şamanlar yavuz ve yaman gençliğin hâmisi idiler, Türk âleminde yahşiler yani sükûn ve istirahatı sevenler, rahat ömür geçirmek isteyenler istihkâr olunurdu.

«Tigin» : Bir babanın en küçük oğlu, en büyük evlâda «ağa», ortancaya «adsız» denilir. Bir baba öldüğü

zaman, arazî, mülkler, saltanat gibi gayr-i menkul şeyler «tigin»e yani en küçük evlâda kalırdı. Koyun ve at sürüleri, asker ordu gibi menkul ve müteharrik şeyler «a»-ya, yani büyük kardeşe intikal ederdi. «Adsız»a yani ortancaya hiçbir şey kalmazdı. Bu, mîras mahrumuydu. Hatta bunun bir ismi bile olmazdı. Adsıza yalnız bir kılıçla bir at verilirdi, «Git kısmetini ara!» denilirdi. Adsızlar kendi tâlihlerinin hâlikleri olmaya mecbûr idiler. Bundan dolayı ekser büyük cihangîrler adsızlardan yetişmiştir. Ailede oğulların bu üç muhtelif vaziyeti içtimaî hayattaki millî vazifelerin taksîmini gösteriyor. Tigin hayatını mensup olduğu «oymak»a, yani aşîrete vakfederdi. «Tigin» : Duran mânâsınadır ki ocakta duran, baba ocağının muhafızı demektir. «Ağa» mensûp olduğu «ulus»a, yani millete hizmet ederdi.

«Ulus» : Bir «ülke»ye yani memlekete, bir «il»e yani hükûmete mâlik olan içtimaî hey'etlere derlerdi. Her ulusta yüzlerce oymaklar vardı. «Adsız», ne «oymak»a ne «ulus»a bağlanırdı. O hayatını ancak «budun»a vakfederdi.

«Budun» : Bütün kelimesinin aslıdır. Bütün Türklerin mecmu-ı hey'eti demektir. Bu kelime Eski Türkçede «Pantürkizm» kelimesinin mânâsını ifade ederdi. Bundan dolayıdır ki bütün pantürkist hâkanları yani ilhanları adsızlardandı.

«Yasa» : Türk budununun tâbi olduğu mukaddes kanundur. Ulusların hususî kanunlarına «tüzük» yani nizam, oymakların örf ve teamüllerine «töre» yani an'ane derlerdi.

«Uygur» : Türklerin millî medeniyetine uyanlar mânâsındadır.

«Uysal» : Başka medeniyetlerin mukallidi demektir.

«Altın Ordu Devri» : Türklerin budun haline gelerek bütün hânlar bir ilhan idaresi altında birleştiği zaman «Altın Ordu» nâmını alırdı. Bu devre de «Altın Devir» denilirdi.

«Us al!» : İbret al.

«Temuçîn» : Meşhur Türk hakanlarından Cengiz'in ismidir.

«Gürgân» : Güzel mânâsınadır. Temurlenk'in lâkabıdır : Timur Gürgân.

«Türkân» : Türklerin en büyük imparatoriçelerinden birinin ismidir. Türk kadınlığının timsâli olarak zikredilmiştir.

«Sarı, kızıl, gök, ak, kara hanlar» : Türk an'anesine göre Turan ülkesi beş Türkistan'a münkasimdi. Şarkî Türkistan'da Sarı Han, cenûbî Türkistan'da Kızıl Han, Merkezî Türkistan'da Gök Han, Garbî Türkistan'da Ak Han, Şimâlî Türkistan'da Kara Han hüküm sürerlerdi. Bunlar birer mânevî makamdan ibaretti. İlhan bu beş hânın mu'zam-ı metbuu idi. Ak Han Türk an'anesine göre Osmanlı padişahının unvanıdır. Diğer hanların makamıyla ilhan makamı şimdi münhaldir.

«Alp» : Kahraman demektir.

«Turan» : Türklerin büyük vatanı, yani beş Türkistan'ın mecmuu.

«Yüce Türk Tanrısı» : Orhun mahkûkâtında «Üze Türk Tenrisi» tâbîri mevcuttur. Tanrı Türk budununun ilâhus-sıyânesi addolunurdu. Budun kelimesi de Orhun mahkûkâtında yazılıdır.

«Yalavaç» : Peygamber.

«Dilmaç» : Tercüman, mütercim.

«Altın Destan»: Türk şehnâmesi.

«Us... tân»: Akıl ve hikmet.

«Beş ulus»: Uygur, Kalaç, Karluk, Kanglı, Kıpçak milletleridir. Bu beş millet birleşince Türk kavmi, yâni budun husûle gelir. Türklerde içtimaî ve siyâsî teşkilâtın tasnîfi beş adedine tâbi olduğu gibi kevnî muhîte mensup eşya da beş sınıfa ayrılırdı. Türkler Yunanlıların hilâfına olarak beş unsur kabul ediyorlardı ki bunlar: Toprak, su, yel, od, ağaç, «ağaç uzvî âlem» demektir. Bu, Türklerin hayata büyük bir kıymet verdiklerini gösterir.

«Kırklar»: Şamanlara erenler nâmı da verilirdi. Zaten dört cihetteki hânlar dört kutba, merkezdeki Gök Han «Gavs»a delâlet ediyor. Türkler eskiden beri mutasavvıf idiler. Denilebilir ki tasavvuf Türklerin millî mezhebi idi. Zaten mutasavvıfenin pîri olan İbrâhîm Edhem hazretleri Buhara cihetinde bir Türk hükümdârı iken tahtını tâcını terk ederek Hicâz'a gitmiş ve sonra Şam'a gelerek bir bağ bekçisi olmuştu. Tasavvuf bu zatla inkişaf etti. Türk erenlerinden kırk kişinin, mânevî hayatı idare ettiğine itikad olunurdu ki bunlara «Kırklar» nâmı verilmiştir. Bunların zübdesi kırklar, yediler ve sonra üçler idi. Türk an'anesi iyi tedkîk olunursa bunların asıl ve hakikatına ıtıllâ mümkündür. «İlhan» Tanrı tarafından gönderildiği için «Mehdî» gibi ilâhî bir meb'ûs addolunurdu.

«Öç»: İntikam.

«Erenler Yolu»: Türklerin millî mâneviyatı.

«Kurultay»: İlhanlık zamanında Türklerin Büyük Millet Meclisi. Bu meclisin azâsı hânlardan ve en büyük beylerden mürekkepti.

«Tanrı Dağı»: Türklerin en mukaddes bir mevkiidir. Mukaddes içtimalar orada vuku bulurdu.

«Altın Dağ» : Türklerin ikinci mukaddes mevkileri.

«Kımız» : Türklerin kısrak sütünden yapılan, millî içkisi.

«İlhanın tâç giyme resmi» : İcra olunurken ilhan bîat için toplananlara kendi eliyle kımız sunardı.

«Sahâifül-Ahbâr»ın rivayetine göre Osman Gâzî istiklâlini ilân etmeden Türkmen beylerini otağına toplamış, onlara Oğuz Han âyininde kımız sunmuş, bu surette beliğini tasdîk ettirmiş. Kemal Bey tarihinde, bazen yaptığı gibi, pek haksız olarak bu rivâyete kızıyor. Kemal mâ'zurdur, çünkü «Yasa»yı hiç sevmediği «Cengiz»in kanunu sanıyordu.

«Ayağ» : Ayaklı kadeh.

«Oğuz Han Bayramı» : Bayram kelimesi «bağ oldum» terkîbinden husule gelmiştir. Türkler en büyük hanlarının öldüğü günü muhterem tanırlar, her sene o gün içtimâ ederler, at oyunları, asker manevraları yaparlardı. Türklerin bayramları böyle tarihî ve millî günlerden ibaretti. Bunların içinde en meşhuru «Oğuz Han Bayramı» idi.

«Hıtay» : Şimdi Çin idaresinde bulunan şarkî Türkistan.

Gökalp, Kazvin, 3 Kanûn-i Evvel 1327

RIZA TEVFİK'İN FELSEFESİ (*)

Muharriri: Celâl Sâkı

Felsefe ve Mizal

[«Beni» Avrupalı ve medenî olmak üzere tanıyanla ra kemâl-i memnûniyet ile itiraf ederim ki «ben» o sa: şâirlerinden ziyadesiyle anlarım, hamallardan ziyadesiy le mütelezziz olurum. Demek ki kuru'n-ı vustâ hayatın has olan an'anâta «Ben» bile bir cihetten gönlümle bağ lı kalmışım, «İngiliz, Fransız ve Alman feylesoflarıyla» sa mimî münâsebât-ı fikriyyem ve Avrupalıca terbiye-i zih niyem «Beni» bu an'anâttan ayırmamıştır... «Ben» şid detli liberal, hatta sarahaten radikal bir adamım; fakat milliyete müteallik hususâtta pek konservatörüm, «İngi lizler, Japonlar da» böyledir.]

Rıza Tevfik, Türk yurdu, sayı 4, sahife : 71 - 92

Berlin, 25 Kanûn-i sânî 1912

«Bitmez, tükenmez meşguliyetin biraz müsaade et tiği şu günümü Rıza Tevfik Bey'in felsefî şahsiyetini teşrî he hasrediyorum. Bu satırları, sevgili doktorun her za man şen ve şûh ve ara sıra daha ileri giderek tuhaf ve mi zâhî şekil alan yazılarına alışan kârilerinin okuyucuları nı düşünerek doktorun mizacıyla mezce mecbûriyet his settim. Yâni pek ciddî olan makaleme biraz mizah bulaş tırdım. Ümîd ederim ki bütün okuyanların kat'iyyen can-

(*) *Rıza Tevfik'in Felsefesi*, Genç Kalemler, C : III, sayı : 15, sayfa : 60 - 71.

ları sıkılmayacaktır: Rıza Tevfik Bey maddeci mi, müayyeniyetçi mi, müsbetçi mi, tekâmülcü mü? Yahut bunlara tamamen zıt bir mesleğe mütemayil mi?... İşte şimdiye kadar halledilemeyen muammalardan biri de budur. Halledilemediği içindir ki, ben de şu mesleklerin hepsini onda, yahut onu bu mesleklerde arayacağım:

1 — Rıza Tevfik maddeci (matérialiste) olabilir mi?

Mizacını bildiğiniz için buna hiçbir mâni görmezsiniz. Halbuki o kendi «vicdâniyet»i müstesnâ olmak üzere bütün gayri uzvî, uzvî, fevkal-uzvî kâinât hakkında maddeci olabilir; fakat kendi «ene»sini bundan istisnâ etmekte şiddetle musırdır.

«Descartes» hayvanları birer hayat makinesi addederek bütün hareket ve faaliyetlerinin «insiyâkî-automatique» hareketler olduğunu söylüyordu. Diyordu ki, hayvanların bütün hareketleri «Mün'akis hareketler-Mouvements Reflex»den ibarettir. Descartes şu fikrine, yani hayvanları «Şuursuz münsaklar-Automates inconscient» telâkkî etmesine rağmen bütün insanlarda «Vicdâniyet» kabul ediyordu. «Düşünüyorum, o halde varım!» diyerek ruhun vicdandan ibaret olduğunu meydana koyduğu zaman bu vicdanı nefsine hasretmiyordu; yani diğer insanları kendisinden ayırmıyordu. Bunun için «Descartes» biri vicdândan ibaret bir «müfekkire âlemi», diğeri fezadan mürekkep bir «madde âlemi» yâni iki âlem kabul ediyordu. Bizim feylesof Descartes'e bir noktadan muhalif, bir noktadan muvafıktır. Muhaliftir, çünkü madde âlemini insanlara da teşmîl eder; muvafıktır, kendi bâtınî mevcûdiyetini maddiyet ve mihânikiyet âleminden tamamıyla tenzîh eyler. Rıza Tevfik Bey kendisinde «hâcis bir vicdâniyet-conscience spontanée», hür ve muhayyer bir ruhiyet mevcûd olduğuna kâildir. Hâmid'in;

Ben ruha nasıl derim ki mefkûd
Hissettiğim ıztırâbı mevcûd

sânihasını kendi vicdanî ilhamının bir nâypâreden tecellîsi gibi addeder; çünkü kendisinin gayri olan insanları -hatta en büyük feylesoflar ve şâirler- kendi vicdanında mütecellî -Taine'in tâbirince- «gerçek birsamlar-hallucinations vraies»den ibarettir. Ve bütün mer'î kâinât kendi görüşleri, kendi duyuşlarıdır. Kendi her şeyi, herkesi -ki bunlar da «şey»lerden ibarettir- görür, fakat kendisini hiçbir kimse göremez; çünkü ondan başka gören, bilen, anlayan yoktur; «ferdâniyet-solypcisme»in bu şekline «vahdâniyet» denilebilir ki, derviş feylesofumuz ancak bu makamda karar kılmıştır. Rıza Tevfik isteyen, düşünen, yaratan bir faaliyettir. Maddeler, bu vicdanlı faaliyete haricî ve vicdansız mukavemetlerin îras ettiği infiallerdir. İradesinin, «ihtisas-sensation»larındaki bu mukavemeti büsbütün hükümsüz bıraktığı dakika «hürmüz», «Ehrimen»e tamamıyla galebe çalmış olacaktır.

Hülâsa Rıza Tevfik'in «lâene»si «madde» ve «ene»si «lâmadde»dir. Maddecilerle olan ayniyet ve gayriyeti, «nümûd dîde» halini bütün mâsivasına teşmil ettiği halde «bûd bînende» halini nefsine tahsis etmesinde mütecellîdir. Ümid ederim ki bu izahlardan onun nereye kadar maddeci olduğu, nerelerde maddecilerden ayrıldığı anlaşılmıştır.

2 — Rıza Tevfik, muayyeniyetçi (déterministe) olabilir mi?

Mizacını tetkik ettiğimiz için bu suale de belki «evet!» cevabını verirsiniz. O kadar acele etmeyiniz, sabırlı olunuz!.. Çünkü Rıza Tevfik Beğ, buna da bir hudut çizmiştir.

Bu asrın en büyük feylesoflarından «Bergson» muayyeniyeti cemâdiyet âlemi için pek doğru buluyor. Hat-

ta aklın cematlara verdiği mantıkiyyet, muayyeniyet, hendesiyyet, mihanikiyyet gibi hasîsaları ve bunlardan müteferri bütün sıfatları «Kant»ın iddia ettiği gibi «nisbî» değil, tamamıyla «mutlak» addediyor. Çünkü Bergson'a göre «Akıl» hayatın ve onun züptesi olan vicdanın câmit ve sulp madde üzerinde î'maller icra etmesinden ve bundan aletler, silâhlar, binalar, makineler, hülâsa her türlü eşya îmal eylemesinden husule gelmiştir.

Arz üzerinde aklın zuhuru «kesik taşlar devri»ne nispet olunmuyor mu? Hayat, muhite intibak için iki vâsıtaya mâliktir; ya «selîka-instincte» vasıtasıyla kendi bünyesinden yeni uzuvlar yapar, yahut «zihin-**intelligence**» vasıtasıyla hâriçteki sulp maddelerden yeni aletler î'mal eder. Bu yeni uzuvlar yeni aletlerdir ki hayat, muhîtin yeni icaplarına mukabele eder. Bu halde «akıl» sınaî imallerden doğmuş sulp ve câmit maddenin bütün hassalarıyla şekilleşmiştir. Hiç şüphe yoktur ki maddeden doğan bir meleke maddenin bütün kanunlarını, sebebiyetlerini, muayyeniyetlerini bilecektir, hem de mutlak bir ilimle bilecektir. «Akıl» sulp ve camit madde üzerinde yapılan îmallerden doğduğu içindir ki aklın tedvîn ettiği ilk ilim «sulp cisimlerin şekillerini ve bu şekillerin kanunlarını gösteren» (hendese) olmuştur.

Cemâdiyet âleminde muayyeniyetçi olan Bergson hayat ve ruh âlemine girince büsbütün değişiyor, diyor ki: «Madde birtakım kütlelerdir, bu kütleler kısımlardan mürekkeptir. Bu kısımlar ayrılır, sonra yine birleşir, bu teşettüt ve temâsükten maddede hiçbir tahavvül husûle gelmez; çünkü madde «kemiyet»den ibarettir. Madde yani kemiyet üzerinde «müddet»in hiçbir tesiri olmaz. Kütleler senelerce aynı vaziyeti muhafaza edebilirler. Halbuki uzviyetler böyle değildir. Müddet uzviyetler üzerinde müessir bir kuvvettir. Uzviyetler müdde-

tin tesîri ile daima yaratıcı bir tekâmül halindedirler. Uzviyet kısımlara ayrılmaz, uzviyetin âhengine dokundunuz mu, ya tamamiyetini muhafaza için mücadele eder, yahut büsbütün muzmahîl olur; cemâdiyete inkılâb eder. «Kesret» iki türlüdür. Birisi «telâhukî kesrettir» ki munfasılların mecmuudur. Kütleler bu nevîdendir. Diğeri «zevebânî keseret»dir ki tefrîki mümkün olmayan ve tefrik edildiği dakîkada mahiyetini kaybeden hâdiseler mecmuudur. İşte uzviyet bu iki kısma dâhildir. «Vicdan» bir uzviyettir; ruhî hadiselerde «kemiyet» yoktur. Onlar baştan aşağı «keyfiyet»lerden ibarettir. Bu hâdiseler de «şiddet» nâmını verdiğimiz halde «kemiyet» değil, birer yeni «keyfiyet»den ibarettir. Üç gün devam eden heyecan başka bir keyfiyet, beş yahut iki gün devam eden heyecan büsbütün başka bir «keyfiyet»dir. Vicdanî hâdiselerden birini murafıkları olan diğer vicdanî hadiselerden ayırmak mümkün değildir. Bunlar sun'î olarak tefrîk olununca maddîleşirler. İçtimaî bir âmil olan lisan «ruhî hadiseleri maddîleştirir; tefrîki kâbil olmayan vicdanî hâdiseleri «tecrîd» vasıtasıyla tefrîk eder. Ve bunlara cemâatlara verdiği isim gibi birer «ad» koyar. «Kelimeler» madde haline gelmiş «vicdanî hadiseler»dir. Kelimelerle düşündüğümüz zaman «müddet» âleminden çıkarak «imtidât» âlemine intikal etmiş oluruz. «Hadsî müfekkire» zevebânî bir kesret olduğu halde «lisan»ın neticesi olan «zihnî müfekkire» telâkukî kesretlere mümâsildir. Vicdanın nesci müddettir. Vicdanın «vâsıtasız iğtayâtı - donnée immédiate» müddettir. Müddet müessir ve yaratıcı bir keyfiyettir ki yalnız vicdan âleminde mahsüstür. Hâricî âlemde zaman nâmını verdiğimiz ve ezelden ebede mümted bir rişte sûretinde tasavvur ettiğimiz şey «imtidad»ın yâni «fezâ»nın başka bir şekilde tasavvur edilmesinden ibarettir. Müessir bir keyfiyet olan müddet ise hakîkî bir mevcuttur. Halbuki tesîrsiz ve atıl tasavvur olu-

man zaman imtidadın bir başka safhasıdır. İmtidad maddenin, müddet ruhun nescidir. Vicdanımızın hadslerini, ruhumuzun hâcis duygularını kelimelerle düşündüğümüz zaman bunları maddîleştiririz. O zaman bunlarda maddeci bir muayyeniyet kabul ederiz ki bu katiyyen batıldır. Çünkü akıl, mantık, lisan ruhun madde, kemiyet ve fezâ âlemlerindeki faaliyetinden doğmuştur. Bunlar hayat ve ruh âleminde mümeyyiz olamazlar. Vicdanda, ruhta, hatta hayatta hürriyet ve muhayyeriyet vardır. Hürriyet ruhun tamamiyet ve külliyetle faal olmasıdır. Bu arada muayyeniyet carî olamaz, muayyeniyetiyet, pîşbînliği istilzam eder. Hayat ve ruh yaratıcı bir tekâmüldür. Bu dâimî istihale ve tekâmülde pîşbînlik olabilmek için ruhu onların hepsine iştirak etmek, binâenaleyh bu ruhla ân beân beraber yaşamak ve neticeye kadar beraber gitmek iktiza eder. O halde bu pîşbînlik değil, tetkîk olunan ruha hulûl ve tenâsüh etmektir. Hayat da ruh gibi bir uzviyettir. Bunda da «müddet» yaratıcı ve tekâmül ettirici bir müessirdir; binâenaleyh hürriyet ve muhayyeriyet dediğimiz vicdânî ve insanî keyfiyet tâ hayatın ilk cürsûmelerinde başlamıştır.

Ruhî ve hayatî hâdiseleri akıl anlayamaz. Ruh ve hayat «ilim»e sığmaz. Bunlar «mâba'dettabîa»ya ve «felsefe»ye aittir ki ancak hayattaki «selîkalar - instincte», «muhasseseler - sympaties» tarîkiyle derûnî bir ba'se mazhar edilerek onlardan istilham edilmek ve ruhî ve hayatî «hadsler - intuitions» bâtınî bir mümeyyize vasıtasıyla istimâk olunmak suretiyle keşf ve istiknâh edilebilir. Akıl bu «zevk» ve «hâl» melekelerine ancak muavin olabilir. Yoksa müstakil bir mümeyyiz ve hâkim olamaz.

Rıza Tevfik, Bergson'a da bir cihetten muhâlif, bir cihetten muvâfıktır. Muhâliftir, çünkü mâddiyeti, hendesiyeti, fezâiyyeti, mantıkıyyeti - kendisi müstesna olmak

şartıyla - bütün hayat ve ruh âlemine teşmîl eder. Muvafıktır, çünkü kendi hayat ve ruhunu bu fezâî mihanikiyl hendesî mantıkıyetten tenzîh eyler. Kendisi hür, muhayyer ve mâverâîdir. Fakat diğer insanlar umumiyetle mürsaklardan, hayat ve ruh makinalarından ibarettir.

Hülâsa etmek lâzım gelirse: Yegâne feylesofumu kendisinden maadâ bütün kâinat hakkında muayyeniyeçi, kendi hakkında muhayyeriyetçidir; yani «taayyün âlemi» kainat, «lâ tayyün âlemi» nefsidir.

3 — Rıza Tevfik, müsbetçi (positiviste) olabilir mi

Müsbetçilikten maksat «Auguste Comte»un meşhu felsefesi ise feylesofumuz bununla da tamamıyla birleşemez. Auguste Comte insaniyeti «mâbut» addediyor. Rıza Tevfik bu kadar şümullü bir mescut kabul edemez, o ancak kendisidir; çünkü kendisinden başka fevkal-madde fevkal - taayyün, fevkal - mantık yoktur ve olamaz.

4 — Rıza Tevfik tekâmülcü (évolütionniste) olabilir mi?

Tekâmülcülükten maksat «Herbert Spencer» felsefesi ise iş biraz karışır; çünkü tefsîrde ihtilâf çıkar; Spencer madde ve vicdan âlemlerini telif edebilmek için bir «gayrı münfehim - inconnaissable» kabul etmişti. Rıza Tevfik de bir «gayrı münfehim» kabul edebilirse de bu ancak kendi dehası, kendi ilham hazinesi, kendi kibriyaî enesidir. Yoksa mâsivası olan madde ve vicdan âlemlerinin iç yüzleri de, dış yüzleri de kendisine tamamıyla münfehim ve malûmdur. Rıza Tevfik, Spencer'e ancak böyle bir pamuk ipliğiyle bağlıdır.

5 — Rıza Tevfik, kuvvet - fikir (idée - force)'ci olabilir mi?

Bunu da tetkik etmeliyiz; çünkü Rıza Tevfik Bey **Türk Yurdu**'nun dördüncü sayısında neşrettiği bir maka-

lede «kuvvet-fikir»lerden bahsediyor. Acaba bu kanâatın sahibi olan Alfred Fouillée ile bir alâkası var mıdır?

Fouillée maddeyi vicdandan, fikri iradeden, kuvveti iştihadan, muhayyeriyeti muayyeniyetten iştikak ettiren «hep ruh-panpsychiste» bir feylesoftur. İnsanlara ve hatta en büyük feylesof ve şairlere müşabehetden son derece istikrah eden Rıza Tevfik, hiç hayvanlarda idrak, nebatlarda şuur, cematlarda vicdan kabul edebilir mi? Kuvvet fikirlere gelince onlar da ancak kendi fikirleri, kendi tasavvurları olabilir. Meşrutiyeti, irticai, muhalefeti, kavmiyet ve muhtavviyeti, feminizmi, ateizmi, immoralizmi, anti militarizmi, daha birçok «iptidai-original», «memsuh-paradoxale», «şeytanî-diabolique» mefkûreleri iptida fikir halinde yaratan, sonra fiil şeklinde tahakkuk ettirmeye çalışan kendisi değil midir?

Hülâsa: Kendisinin fikirleri «kuvvet-fikir»ler, başkalarının tasavvurları «gölge fikir»lerdir. Cidden acınacak birşey varsa bütün fikirlerinin akîm kalmasıdır.

6 — Rıza Tevfik, infiradçı, (individualiste) olabilir mi?

Bu rivâyet epeyce şâyîdir, acaba doğru mudur? Araştıralım:

İnfiradcılar siyasete karışmazlar, hatta içtimaiyattan da uzak yaşarlar. «Fevdavîler-anarchistes»ler yalnız «devlet aleyhinde fert» oldukları halde infiradcılar aynı zamanda «cemiyet ve içtimaiyat aleyhinde fert» olduklarını iddia ederler. İnfiradcılar hem devletin düşmanı, hem milletin aleyhdarıdırlar. Bunlar kanun, kaide, ahlâk, namus ve haysiyet, edeb ve terbiye, vatan ve millet, moda ve merasim, nâmları ile cemiyetlerin riayet ettikleri bütün kıymetlere «içtimaî yalanlar», maruf münker-

ler, makbul merdudiyetler» nâmlarını verirler. Max Steiner» (*)'in açtığı bu yolu «palante» son haddine kadar götürmüştür. Şimdi yukarıki rivayete inananlara derim ki: «Rıza Tevfik infiradcı ise nasıl siyasi hayata, içtimaî maişete iştirak ediyor?»

Diyorlar ki: (Rıza Tevfik aynı zamanda bir «fiiliyatçı-pragmatiste»dir. İngilizlerden, Amerikalılardan ispor merakını iktibas ettiği için bu amelî felsefesini de benimsemiştir; fakat şu kadar fark vardır ki fiiliyatçılar cemiyetin hayatına yarayan hükümleri hakikat addettikleri halde bizim feylesofumuz yalnız kendi şahsiyetin, kendi enâiyetine, kendi fantezisine elverişli olan fikirleri hakikat telâkki eder ve bu suretle infiradcı olmakla beraber siyasî ve içtimaî hayatlara da iştirak eder; çünkü zamanına göre siyasî ve içtimaî yalanlara «hakikat»; ahlakî ve felsefî nakîşalara «fazilet» nâmını verebilir. Hatta o daha ileri giderek «Nietzsche» gibi hiçbir şey doğru değildir, her şey mubahtır derse de maksadı Nietzsche'ninkinden katiyyen başkadır. Denebilir ki bir infiradcı ile bir fiiliyatçıyı birbirine aşılayınız: İşte Rıza Tevfik!.. Ben doktorun «itkanî-systématique» bir mesleği olduğuna inanmasam bile herhalde felsefî bir şahsiyete mâlikiyetine kâni bulunduğum için bu tevîli kabul edemem. Hayır, Rıza Tevfik bir halîta değildir; çünkü burada iki şıkdan birini kabul etmek lâzımdır: Ya feylesoftur, o halde bir şahsiyeti vardır. Yahut şahsiyetten mahrumdur, o halde feylesof değildir.

7 — Rıza Tevfik nedir?

Bu hususta şark ve garp feylesoflarının içtihadları mütehaliftir.

(*) Bir Alman feylesofudur, asıl ismi «*Jean Gaspar*» dır.

Hiçbir feylesofa benzemeyen garîp dâhimiz «mistik ulyasının ibrânî olduğunu» iddia ettiği için felsefî şahsiyetini en iyi tâyin eden «Max Nordau» olmuştur. Nordau'ya göre Rıza Tevfik «égotiste»dir. Bu mesleği (*) «enaîyet» suretinde tercüme edebiliriz. Nordau «hodgâmlık egoisme» ile bunu tamamıyla ayırıyor. Diyor ki: Hodgâmlar içtimaî terbiyeden kâfi bir nasib alamadıkları için lezzetci ve menfaatçidirler. Bunlar ahlâkî mükemmeliyetten mahrum olmakla beraber telezzüz ve fâidelerini umumun menfaatiyle telif edebilirler. Bundan dolayı hodgâmlık hasta bir haslet değil, çok kere sağlam ve nâfî bir hasîsadır. Hodgâmlar siyasî ve içtimaî hayatlar noktasından tehlikeli adamlar değillerdir. Bunlardan devlete ve millete fâideli adamlar yetişebilir; çünkü hususî menfaatler umumî menfaatlerle zaten mu'telifdir. Bunlar arasında görülmekte olan tezatlar tabiî değil, sun'îdir. Enaîlere gelince: Bunlar ne kendi faidelerini, ne milletin menfaatlerini düşünürler. Bunların yalnız bir düşünceleri vardır: Kendilerinin hiç kimseye benzemediğinin herkes tarafından bilinmesi... İsterler ki kendileri bir hârika, bir mucize, bir fevkan-nâsud telâkki olunsunlar. Ayaklarına daima alkış çiçekleri dökülsün, başkalarına takdîs efserleri ithaf edilsin. Nâmlarına tâklar, heykeller, âbideler yapılsın. Tarîhler, felsefeler, şehnâmeler hep kendilerinden bahsetsin. Her günkü gazeteler altın mürekkep ve celî hatla nâmlarını, musavver mecmualar muhteşem ve mehabetnümâ tasvirlerini ilân etsin. Siyasî, içtimaî makamların en yüksekleri kendilerine hasredilsin. Sonra kendileri bütün bu takdîrleri, tebcîlleri, tekrîmleri bir ayak darbesiyle yıksınlar, mahvetsinler. Kadirlerinin bu tak-

(*) Bundan epeyce evvel *Genç Kalemler*'de kardeşim Yekta Bahir egotizme «hodnümâlık» demişse de şümûlü itibariyle benim bulduğum tâbirin daha münasip olduğunu zannediyorum. Herhalde kelime üstünde fazla durmağa bir lüzum yoktur. C. S.

dislerden daha âli, kıymetlerinin ibcallardan daha bülenc olduğunu bu suretle bir daha göstersinler.

«Alkibyâd» herkesin kendisiyle meşgul olması için hiçbir vesile bulamazsa köpeğinin kuyruğunu, kulakları nı keserek sokağa salıverirdi. Bu enâîler için en büyük bir ihtiyaçdır. Kisvelerinin, mişvar ve edalarının başkalarına büsbütün muğayir olması, her işte hiç kimseye benzemez görünmeleri bundandır. Halk kendileriyle bir an iştigalden fâriğ olsa bunu ebediyyen affetmezler.

Hülâsa «enâiyet» cemiyetler müthiş bir afettir. Bu âli ve muhteşem hastalar insanların en tehlikeli kısmıdırlar. Siyasî ve içtimaî tekâmüllere kuvvetli birer pâbend olan zavallılar hiçbir suretle şifa kabul etmez ebedî hastalardır.

Benim fikrimce «Nordau» enâiyet hastalığını iyi tayin etmiş olmakla beraber sebeplerini izah edememiştir. Çünkü bu hastalık maddî bozukluğun neticesi değil, «Manevî tereddî»nin mahsulüdür. Manevî hastalıkları ancak «içtimaiyat» ilmi izah edebilir. Halbuki Nordau, bunun için «garîziyât» ilmine müracaat etmiştir. Maddî tereddî, hücreleri teşkil eden «protoplazma»nın bozulmasıdır. «manevî tereddî»ye gelince: Bu, bir mefkûre hastalığıdır.

İçtimaiyat ilminin hakiki müessisi olduğu bugün garp âlimlerinin icmaıyla sabit olan «Durkheim»ın beyanına göre fertler «mâşer-foule» haline gelince ferdî vicdanların garip ve anlaşılmaz bir imtizacından büsbütün yeni bir ruhiyet husule gelir. Bu içtimaî ruh şiddet ve vecdiyet ile, hasbiyet ve kudsiyetle fertlerin lezzetçi ve menfaatçi ruhlarından temeyyüz eder. Mefkûreler buhran zamanlarındaki galeyanlı mâşerlerden doğar. Bu mefkûrelere «mişkât» olan içtimaî «mevcude»lere «kıymet» denilir. Ferdî vicdan -ne kadar zengin ve kıymetli olursa olsun- ne bir mefkûre, ne de kıymet ibda edemez.

Fertler ancak içtimaî bir hayat yaşamakla içtimaî vicdanın lâhûtî ilhamları altında kalmakla mefkûreci ve kıymetçi olabilirler. O halde enâiyet asapların haricî hadiselere adem-i şeffafiyetinden değil, ferdî ruhun içtimaî mefkûrelere ve şeffaf olmamasından mütevellitdir. Bundan dolayıdır ki maddeten ve mânen münferit bir hayat yaşayanlar, içtimaî ruhaniyetten, medenî mâneviyetten münselih bulunurlar. Bunların ruhunda hiçbir mefkûrenin kıymeti, hiçbir kıymetin mefkûriyeti yer tutamaz. «Palante» gibi bazı şaşkın feylesoflar hakikî mefkûrelerin, âli kıymetlerin ferdî vicdanlardan doğduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu fikrin saçmalığı bugünkü içtimaiyat ilminin derin tetkikleriyle meydana çıktığı gibi bizzat Palante «ferdiyetçi hassasiyet-sensibilité individualiste» namındaki son eserinde infiratçılığın hiçbir mefkûre kabul edemeyeceğini ve her türlü ümit ve nîkbînlikten uzak içtimaiyat düşmanı bir hayırsız olduğunu iddia ediyor. O halde hakikî manâsıyla mefkûresizlikten, kıymetsizlikten başka bir şey olmayan «Nâsûtî-Laique» zihniyet, bu infiratçıları «içtimaî illiyîn»den uzaklaştırmış, «hayatî safilîn»e doğru sürüklemiştir.

İşte Max Nordau «tereddî-dégénéressence» sınıfına ithal ettiği bu ruh hastalığını garîziyat ve ruhiyat âlimlerinin yardımıyla izaha çalışıyor. Diyor ki: Ene dediğimiz şahsiyetimiz haricî ve dahilî ihtisasların telâhukundan husule gelir. Bu ihtisaslar yekûnunda haricî iltisaslar ne kadar ziyade bulunursa şahsiyetimiz o kadar «şe'niyet-realité» ile yakınlaşır. Dimağ ile haricî âlem arasında şeffaf bir vasıta olan sinirler bazı kimselerde bir nevî bozukluğa dûçar olarak kesafet peydâ eder. O zaman «ene» haricî vücuttan kalın duvarla ayrılmış bir mûtekif vaziyeti alır. Bu suretle yalnız dâhilî ihtisaslar ve iştihaların tesiri altında kalır. Mefkûreler muhiti bir «mele-i âlâ»dır ki, bunun manevî nüfuzu altına girenlere «seciyeli insan

homme de caractère»ler deriz. «Selîkalar âlemi» bir «me le-i esfel»dir ki behîmi bir hübûtla bu mülevves batakl ğa düşenlere müstereddî, bozuk adamlar «dégénéré» nam nı veririz.

Bu cihetle Max Nordau'nun hodgâmlığı içtimaî fa ziletlerle itilâf edebilen sağlam bir hasîsa telâkkî etmes de doğru olamaz.

Hodgâmlık içtimaî bir hayat yaşamayan hayvanlar da garîzî bir haslet olabilir. Bu haslet müctemi ferdler de içtimaî bir dâfia kuvvetinden başka bir şey değildir. Bu dâfiayı tevkîf ve tâdîl edecek içtimaî câzibeler, ancak mefkûre kuvvetleridir. Mefkûreler içtimaî vicdandan doğarak fertlerde «irâde» suretinde tecellî ederler. Hayatî arzular ancak bir içtimaî iradelerin murâkabesi altında zararsız mecrâlar tâkib edebilirler. İçtimaî inzibat mefkûrelerin selîkalara, iradelerin arzuların, hâkimiyeti demektir.

Hodgâmlık hayatî selîkaların içtimaî mefkûrelere (yani içtimaî vicdana) isyanıdır. Enâiyyet ise rûhî şahsiyetin, kendisini bu mefkûrelerin, yanî içtimaî vicdanın mevkiine ikâme etmesidir. Hodgâmlık «içtimaî bir fısk», enâiyyet «içtimaî bir şirk»dir. Hodgâm, mefkûrelere karşı mubâlatsızdır. Enâî kendisini «teşe'ün - réalisation» etmiş bir mefkûre görür:

Küft ü gû çok sad u aşkda bemhûre göre
Hakkı kendinde ara mezheb-i Mansûra göre.

Netice:

Felsefe hadsî bir rü'yet, yahut itkânî bir ictihad mıdır? yoksa «Niçe»nin iddiası gibi garip ve müstesnâ bir mizaç mıdır?

Felsefe tarihi bize birinci ve ikinci enmuzecde birçok feylesoflar gösteriyor. Nordau'nun ifadesinden anlaşıl-

dığına göre Rıza Tevfik üçüncü enmûzece mensuptur. Felsefî şahsiyetinin esası «tereddî - dégénéressence» dâhil bir ruh hastalığıdır. Maamâfîh bu hasta mizacın taşkın ve muvazenesiz zemîni üzerinde garbın felsefesi, şarkın tasavvufu, şark ve garbın bin çeşit ilim ve hünerleri o kadar rengîn ve zengîn, kendi tâbîrine göre belki de «nâzemîn», basit bir sözle karmakarışık bir irfan sergisi tesîs etmiştir ki Ninova'nın asma bahçelerini andıran bu çürük temelli dehâ karşısında mütelezziz, mütehayyir ve aynı zamanda hayran olmamak, onu sevmemek kabil değildir.

RECAİZÂDE MAHMUD EKREM BEY'İN ÖLÜMÜ ÜZERİNE YAPILAN ANKETE «GÖKALP»İN VERDİĞİ CEVAP (*)

Ekrem Bey şâir olduğu kadar şuura da mâlikti, feyizli karîhası şiir nazm etmekle iktifa etmedi, edebî cereyanlara nizam vermekte, yeni edebiyat mektebini tanzim etmekte de muvaffak oldu. Edebiyatın âdâbını tesis, edîbleri edebî olmaya irşad etti. «Tenkid»i kadirnâşinasların elinden kurtarmak için - yalnız isimce değil mâhiyetce de - «takdîr»e kalbetmeye çalıştı.

«Bence Ekrem Bey bedîalar îbdâ etmemiş olsaydı yine Ekrem Bey olacaktı; çünkü onun edebiyat tarihindeki vazifesi mübdi'ler ibdâ etmekti.

«Ekrem Bey şiirimizin şuuru idi, Hâmid Bey şuurumuzun şiiri olduğu gibi».

«Gökalp»

(*) *Recâizâde Mahmud Ekrem* Hakkındaki ankete Gökalp'in cevabı : Türk Yurdu, C : V, sayı : II, sayfa : 1181, 6/2/1329.

TÜRK İLİ(*)

ESKİ TÜRKLERDE DİN

Sami kavimleri diğer kavimlerden ayıran mümeyyiz bir hususiyet vardır. Bu kavimlerde, içtimaî tekâmül neticesi olarak yeni bir manzume-i diniyye teşekkül ettiği zaman, eski manzume-i diniyyeleri cezrî bir surette nehy ve ilgâ eder. Meselâ Musevîlik, Hıristiyanlık, İslâmlık kendilerinden evvel mevcûd olan câhilî an'aneleri kökden ilgâ etmiştir.

Bu hal, diğer kavimlerde mevcûd olmadığı gibi eski Türklerde de mevcut değildir. Eski Türklerde muhtelif zamanlarda teşekkül etmiş olan muhtelif manzume-i diniyyeler birbiriyle karışık olarak beraberce yaşamışlardır. Bir halde ki, bu manzumeleri birbirinden ayırmak için dinî içtimaiyatın rehberliğine ihtiyaç vardır. İşte biz, bu ilmin usûlünü tatbîk sayesindedir ki eski Türklerin dinini tahlîle cür'et ettik. Bu tahlîl neticesinde, eski Türklerin vicdanında, totemizm, animizm, manizm ve natürizm manzume-i diniyyelerinin gayri mütecânis bir halîta teşkîl ederek beraberce yaşadığını gördük. Burada, Türklere ait bu dört manzume-i diniyyeyi sırasıyla teşrîh edeceğiz.

Birinci Fasıl

TOTEMİZM

1 — Yakutlarda totemizm

Totemizmin izlerini, bugün ancak Yakutlarda görebiliyoruz.

(*) *Türk İli :* Eski Türklerde Din, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, sene : I, sayı : 5, sayfa : 457 - 474, Teşrîn-i sânî 1334 (1918).

Yakutlar Sibirya'nın şimal-i şarkında, dünyanın en soğuk ülkelerinden birinde yaşamakta olup takrîben (220 000) nüfûsu muhtevîdir. İşgal ettikleri arazî gayet geniştir. Bütün şerâit ve ahvâl, bu kavmin birçok küçük zümreler hâlinde, birbirinden uzak olarak yayılmasını ve bu suretle en eski teamüllerinin pâyidâr kalmasını mûcip olmuştur. Bu kavmin en esaslı içtimaî zümresi «sîb» nâmını verdikleri «clan»dır. Bu kelime, Osmanlı Türkçesinde «soy - sop» tâbirinde hâlâ yaşıyor ki gerek «soy» ve gerekse «sop» Romalılardaki «gens» tâbirinin muadilidir. «gens»in bir nev'i «clan» olduğu ise zaten sâbit olmuştur. Bu iki kelimenin de «soy» kelimesinden iştikak ettiği farz olunabilir. Çünkü şark Türkçesinde «sûb» su mânâsına olup «sîp» kelimesinin bundan müştak olması muhtemeldir. Yakutlardaki «sib» tamamıyla ibtidâî «olan» lara benzer.

Sîb dâhilinde bir nev'i mülkiyet-i müştereke mevcuttur; hususî ailenin bir ism-i mahsusu olmadığı gibi dinî ve hukukî hiçbir kıymeti de yoktur. Bir evlâdın babasına, birader ve hemşîrelerin birbirine olan münâsebetini ifade edecek vâzıh kelimeler yoktur. Garabeti gösteren tâbîrler sîbin muhtelif batınlarından ibarettir. Yakut kendi batındaşlarına ayrı bir isim, kendinden sonraki batma ayrı bir isim verir. Yâni Yakutlarda yegâne garabet clan garabetidir. Sîb dâhilinde exogamie kaidesi câridir (1).

Totemli bir «klân» da bulunması lâzım gelen evsâfın sîbde mevcûd olduğunu görüyoruz. O halde Yakutlarda «totemizm»in eserlerini arayabiliriz.

«Sieroszewski»nin beyanına göre Yakutlarda şamanları cismânîlerden ayırt eden, birincilerin iki türlü

(1) *L'Anne Sociologique, tome V, page : 364*

«esprit» ye mâlik bulunmasıdır. Bu ruhlardan birincisi «ié-kyla»-«Animal-mère» dir ki köpek, boğa, tay, karakuş, geyik, ayı, kurt gibi bir hayvandan ibarettir. Bu tâbîrin mânâsı «image d'un animal protecteur qui devore les esprits» - «ruhları harâb eden himayeci bir hayvanın hayali» dir. Âli şamanlar bu «iye-kila» lardan başka, bir de «amagat» a mâliktirler. Amagat cismânîlerin ruh-i hâmisi olan «ié-hsit» (Ayzıt) in aynıdır. Bu tâbîrin mânâsı «l'esprit qui fait la mère» - (anayı meydana getiren ruh» dir. (2)

İye-kila ve iye-hezit «ayzıt» tâbîrlerinde «iye» kelimesinin tekerrür etmesi ve her ikisinin mânâsında da «ana» mefhumunun bulunması «iye» nin Yakut lisanında «ana» mânâsında olduğunu gösteriyor. Zaten Gültiğîn kitâbesinde ananın mukabili «öge» kelimesidir ki "g" nin "y" gibi telâffuzu ile «iye» nin aynı olmuş olur. O halde «kila» kelimesi de hayvan ve «hezit» kelimesi de ruh-ı hâmî mânâsına gelir. Hezit kelimesini de «efendi» ve «ilâh» mânâlarına olan «izi» kelimesinde bulabiliriz (3).

Siyerozevski ana hayvanı demek olan iye-kilaların mevcûdiyetini Yakutların mâderşâhî bir teşkîlâta mâlik oldukları zamanın bir bakiyyesi addediyor. Buna ilâveten de «Hubert» iye-kilanın bir totem olduğunu ve buna mâlik olan şamanın, tek başına bir «clan totémique» i irae eylediğini beyan ediyor. Yakutların eski teşkilâtı bozulduğu için içtimaî teşkilât ancak şaman teşkilâtı halinde kalabilmiştir.

Bunu müeyyit olmak üzere, Hubert, Yakut memleketinde ancak dört büyük şamanın mevcut olabileceğini ve bu dört büyük şamanın da aşîretin eski taksîmâtı olan dört «ulus» a tekabül ettiğini söylüyor (4).

---

(2) *L'Année Sociologique,* tome 7, page : 224

(3) *Divân-ı Lügât-Türk,* cilt I, sahife 81

(4) *L'Anne Sociologique,* tome 7, page : 224

O halde Yakut aşîretinin vaktiyle dört ulusa ve her ulusun da sîblere münkasim olduğu anlaşılıyor.

Bugün dört ulusu, dört büyük şaman temsîl ettiği gibi, sîbleri de şamanlar irae ediyor.

2 — Ts'inler zamanında totemizm

Yakutlar, Türklerin en saf ve en ibtidâî kalmış bir aşîreti olduğu için totemizmin izlerini bunlar arasında görebildik. Türklerin eski teşkilâtını Yakutlardan başka bugün yaşayan bir Türk kavminde bulmak mümkün değildir. Binâenaleyh, Türklerin eski dinini anlamak için, Türk tarihinin en eski devrelerine çıkmak iktiza eder. Bu devrelerin hikâyesini ise ancak Çin menbâlarında bulabiliriz.

Fransız Çinşinâslarından Edouard Chavannes Çin sülâlelerinin dördüncüsü olan «Ts'in» lerin aslen Türk olduklarını iddia ve delillerle te'yîd ediyor ([5]).

Edouard Chavannes'a göre bu sülâlenin ecdâdı, kendi memleketlerinde hükümrân iken bir dînî manzumeye mâlik idiler. Bilâhare Ts'inlerden Che-Houang - Ti, bütün Çin'i zabtederek, Çin'de ilk hükümet-i merkeziyeyi teşkil ettiği zaman kadîm yurdundan getirmiş olduğu bu dini Çinlilere de kabul ettirdi. «Şe-Huang- Ti» anâsır-ı erbaadan «su»yun bereketiyle hükümrân olduğunu ilân ve bütün tedâbîrini bu unsurun hasâısine göre tertîb etti. Ts'inlerin bu kadîm dinlerinin esası, yukarıda bulunan dört hâne kurban kesmekten ibarettir: Bu dört hânlar yeşil hân, sarı han, kızıl hân, ak handır ([6]).

Şimdi de yukarıki hânlara kesilen kurbanların mâhiyetini tedkîk edelim : Li Ki'nin evâmir-i şehîriyesi di-

(5) *Le Cycle Turc des douze Animaux*, page : 50, 74
(6) *Le Cycle Turc*, page : 33

yor ki semânın oğlu, ilkbaharın üç ayında (koyun), yazın da üç ayında (horoz), senenin ortasında (öküz), sonbaharın üç ayında (köpek), kışın üç ayında (domuz) ekleder (7).

Ts'inlerin Çin'e ithal ettikleri bu dörtlü tasnîf (Groort» un beyânına göre cihetlerle, mevsimlerle, renklerle, hayvanlarla alakâdardır.

şark	ilkbahar	mavi	ejderhâ
cenub	yaz	kırmızı	kuş
garp	sonbahar	beyaz	kaplan
şimal	kış	siyah	kaplumbağa (8)

Chavannes, bu dört cihetle dört unsurun da mürtebit olduğunu beyan ediyor:

şark	ağaç (le bois)
cenup	ateş
şimal	su
garp	rüzgâr

Bu müellife göre, bu dört unsur Çinlilerin anâsır tasnîfine benzemez. Çünkü, evvelen, Çinlilerde unsurların adedi beş olduğu halde bu tasnîfde dörttür. Sâniyen, Çinlilerde garbın unsuru «mâden» olduğu halde burada rüzgârdır. Hintlilerin anâsır tasnîfine de benzemez. Çünkü Hintlilerde ağaç unsuru yerine «toprak» unsuru vardır. O halde bu unsurlar manzumesi hâlis Türk manzumesidir (9).

(7) *Le cycle Turc*, pape : 33
(8) *Les Fonctions Mentales dans les Societés inférieures*, par Lévy-Bruhl, Page : 242
(9) *Le Cycle Turc*, page : 17

Bu dörtlü tasnîf tedkîk edilince görülür ki Türklerin dört cihete mensup hayvanları yerine Çinliler başkaca dört hayvan ismi ikame etmişlerdir:

(Türklerce)	(Çinlilerce)	(Cihetler)
Koyun	ejderhâ	şark
Horoz	kuş	cenup
Köpek	kaplan	garp
Domuz	kaplumbağa	şimal

Türklere ait olan hayvan isimleri Türk tarihindeki kavim isimleriyle karşılaştırılınca bunların birer Türk ulusunun totemleri olduğu anlaşılır.

Kadîm Türkistan'ın şarkında yaşayan «Hiyung-Nu» nâmında bir kavim vardı, ki buna Avrupalılar «Hun» Araplar ve Acemler «Kun» nâmı veriyordu. «Kun» kelimesi Divân-ı Lügât'it - Türk'e göre «koyun» mânâsınadır (Sahife: 32). O halde Hiyung-Nular, koyunlar nâmıyla bu Türk ulusundan ibaret idi. Türk ilinin şimalinde Tunguzlar otururlardı ki isimleri «domuz» mânâsını ifade eder. Garpda ise sakalar var idi ki Câmiüt-tevârih'in Oğuz menkabesinde buna «ît barak» nâmı veriliyor. Saka Fârisîce «sek» den geliyor ki köpek mânâsınadır. «İt» in mânâsı mâlum olup «barak» bir nevi tüylü köpeğin ismidir ([10]).

Türk ilinin cenubunda «Yuşîler» «Yüeçiler» var idi ki bilâhare garba giderek orada «koşan» ismini alırlar. İşte cenubda da «Kuş» ismiyle bir ulus görüyoruz.

Bu mukayeseler gösteriyor ki vaktıyla Türk budunu her biri bir cihette bulunmak üzere dört ulusu muhtevî imiş. Bu ulusların totemleri, koyun, kuş, it ve domuz olup isimlerini de bu hayvanların adlarından almışlardır.

(10) *Divân-ı Lügât-Türk*, sahife: 315

Ulusların totemleri olduğu gibi budunun da bir totemi vardır ki «öküz» dür. Çünkü semânın oğlu senenin ortasında öküz yiyor. Bu hayvanlar kurban edilirken bilhassa gençlerin intihap edildiği için ilkbaharın aylarına «oğlak ay, uluğ oğlak, ay, uluğ ay» nâmları veriliyor (11).

Bunun gibi öküz kelimesi yerine «tosun» kelimesi de totem olarak istimal edilebilirdi. İşte, «Ts'in» lerin isminde de, «tosun» kelimesini görüyoruz. Demek ki eski Türklerde gerek budun ve gerek uluslar totemlerinin isimleriyle anılırlardı.

Türk illerinin isimleri tedkîk olununca ekserîsinin bir hayvan ismi olduğu tezahür eder. Meselâ Oğuz «öküz», Yabâku «buğu-geyik», Çigil «Çegü ili, eçgü-keçi», teke, bağış «şığın mânâsına-kırgızdan bir cemaat», ak koyunlu, kara keçili, başkurt, ala yundlu «yund-At», sungurlu, develi ilâ âhirihi.

Totemin mutlaka hayvan olması lâzım gelmez, nebatlar ve mevcûdât-ı sâire de totem olabilir: Ağaç-eri, karlık, kanglı, kıpçak isimlerinde olduğu gibi.

3 — Eski Türk takviminde totemizm

Türk totemizminin izlerini Yakutların kilalarında, Tsinlerin hayvanlarında, zümrelere merbut olmak üzere gördüğümüz gibi cycle Turc nâmı verilen Türk takviminde de görürüz. Fakat burada hayvan isimleri, zümreleri değil, zamanın muhtelif aksamını gösterir.

Türk takvimi 12 yılı gösteren on iki hayvan isminden ibarettir. Sıçan, öküz, kaplan, tavşan, ejderhâ, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, it, domuz.

Bu on iki hayvan arasında Tsinlerin dört tâli totemi olan «koyun, tavuk, it, domuz» hayvanlarını gördüğümüz

(11) *Dîvân-ı Lügatüt-Türk*, sahife: 291

gibi millî totemleri olan «öküz»ü de buluyoruz. Bunlar arasında Çinlilerin «ejderhâ» ve «kaplan»ını da görüyoruz. Çinliler kaplumbağayı bir yılana sarılmış olarak resmettikleri için, burada kaplumbağa yerine de yılan kâim olmuştur. O halde, Türk çağını teşkîl eden bu on iki hayvanın isimleri de birtakım ulusların ve budunların totemlerinden alınmıştır.

4 — Oğuzlarda totemizm

Bunlardan başka, totemizmin izlerini yakın zamanlara kadar Oğuz Türklerinde de görüyoruz. «Câmî'ut-Tevârîh» sâhibi Reşîdüddîn Oğuz ilinin münkasim olduğu yirmi dört boyun birer «ongunu» olduğunu gösterdiği gibi, ongun kelimesinin mâhiyetini de teşrîh ediyor. Bu müellife göre «ongun» kelimesi Türkçe «oynuk» kelimesinden müştaktır ve «oynuk» mübârek mânâsınadır. Türkler mubarek olsun makamında «oynuk bulsun» derlermiş. Bir hayvan bir boyun olunca o boyun ferdleri o hayvanı öldüremezler, etini yiyemezler ve ona hiçbir cihetle taarruz etmeyip tefe'ülen mübârek tanırlarmış.

Reşîdüddîn yirmi dört boyun ongunlarını ayrı ayrı göstermiş ise de, dikkat olununca bu ongunların altı adedten ibaret olduğu ve Oğuzhân'ın altı oğlundan «Günhân, Ayhân, Yıldızhân, Gökhân, Dağhân, Denizhân» dan teşa'ub eden altı bölükten her birinin müstakil bir ongunu bulunduğu anlaşılır.

Bu altı bölük dörder boya münkasim olduğundan mecmuundan yirmi dört boyu husule gelmiştir.

Ongunlar şunlardır:

Günhân boyları	Şâhin
Ayhân boyları	Kartal
Yıldızhân boyları	Tavşancıl

Gökhân boyları	Sungur
Denizhân boyları	Çakır
Dağhân boyları	(Uc kuş)

Bu ongunların hepsi avcı kuşları olduğu görülüyor. Oğuzların ongunlarını avcı kuşlardan intihâb etmesi avın onlarca büyük bir ehemmiyeti hâiz olduğunu işrâb eder ki aşağıda göreceğiz.

Bu altı ongunun bir nevi totemler olduğu anlaşılıyor. Fakat bunlardan maâda yirmi dört boydan her birinin çizgilerden mürekkep şekillerden ibaret birer «tamga» sı vardır. Bunların şekilleri henüz tahlîl edilmediği için eski totemlerin bakiyeleri olup olmadığı anlaşılamıyor.

5 — Lejandlarda (efsânelerde) totemizm

Totemizmin izleri Türklerin birçok lejandlarında görülür.

Meselâ Deguignes'in tarihinde şöyle bir fıkra vardır.

«Hunlardan sonra bütün Tataristan'a müstevlî olan Huvayke (Huey-hu)'ler Hunların ahfadındandırlar. Bunların da bütün Tatarlar ve hatta mütemeddin milletler gibi tarihleri efsanelerle başlar.

Hun Tanjularından birisinin gayet güzel iki kızı vardı. Babaları bunları Tanrı'nın âdî insanlarla izdivaç için yaratmadığına ve ancak bir ilâhın bunlara zevc olabileceğine kanaat getirmişti. Bu fikre ve kızları Tanrı'ya tahsîs emeline mebnî, memleketin şimâlinde bulunan bir ülkede yüksek bir kule yaptırdı, güzelliklerinin kurbanı olan iki prensesi bu kuleye yerleştirdi. Babaları gök Tanrı'ya gelip kızlarla izdivaç etmesi için yalvardı. Tatarların kurtlar hakkında âlî bir fikir besledikleri anlaşılıyor.

Bu hayvan ekseriye efsânelerine zemîn oluyor. İşte burada da bir kurt yeni bir milletin anası ve müessisi oluyor. Bir ihtiyar kurt gece gündüz prenseslerin kapatılmış oldukları kulenin etrafını dolaşıyor, korkunç sesler çıkararak kuleyi tarassut ediyordu. Nihayet kulenin dibinde inini eşdi. Prenseslerin küçüğü bir hayli zamandan beri kuleyi tarassut altına alan bu kurdun, babalarının kendilerini nezreylediği ilâhdan başka bir şey olmadığına kanaat getirerek kardeşini birlikte aşağı inmeye kandırdı. İşte bu kadar milletler vücûda getiren kavmin aslı bu oluyor» (12).

Türklere ait ikinci bir kurt masalı daha vardır: «Türklerin ecdâdı muhtelif uluslara tâbi münferit kabîlelerden ibaret idi. Bunların aile isimleri Çince (a-se-na) idi ki eski Türk ve Moğol imlâsınca «çine» yani «kurt» demek olur. «Ouei» «Huey-hu» sülâle-i müteahhiresinden Çin imparatoru «Thai-vou» Hıyungnu hey'et-i müttefikasından «Tzin-ki-chi» ler kabîlesini mahvettiğinden «Asenâ» yani «çine» lerden beş yüz aile kaçtı, birçok batınlar «Kin-chan» yani «Altundağ» üzerinde kalarak demirden avadanlıklar yaptılar. Bazı müverrihler bunların ecdâdının bahr-i garbî (Hazar Denizi) sevâhilinde bir hükümet teşkil ettiklerini haber veriyor. Bunlara yakın komşu olan bir kıral kâffesini mahvederek bir delikanlı kalmış ve bunu da ellerini ayaklarını kestikten sonra bir bataklığa atmıştır. Bu delikanlıya bir dişi kurt yiyecek getirdi. Günlerden bir gün kendisini Bahr-i garbînin şarkında, üzeri â'lâ bir yayla olan yüksek bir dağ üstündeki bir mağaraya götürdü. Burası «Yukarı Kanglılar» memleketinin şimal-i garbîsinde idi. Dişi kurt on oğlan doğurdu, ki bunlardan birisinin adı (Asena) «Kurt» tur. İşte bu kurt hükümdâr oldu. (Â-hien-Şe) «A-Hien-che» ad-

(12) *Histoire Générale des Huns*, tome : II, page : 2

lı bir adam halkın başına geçerek, bunları mağaradan çı kardı (13).

Bunlardan başka, Türkleri Ergenekon'dan çıkaran zatın ismi de «Burté Tchéné-Börte Çine» yani «bozkurt» idi. Börte Çine «Kûtî Maral» yani «mukaddes dişi geyik» isminde bir kadının zevci oldu (14).

Bozkurdun zevcesinin ismi olan Kûtî Maral kelimesi, bize «Alankova» ismini hâtırlatır. Altun geyik «la biche d'ore» mânâsına olan alankova semadan nâzil olan bir ilâhdan iki evlât doğurdu. İşte bu efsânede de bir geyik totemi görüyoruz. Kırgızlardan dikokamenni kâbîlesi kendilerini bir kızıl tazı (lévrier rouge) ile bir sultan hâmm ve maiyetindeki kırk kızın izdivacından hâsıl olmuş sanırlar (15).

Bunlardan başka Oğuz Hân, Bögü Hân efsaneleriyle Dede Korkut kitabının birinci hikâyesini teşkîl eden «Boğaç Hân» efsanesi de zikre şâyandır. «Bögü Hân» efsanesinde fındık ve kayın (bouleau) ağaçları da totem sırasına geçer. Bu masalların aynı başka milletlerde de görülmüştür. Japonya'da her ilâha mensup bir hayvan vardır. Güneş ilâhesinin hayvanı «kuş» tur ki, Mikadolar ondan doğmuşlardır (16).

Tibetliler bir «maymun ilâh-Dieu singe» ile «Serinmo» adlı bir dişi cinden (une démon femelle) doğduklarını söylerler (17).

---

(13) *Türk Tarihi,* Necib Asım, sahife : 100-101
(14) *Grande Encyclopédie,* tome : 21, page : 77
(15) *Principes de Sociologie,* Herbert Spencer, tome : I, page : 473
(16) *Orpheus,* Salomon Reinach, page : 222
(17) *Le Turkestan et le Tibet,* F. Grenard, page : 327

tır; bunlar, hayvanları cem ederek hâkanın bulunduğu tarafa sevk ederler. O ise hiç aramaya, yorulmaya muhtaç olmaksızın durduğu yerde okunu atar ve avları vurur ([23]).

«Sığır» «öküz» mânâsına olduğuna göre bu av, dinî bir âyin mâhiyetini hâiz iken öküz avından ibaret olması lâzım gelir. Mâlumdur ki öküz, Tsinlerin ve Oğuzların millî totemidir. O halde bu av, bir komisyon âyininin mukaddimesidir. Bu âyin mukaddes öküzün avlanmasından sonra bir komisyon ziyafeti yapmaktan ibarettir.

Çinliler ve Türklerce mukaddes tanınan öküz, bidâyette «Tibet öküzü» yani «Yak» dır ki kuyruğu at kuyruğuna ve başı öküz başına benzeyen bir «buffle» dür. D'Ohsson şöyle diyor:

«Tu» yani «tuğ» bir sancağın Çince ismidir ki uzun bir mızrağın ucuna Tibet ineğinin kalın bir kuyruğunun takılmasıyla teşekkül eder. Çin imparatorlarının hususî sancakları böyle idi. Ve bu imparatorlar tâbileri olan Türk yahut Tatar prenslerine hanlık rütbesi vermek istedikleri zaman, hanlık tevcihine delâlet etmek üzere, onlara davullarla beraber bu sancaklardan verirlerdi. Türk ve Tatarlar tarafından kabul olunan «tuğ» kelimesinin menşei budur. Fakat Tibet öküzünün kuyruğunu bulamadıkları için mızraklara ona benzeyen at kuyruğunu takmakla iktifa ettiler ([24]).

Yukarıda Tsinlerin dinine göre, semanın oğlu için ilkbaharda koyun, yazın kuş, senenin ortasında öküz, sonbaharda it, kışın domuz kurban edildiğini görmüş idik. Dört mevsim budunun dört olduğunu gösterdiği için mevsimlere ait kurbanlar ulus totemlerinin kominyonu-

(23) *Divân-ı Lügâtüt-Türk,* sahife : 303

(24) *Histoire des Mongols,* d'Ohsson, page : 40

dur. Senenin ortasında kesilen öküz ise budunun totemi olduğundan asıl millî komunyon mâhiyetindedir. Bu öküz ibtida Tibet öküzü iken bilâhare bunun yerine kuyruğu dolayısıyla at kâim olmuştur. Binaenaleyh gerek Oğuz Hân'ın ziyafetlerinde, gerek Dede Korkut kitabındaki şölenlerde kurbanlar arasında atın da kesildiğini görüyoruz.

b — Millî Ziyafet

Selçuknâme'de ve Dede Korkut kitabında şölen nâmı verilen millî ziyafet de öteki kadar mühimdir. Evvelce Tibet öküzü kurban edildiği için mutlaka şölenden evvel sığır yâni millî av icrası lâzımdı. Fakat bunun yerine at kâim olduktan sonra, şölenden evvel millî ava ihtiyaç kalmadı. Çünkü zaten eskiden beri atı ehlî olarak yetiştiriyorlardı. Şölende Oğuz'un 24 boyu bu kurbanın etinden ayrı ayrı parçaları yemek mecburiyetinde idiler. Yirmi dört boy dörder dörder olmak üzere Oğuz Han'ın altı oğlundan tevellüt ettikleri için altı bölüğe münkasim olduklarını yukarıda görmüş idik. Bu altı bölükten her birinin ayrı bir «sünük» ü yahut tâbir-i fârsîsiyle «endâm-ı gûşt»u vardı:

(1)	Gün Hân	sağ karı yağrın
(2)	Ay Hân	sağ aşığlu
(3)	Yıldız Hân	(Uyâca, üyegû=Kaburga)
(4)	Gök Hân	sol karı yağrın
(5)	Deniz Hân	sol aşığlu
(6)	Dağ Hân	(Ucayla, uca=Sırt)

Selçuknâmeye göre hakanın sünüğü de baş ile ucayladır. Bu sünüklerin tamamıyla medlûllarını anlayamıyoruz. Fakat Çinlilerin Taoizminde bir sekizli tasnif vardır ki bize bunun anahtarını verir. Bu tasnîfe bakılınca

sünükler altıya münhasır olmayıp hakan ile hatunun sünükleriyle beraber sekizdir. Hakanın sünüğü (baş), hatunun «karın» olup «Gün Han» bölüğünün «kalça-cuisse» dır ([25]).

Durkheim ile Mausse Année Sociologique'in altıncı cildinde neşrettikleri (bazı ibtidâî tasnifler nâmındaki) makalede bu sekizli tasnîfi kısmen göstermiş iseler de tamamını irae etmemişlerdir. Binâenaleyh bu müelliflerin tavsiyesi veçhile bu tasnîfin tamamını görmek için «Sacred books of the last»ın XVI ıncı cildinde, mösyö Legge'in tercümesi olan Yih-King'in XVII inci faslına müracaat etmek lâzımdır.

Şölende her bölüğün ayrı sünüklere mâlik olması Oğuz ilinin kendisini toteme uzuv uzuv mütenâzır olmak üzere bir içtimaî uzviyet gibi telâkkî ettiğini ve hâkân ve hâtun ile beraber altı bölüğün totemin sekiz kısmını mütanâzıran yemelerinden totem ile il tamamen birbirine intibak eylediğini işrâb ediyor.

Yahut kurban edilen totemin muhtelif uzuvlarından Oğuz ilinin muhtelif kısımları meydana gelmiştir: Başından hâkan, karnından hâtun, sağ uyluğundan Gün Hân bölüğü ilâ âhirihi.

Kitâb-ı Dede Korkut'un birinci hikâyesi bize iki mühim noktayı izah ediyor:

1) Av icrası hukuk-ı saltanattandır. Hatta bir hükümdarın oğlu bile kendi başına ava çıkamaz. Boğaç hikâyesinin esası şudur:

«Dirse Hân isminde bir Türk hânının gayet sevdiği Boğaç Hân isminde bir oğlu var. Hânın kırk yiğidi bu şehzâdenin hân nazarındaki mevkiini çekemiyorlar. «Oğ-

(25) *L'Année Sociologique,* tome : 6, page : 56

lun senden habersiz ava çıktı, hakk-ı saltanatına tecavüz etti» diyerek Dirse Han'ı oğlunu öldürmeye sevk ediyorlar».

2) Bu hikâyenin kahramanı (Déduble) olarak kurban edilen hayvanlarla birleşiyor. Boğaç bu ismi alabilmek için bir boğayı boğazlamıştı. Bilâhare babası da kendinden habersiz ava çıktığı için Boğaç'ı okla vuruyor. Burada boğanın yani öküzün bir defasında hayvan, diğer defasında insan olarak iki defa kurban olduğunu görüyoruz. Boğa kutsiyetinden dolayı insanlaştırılarak boğaç olmuştur. O halde bu lejand millî totemin kurban edilmesinden husule gelmiş bir ustûreden ibarettir. Oğuz Hân lejandı da bunun başka tâbîrlerle tekrarıdır.

Dirse Hân ismi Kara Hân'a, Boğaç ismi Oğuz Hân'a münkalib oluyor. Avam arasında münteşir olan Şâh İsmail hikâyesi ve İran an'anelerindeki Efrasyâb lejandı da bundan başka bir şey değildir. (Millî Tetebbular'ın üçüncü sayısında «Türklerde İçtimâî Teşkîlât» makâlesine müracaat.)

3) Âyinden istihale etmiş oyunlar Kaşgarlıların oğlak ve Kırgızların Gök Börü (yâni mâvi kurt) nâmını verdikleri oyun eski bir âyinin devamı gibidir. Birçok atlılar bir ovada toplanırlar. Bir oğlağı öldürerek yere atarlar, atlılar yere ayak basmadan bu oğlağı ele geçirmeye çalışırlar. Birisi elde edince dört nal bir surette kaçar, diğerleri tâkîb ederek şikârını elinden kapmaya çalışırlar, Bu cidâl saatlerce devam eder. Nihayet birisi çevik davranarak oğlağı kaptığı gibi şehre doğru koşar ve kendini tâkîbcilerin elinden kurtarır. Bilâhare diğer atlılar da şehre gelerek oğlağı kebap edip yerler.

Bu oyun eski zamanda koyun «Hun»ların hükümdarı olan kurtları (şâneleri) hatırlattığı gibi Türkleri Ergenekon'dan çıkaran bozkurdu da hatıra getirir. Yine mâ-

lumdur ki ilkbaharda kesilen kurban kuzu, yahut oğlak idi.

4) Bu meyanda zikrolunacak oyunlardan biri de Dede Korkut kitabında gördüğümüz «Boğa ile Buğra» nın boğuşması ve yine boğa, buğra ve kağan Arslanın Selcen Hatunu izdivaca tâlip olanlarla güreşmeleri gibi müesseselerdir.

8 — Ustûrî Av hayvanları

Türklerde avın dinî bir âyin mâhiyetini hâiz olmasından dolayıdır ki Oğuzlarda altı bölüğün avcı kuşlardan ibaret olmak üzere altı adet ongun olduğunu yukarıda görmüştük. Osmanlı teşkîlâtında Yeniçeri dâhilinde sekbanlardan başka turnacılar, zağarcılar, samsoncular nâmıyla üç orta olduğu gibi maiyyet-i hümâyunda ayrıca çakırcılar nâmıyla bir şikâr halkı mevcuttur. Çakırcılar, şahinciler, doğancılar, atmacacılar nâmıyla üç sınıftan mürekkepti. Bundan başka eski şölenin bakiyyesi olmak üzere çâşnigîrler nâmıyla bir sınıf da mevcut idi. Maamâfîh av âyini Türklerde yalnız bu teşkilâtları husule getirmekle kalmamış, ustûrevî birtakım av hayvanlarının tasavvuruna kadar gitmiştir. Bu hayvanlar tuğrul ile baraktır. Tuğrul Şehnâme'de Türk Hâkanının hediye ettiği bir avcı kuş olmak üzere Behramgur efsânesine girdiği gibi Türk âleminde buna dair birtakım efsaneler de mevcuttur.

Tuğrul Arapların Ankâ'sına, Acemlerin Sîmmürg'üne benzer hayâlî bir kuştur. Divân-ı Lügât'it-Türk şöyle târif ediyor: «Bu avcı kuşlardandır; bin kaz öldürerek yalnız birini ekleder» (26).

«D'Ohsson» da Reşîdüddin'den naklen şöyle tavsîf ediyor: «Tuğrul kimsenin görmediği fakat Arap'ta Ankâ

(26) *Dîvân-ı Lügâtüt-Türk*, sahife : 400

ne kadar meşhur ise bu kavimler «Türkler ve Moğollar» arasında o kadar mârûf olan bir kuşun ismidir. Diyorlar ki akbabaya benzermiş. Pençeleri çelik kadar sert ve kesici imiş. Bir vuruşda iki-üç yüz kuş öldürürmüş. Bu şeyleri nakledenler şunu da ilâve ediyorlar ki bu kuşu her ne kadar gören yoksa da avcılar ekseriya havadan bir defada aynı yere muhtelif cinsde iki-üç yüz kuşun düştüğü ve bunların kâffesinde başların vücuttan ayrılmış, karınları yarılmış, ayakları kırılmış olduğunu görürler imiş. Bu hâdiseden istidlâl suretiyledir ki bu kuşlar ancak böyle hârikulâde bir kuvvete mâlik avcı bir kuş tarafından öldürüldüğüne hükmolunmuştur» (27).

Bu ifadelerden tuğrulun akbabaya benzer mevhum bir kuş olduğu anlaşılıyor.

«Barak»a gelince Divân-ı Lügât'a göre «gövdesi çok tüylü olan köpek mânâsınadır. Akbaba ihtiyarlayınca iki yumurta yumurtlarmış, birisinden «barak» çıkarmış ki koşmakta ve avı iyi muhafaza etmekte emsâline fâik imiş, diğerinden akbabanın son yavrusu doğarmış» (28).

Bundan anlaşılıyor ki barak ile tuğrul yani akbaba arasında bir münasebet vardır. Bu iki hayvandan biri av kuşlarının, diğeri av köpeklerinin mefkûrevî şeklidir. Bu kelimeler birçok hükümdarlara isim olmuştur. Tuğrul, Ertuğrul, Barak Hacip gibi. Maamâfîh bu kelimeler birleşerek fârsîde tercümeleri olan «Sîmmürğ» kelimesini meydana getirmişlerdir, ki «ssek murg» yani «it-kuş» mânâsınadır. Şehnâme'nin bu esâtirî kuşu Sîstân'da yâni Sakaların memleketinde (itler ülkesinde) bulunuyordu. Rüstem de bu memlekete mensuptur.

(27) *L'Histoire des Mongols,* 9 tome : 1, page : 51
(28) *Divân-ı Lügâtüt - Türk,* sahife : 315

Mâlumdur ki kuşânlar Sakaları yâni itleri (Oğuz menkabesi bunlara it baraklar diyor) Mâverâünnehir den çıkarak garba ve cenuba kovmuşlardı. Sakaların bir kısmı Sîstân'da yerleşerek isimlerini buraya verdiler. Kuşanların ise «kuşlar» olduğunu biliyoruz. O halde Tuğrul ile barakın bu iki kavmin totemleri olması, sîmmürğ kelimesinin bu iki totemin birleşmesinden husule gelmesi mümkündür.

Bu saydığımız vâkıalar bize Türklerde bir nevi «animalizm» in bulunduğunu gösteriyor. Acaba buna totemizm diyebilir miyiz? Yukarıda gösterdiğimiz gibi Hubert ile Grenard bunda tereddüt etmiyorlar. Maamâfîh bu tetebbuun ikinci kısmını teşkîl eden animizm bahsinde de bu hususa dair birtakım deliller göstereceğiz.

Dârulfünûn içtimaiyat

Müderrisi: Ziya Gökalp

BAZI NOTLAR

1) «Bugünkü Felsefe» başlıklı makale, Tevfik Sedat imzasıyla **Genç Kalemler**'in 26 Nisan 1327 tarihli sayısında 29-31 ve 34. sayfalarında neşredilmiştir. Cilt: II, sayı: 2.

2) **Alfred Fouillée'nin Tekâmülcü Felsefesi** adlı yazı Danimarkalı filozof Harald Höffding (1843-1931) den tercüme edilmiştir. Bu tercümenin Ziya Gökalp tarafından yapıldığına dair, **Genç kalemler**'de bir işaret yoktur. Yalnız kendisinin A. Fouillée ile bir hayli meşgul olması (Bk. Ali Cânip, Ömer Seyfettin, s. 11, İstanbul, 1947) ondan tesir olarak Fouillée'nin «kuvvet-fikir»ini kendi idealizmine mesnet yapmaya çalışması ve nihayet tercümedeki üslûp, bu tercümenin Gökalp tarafından yapıldığı kanaatini vermiştir. Bu yüzden İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun müştereken hazırladıkları «Ziya Gökalp Bibliyoğrafyası, s. 13, Ankara, 1971»de aynı şekilde bu makalenin Z. Gökalp tarafından tercüme edildiği ifade edilmiştir. Cilt: II, sayı 3, sayfa: 45-47'de neşredilmiştir.

3) «Muhiddin Arabî» başlıklı makale «Tevfîk Sedat» takma adıyla **Genç Kalemler** mecmuasının C. II, sayı: 4, sayfa: 61-64'de neşredilmiştir. Ziya Gökalp «Tevfîk Sedat» takma adını **Peyman** gezetesinde de kullanmıştır. Tevfik, babasının, Sedat da oğullarından birinin adıdır.

4) «Meşhed'e Doğru» şiiri, aynı mecmuanın Cilt: II, sayı: 4, sayfa: 78'de «Demirtaş» müstear ismiyle neşr edilmiştir. Ali Cânip Yöntem'in ifadesine göre Ziya Gö-

kalp evvelki «Tevfîk Sedat» takma adı yerine sonradan «Demirtaş» müstearını kullanmaya başlamıştır. (Çınaraltı, s.: 12, sayfa: 10'dan naklen bk: Cavit Orhan Tütengil, Ziya Gökalp Üstüne Notlar, s: 21, İstanbul, 1956)

Bu şiir, «Kızılelma»da Prof. Dr. Hikmet Tanyu tarafından neşredilmiş olmakla beraber buraya almakta bir mahzur görmedik. Çünkü Sayın Prof. Tanyu'nun neşrettiği ile bazı farklar arz etmektedir. **Genç Kalemler**'de neşredilen şiir «Feridun Perviz»e ithaf edilmiştir. Ayrıca bazı mısra ve kelimelerde değişiklikler vardır. Bunun yanında Sayın Tanyu'nun neşrettiği şiirin baş tarafına konan bir cümleden: Bu şiirin 1911'de Sultan Mehmed Reşad'ın Kosova'yı ve birinci Murad Hüdâvendigâr'ın şehit düştüğü yeri (Meşhed) ziyaret etmesi münasebetiyle yazıldığı anlaşılmaktadır.

Farklar da şöyledir:

4. mısra «İle gelmiş, bir meşhedin çevresini geziyor» şeklinde iken **Genç Kalemler**'de «Bir milletle gelmiş, azîz bir meşhedi şanlıyor» şeklinde çıkmıştır. 5. mısra da «seziyor» kelimesi ile biterken, **Genç Kalemler**'de «...anlıyor» kelimesi ile bitmektedir. İkinci kıt'anın 4. ve 5. mısraları da şöyle:

«Kızılelma» **Beyaz Kule** mecmuasındaki şekliyle:

«Al bayrağı bir hamlede ilelebed ileri
«Süren, sonra bir nöbetçi gibi kalan orada»

Genç Kalemler'de:

«Süren, evet bu meşhettir Avrupa'da birinci,

Temelimiz, bunda yatan bir ebedî nöbetçi» şeklindedir.

Ayrıca en son mısrada bir kelime fark etmektedir: **Beyaz Kule**'den alınan metinde «Turan benim yurdum» denirken, **Genç Kalemler**'de «Turan benim malım» denmiştir.

5) «Eskiliğin Mukavemeti» başlıklı yeni lisanla ilgili makale, **Genç Kalemler** mecmuasının 26 Nisan 1327 (1911) tarihli cilt: II, sayı: 2 nüshasının başmakalesinin son kısmıdır. Ali Cânip Yöntem'in ifadesine nazaran «Eskiliğin Mukavemeti» diye başlayan bu kısım Ziya Gökalp tarafından kaleme alınmıştır. Ali Cânip Yöntem kendi yazdığı ilk kısmın «Öyle ise birleşiniz, yeni lisanı kabul ediniz. Çünkü yaşamak isteyen bir millet içinde maziye bağlı kalmak kadar büyük bir cürüm, büyük bir cinayet olamaz» şeklindeki ifadelerle bittiğini haber veriyor. (Bk. A. C. Yöntem, Ömer Seyfeddin, s. 13 İst., 1947) Biz de bu ifadelere dayanarak o başmakalenin ikinci kısmını buraya almayı lüzumlu gördük.

6) «Yeni Lisanın Güzelliği» başlıklı bu başmakale aynı mecmuanın cilt: II, sayı: 5, sayfa: 61-64'de neşredilmiş olup imzasızdır. Ancak cildin sonundaki umumî fihristte «Tahrîr Hey'eti»nin yazdığı ifade edilmiştir. Bununla beraber yine Ali Cânip Yöntem'in Çınaraltı'ndaki adı geçen makalesinde bu başmakalenin tamamının Ziya Gökalp tarafından kaleme alındığı haber verilmektedir. Buna istinaden biz de bu makaleyi buraya almayı zarurî gördük. Yöntem'e istinaden C. Orhan Tütengil de bu makalenin Ziya Gökalp'e ait olduğunu yazmıştır. (Bk. adı geçen eser, s. 17)

7) «Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler» başlıklı makale **Genç Kalemler**'in 26 Temmuz 1327 tarih ve cilt: II, sayı: 8, sayfa: 138-141 sayılı nüshasında neşredilmiştir. Gökalp burada da «Demirtaş» takma adını kullanmıştır.

8) «Akdeniz'de» başlıklı hikâye ise «Gökalp» imzası ile **Genç Kalemler**'de neşredilmiştir. Cilt: II, sayı: 8, sayfa: 141-142.

C. O. Tütengil'in A. C. Yöntem'in aynı makalesine dayanarak yazdığına göre «Gökalp» takma adı önceleri Ali Cânip tarafından da kullanılmıştır. Bu durumda hangi şiir ve makalenin Ziya Bey'e ait olduğu ancak Ali Cânibin ifadeleriyle ayrılabilmektedir. (Bk. Tütengil, aynı eser, s. 17)

9) «Altın Destan» adlı şiir ve sonuna ilâve edilen uzun açıklama da **Genç Kalemler**'de neşredilmiştir. Cilt: III, sayı: 14, s. 40-47. Bu şiir de «Kızılelma»da Prof. Dr. Hikmet Tanyu tarafından neşredilmiştir. Fakat orada açıklama neşredilmemiştir. Biz hem bütünlüğü korumak, hem bazı farkların görülmesine yardım etmek için şiiri aynen buraya almakta bir mahzur görmedik. Bu farklılıklar, Gökalp'in şiir ve makalelerinin değişik yerlerde bazı küçük farklarla yayımlanmış olmasından ileri gelse gerektir.

10) «Rıza Tevfîk'in Felsefesi» başlıklı bu uzun makale de «Celâl Sâkıp» imzasıyla **Genç Kalemler**'de neşredilmiştir. Cilt: III, sayı: 15, sayfa: 60-71 «Celâl Sâkıp» imzası da «Gökalp» imzası gibi bir ara Ali Cânip Yöntem tarafından kullanılmıştır. Nitekim **Genç Kalemler**'in 20. sayısındaki Celâl Sâkıp imzalı «Tetebbu Karşısında Mehmed Fuat Bey» başlıklı yazı Ali Canip'e aittir. Fakat «Rıza Tevfik'in Felsefesi» başlıklı yazı Ziya Bey'e aittir. (Bk. Tütengil, aynı eser, s. 16)

11) Recâîzâde Mahmud Ekrem hakkındaki «Gökalp»in ifadeleri **Türk Yurdu**'nun 6 Şubat 1329 tarihli nüshasında cilt: 5 sayı: II, sayfa: 1181'de neşredilmiştir.

12) «Türk İli : Eski Türklerde Din» adındaki makalesi ise «Ziya Gökalp» imzasıyla **Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**'nda neşredilmiştir. Sene : I, sayı : 5, sayfa : 457-474, Teşrin-i sâni 1334.

13) **Türk Yurdu**'nda çıkan «Cemaat medeniyeti, cemiyet medeniyeti» başlıklı yazı **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak,** kitabında «Hars Zümresi Medeniyet Zümresi» başlığıyla neşredildiği için buraya almayı uygun görmedik.

GÖKALP'İN MAKALELERİNDE İSMİ GEÇEN BAZI İLİM - FİKİR VE DEVLET ADAMLARINA DAİR NOTLAR (*)

1) ALKİBYADES: (M. Ö. 450 - 404), Atinalı general ve devlet adamı. Sokrat'ın talebesi olmuştur. Çok muhteris bir kimse idi. Bu yüzden Sokrat'ın yaşadığı ve öğrettiği faziletlerinin hiçbirini benimseyememiştir. Akibeti de iyi olmamıştır.

2) BERGSON, Henri: (1858 - 1941), Yahûdî asıllı Fransız filozofu. Parlak bir tahsil yaptı. 19 yaşında Ecole Normale Superieure'e girdi, 30 yaşında edebiyat doktoru oldu. 1900-1914 arasında Collège de France'da hocalık yaptı. 1928'de Nobel mükâfatı aldı, 1914'de Fransız Akademisi'ne üye seçildi. Teemmülü (reflexion) psikolojik bir «ben» felsefesinden hareket eder: **Şuurun Doğrudan Verileri Üzerine Deneme** ve **Madde ve Hâfıza** adlı eserlerinde bu hususdaki fikirlerini ortaya koydu. Devrinin ilimciliğine (scientisme) ve zihinciliğine karşı mücadele açtı. Daha doğrusu hocaları Jules Lachelier ve bilhassa Emile Boutroux'nun açmış olduğu mücadeleyi başka metodla devam ettirdi. Bergson insan ve kâinat hakkında bütüncü bir tecrübeyi formüle etmeye çalıştı. Ona göre bu tecrübe mekanik ve matematik tâbirlerle ifade edilemez. O zekâyı ve olayları sınıflandırmada, onları ana-

(*) *Gökalp'in makalelerinde ismi geçen bazı ilim - fikir ve devlet adamlarına dair notlar:* Alkibyades, Bergson, Berkley, Descartes, Durkheim, Eflâtun, Fouillée, Gazalî, Guyau, Hâffding, W. James, Kant, L. Bruhl, Mauss, Mâverdi, S. Mill; Muhiddin Arabî, Müller, Nietzsche, Nordau, Renan, Sepencer, Comte, Taine.

liz etmedeki zekânın rolünü inkâr etmemekle beraber, onu bir bilgi âleti olarak tenkid eder. Zekâ hayatı anlamaya tabiatı icabı kâbiliyetsizdir; O, sadece süreksiz ve hareketsiz olanı tesbit etmekten başka bir şey yapamaz. Ama Bergson «doğrudan sezgi»ye itibar etmiş ve yaşamakta olan Ben'de «Hayatın ruhu»nu onunla hissetmenin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü «sezgi» zekâ gibi âlemi parça parça yaparak incelemez, o, süje ile obje arasındaki ikilikten sakınır; çünkü her objenin şuurda bir «izi» var. Bu bakımdan sezgi, «ruh vasıtasıyla zihnin doğrudan görüşüdür», «doğrudan şuur, idrak edilen objede ayrılan bir görüş, temas ve birlikte oluştan ibaret bir bilgi» dir. Bergson'a göre zaman ve mekân derinliğine farklı iki boyuttur. Mekân maddeyi, zaman ise hayatı ve ruhu karakterize eder. Zaman mücerret bir kavram, bir düşüncedir, halbuki süre «müşahhas» tır. Ona göre realite varlıkta değil, ama sırf oluşta, bir «tekâmül - evrim»dedir. Bergson «hayatı bir yaratma» olarak görür, bunun için «yaratıcı tekâmül» fikrini materyalist tekâmülcülüğe mekanizme ve determinizme karşı ileri sürmüştür. Bergson'un fikirleri sonunda hürriyetin ve aksiyonun toptan tasdikine ulaşır: İnsan hâricî hayatın ilcaları, itmeleri ile şuurunun sezgisi arasında bir seçme yapmak zorundadır. Her türlü tâyinin, belirlemenin ötesinde ben'in derinliklerinden gelen hür fiil bize hakikatımızı ve sırf hürriyetimizi ilham eder.

Bergson'un fikirleri materyalist düşüncenin at oynattığı bir devri mahkum etti ve çeşitli maddeci anlayışlara karşı mücadelede çok tesirli oldu. Yaşayan birçok filozofları ve felsefelerini tenkidi ile psikolojiyi, pozitivistlerin saf dışı ettikleri metafiziği yeniden kurdu, derûnî varlığın haklarını kabul ettirdi ve realitenin gizlendiği sırlara nüfûz etmeye çalıştı. Bergson'un eserleri M. Şekip Tunç ve M. Karasan tarafından dilimize çevrilmiş-

tir. N. Topçu'ya, N. Fazıl'a, Gökalp'e, H. Ziya'ya tesir ettiği söylenebilir.

Bilhassa N. Fazıl'm «Tohum» piyesinde bu tesir çok bârizdir. N. Topçu «Bergson İst.» 1968, eseriyle doçentlik çalışması olarak Bergson'u incelemiştir.

3) BERKLEY ,George (1685-1753) : İngiliz filozofu ve papazı. Yunanca, İbranca ve ilâhiyat tahsîl etti. İtalya, Sicilya ve Fransa'ya seyahatlar yaptı. Görüş üzerine yazdığı bir kitapta göz yardımıyla meydana gelen idrakin sembolik mâhiyetini ortaya koydu. Böylece hareket noktası olarak aldığı idraki **Beşerî Bilginin Prensipleri Üzerine ve Hylas** ve **Philonaus arasında muhavere** eserlerinde geliştirerek bir teori haline getirdi. Lock' un birinci ve ikinci kalite tefrîkini reddettiğinden düşüncenin dışında her realiteyi inkâra yöneldi. Berkley, insanın kendi ide'lerinden başka bir şeyi doğrudan idrâk edemeyeceği fikrinden hareketle, eşyanın ancak idrâk edildikleri zaman var oldukları kanaatına vardı. Temel tezi şudur: «Var olmak idrâk edilmiş olmak veya idrâk edilmektir. - Esse est percipi». Ona göre insan zihnindeki fikirler (ideler) pasiftir. Bu ideler maddî olmayan bir cevher, bir şuur tarafından idrâk edilirler. Bu şuur aktif olup ideleri de meydana getirir. Her hâlü kârda objeleri idelere irca eder Berkley'e göre âlem «mânâlı münasebetlerin bir sistemi» olup Allah, insan ruhlarının yaratıcı bir kaynağıdır. Mânevî cevherlerin çokluğunu, kevnî zihin»in varlığını kabul eden Berkley'e göre, ideler Tanrı' nın zihninde kuvve hâlinde insan zihninde ise fiilî olarak mevcutturlar. Berkley'in bu tezi, immateryalist (yahut tecrübeci idealizm ve nominalist) bir felsefenin temeli kabul edilmiştir.

Berkley'in maddeyi ve maddî dünyayı idrâke ve şuura irca ederek inkâra yönelmesi, materyalistlerin ve bil-

hassa Marksistlerin devamlı hücumuna yol açmıştır. Berkley'in yukarıda adı geçen iki mühim eseri Saffet Engin tarafından dilimize tercüme edilmiş ve bir arada basılmıştır.

4) DESCARTES, René: (1596 - 1650) : Fransız âlimi ve mütefekkiri. Önce orduda subay olarak çalıştı. Sonra ordudan ayrılarak hayatının büyük bir kısmını Hollanda'da geçirdi. Hollandalı ilâhiyatcılar tarafından cezalandırıldığı için İsveç'e gitti ve orada öldü. Kendisi Analitik geometrinin kurucusu sayılır. Matematiği fiziğe tatbik etmiştir. Felsefesi, fiziği, kozmogonisi ile sıkı sıkıya irtibatlıdır. «Açık ve seçik fikirlerle düşünme» fikrini felsefeye getiren odur. Metodlu (Yahut Gökalp'in dediği gibi usûlî) şüphesi ile felsefî düşünceyi her türlü otoritenin baskısından kurtarmış, zihnin doğru düşünmesine mâni olan engelleri ortadan kaldırmıştır. Hakikata ulaşmak için bir defa da olsa her şeyden şüphe etmiş, açık ve seçik bilgiye ulaşınca da ona sarılmıştır. İnsan bilgisinin kaynağı olarak Allah'ın varlığını ve bilgisini en sağlam garanti görmüş, Kopernik'in Güneş sistemini âlemin merkezi yapması gibi, Descartes da Kopernik vâri bir inkılâp ile Allah'ın varlığını ilme ve felsefeye temel yapmıştır. Descartes Allah'ın mükemmel varlık olması dolayısıyla, böyle bir mükemmel varlığın aldanmayacağını ve aldatmayacağını, aldanma ve aldatmanın noksan varlıklara mahsus olduğunu söyleyerek, Allah'ın bilgisinin ve bize bildirdiğinin en doğru ve en güvenilir bilgi olduğunu söylemiştir.

Descartes madde ve ruh diye iki zıt cevher kabul etmiş, maddeyi mekân ile özdeş kılmıştır. Hareket ve sükûnet hâllerindeki maddeyi yaratmış olan Allah, maddede bu iki hâlin bulunmasını da sağlamıştır. Bu bakımdan Descartes hareket miktarının sabit kaldığını Allah'ın değiş-

mezliğine dayanarak ileri sürmüştür. İnsanı ruh ve beden (madde) den ibaret gören Descartes'e göre, ruh ve beden beyindeki kozalaksı bez vasıtası ile karşılıklı tesir ederler. Kurduğu maddeci fizyolojiye dayanarak hayvanları ruhtan mahrum birer otomat olarak görmüş ve mekanik anlayışının mahsulü olarak «makine hayvan» fikirini getirmiştir. 18. asır materyalistleri Descartes'in kabul ettiği iki cevherden ruhu inkâr ederek kurdukları yeni materyalizmi Descartes'e dayandırmışlar, kendilerini Descartes'in devamı gibi göstermek istemişlerdir. Hatta bunlardan La Metterie daha ileri giderek «makina insan» fikrini ileri sürmüş ve bu isimde bir de kitap yazmıştır. Descartes'e göre düşünce, ilk kesinliği temsîl eder, buradan kendi varlığını çıkarır, sonra da Allah'ın varlığına ulaşır, oradan da dış âlemin varlığını çıkarır. Tam bir rasyonalist olan Descartes'in doktrini düşünceden başlayarak her şeyin dedüksiyonla çıkarılışına dayanır.

Descartes bu meziyetleri ve hususiyetleriyle hem modern ilmin, hem modern felsefenin babası sayıldığı gibi, modern spritüalizmin ve modern materyalizmin de babası sayılmıştır. Descartes'in **Metod Hakkında Nutuk** adlı eseri ilk defa 1896'da İbrahîm Edhem tarafından tercüme edilmiş, daha sonra bütün eserleri Mehmet Karasan tarafından Türkçeye kazandırılmış ve M. E. Bakanlığınca basılmıştır.

5) DURKHEİM, Emile: (1858 - 1917): Yahûdî asıllı Fransız âlimi ve filozofu. Fransa'da «Sosyoloji Mektebi»nin kurucusudur. Aynı zamanda Levy Bruhl, Halbwachs, m, Mauss, C. Bouglé gibi bu mektebe mensup kimselerle 1896'da **L'Année Sociologique** dergisini kurmuştur. Esas tezi **Sosyal İş Bölümü, 1893** adlı kitabında ortaya koyduğu şu fikirdir: Çocukluğundan itibaren ferdin gelişmesi, gittikçe artan bir bağlılıkla cemiyetin içinde ve onun sayesinde mümkün olmaktadır. **Sosyolo-**

jik Metodun Kâideleri, 1894 adlı eserinde sosyolojinin prensiplerini ortaya koymuştur: Durkheim sosyal değerleri ve müesseseleri birer «eşya gibi» mütalâa eder. Onun cemiyetleri cansız birer eşya gibi nazara alması başka birçok sosyologlar tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.

İlmin geleceği hakkında mutlak bir imana sahip olan Durkheim, A. Comte'un idealini benimsedi ve onun pozitivist esaslarının sosyolojiye tam tatbik etmeye çalıştı. O, tabiat ilimlerinin metodları gibi kesin, neticeleri gibi emniyetli objektif bir cemiyet ilmi «Sosyoloji - içtimaiyat» kurmak istedi. Onun iddiası şudur: Sosyal olgunun hususî karakteri ferdi şuurun dışında olmaktır. Bu, kâdir-i mutlak «kollektif tasavvurlarda» bulunur. Din, ahlâk, hukuk, aile, dil gibi içtimaî müesseselerin kaynağı cemiyettir ve bu, «mâşerî vicdan»dır. Durkheim buradan cemiyetin tanrılaştırılmasına kadar gider. Cemiyet fertlerin üstünde olup yaratılmamıştır, fakat fertleri yaratmıştır. Çünkü cemiyet bütün üstün zihnî faaliyet ve fonksiyonların temelidir. Ahlâkî değerler, cemiyetlerin hususî mâhiyetince tâyin edilmiştir. Bu mâhiyetlerin değişmesiyle ahlâkî değerler de değişir.

Durkheim, **İntihar** adlı eseriyle cemiyetteki birtakım sapma ve bozuklukların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ona göre dinî duyguların kuvvetli olduğu cemiyetlerlerde intiharlar aza görüldüğü halde, bu duyguların zayıfladığı cemiyetlerde intiharlar hızla artmaktadır. Sosyolojinin ortaya koyduğu kanunlarla aydınlanan ferdî şuur reformcu bir anlayışla kendisini cemiyetin düzelmesine vakfedebilir. Böylece sosyoloji, Durkheim nazarında amelî yahut pratik bir gayeye ve kapasiteye de sahiptir.

Durkheim'in kurduğu ve bütün değerleri cemiyete, mâşerî şuura irca eden sosyolojizm yahut sosyolojik mek-

tep memleketimizde Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından temsîl edilmiştir. Ziya Bey, dârülfünûnda içtimaiyat müderrisi iken yardımcıları olan Necmeddin Sâdık (Sadak) ve Ahmet Emin Yalman ile Hüseyin Cahit (Yalçın), Orhan Midhat'a yaptırdığı tercümelerle, bu mektebi, Leplay'ın tecrübesi sosyolojisinin karşısında Türkiye'de tutundurmaya muvaffak olmuş, Cumhuriyet döneminde bu mektebin görüşleri okulların resmî programlarında okutulmuştur. Durkheim'in hemen hemen bütün eserleri Türkçeye çevrilmiş ve M. E. Bakanlığınca bastırılmıştır. Bu mektebin görüşleri, Gökalp'm en büyük kaynağını teşkîl etmiştir. Bu mektep din sosyolojisinin de kurucusu olduğu için Gökalp eski Türklerin dini yaşayışları hususundaki araştırmalarında da azamî derecede bu mektebin araştırmalarından istifade etmiştir.

6) EFLÂTUN: (428-347) Asıl adı Aristocles'dır, bu da «Geniş omuzlu» mânasına gelir. Yunan filozofudur. Sokrat'ın tilmizi, Aristo'nun hocasıdır. Eserleri 28 diyalogdan müteşekkildir. Bu diyalogların hemen hepsi dilimize çevrilmiştir.

Eflâtun, felsefe tarihinin en büyük filozoflarındandır. İdealist felsefenin de kurucusu ve en büyük temsilcisi sayılır. Ona göre iki âlem vardır: İdeler ve gölgeler âlemi. İdeler âlemi, varlıkların asıllarının bulunduğu, gözle görülemeyen ve ancak akılla kavranan âlemdir. Gölgeler âleminde ise, ideler âlemindeki asıl varlıkların gölgeleri vardır, bunlar geçici varlıklardır. Bu bakımdan ideler gerçek varlıklardır. Bölge varlıklar, ideler âlemindeki asıllarında ne kadar pay alabilirlerse o kadar varlık kazanırlar. Pay alamadıkları nisbette de varlıklarını kaybederler. Demek ki ideler varlıkların özünü teşkil etmektedirler. Bu bakımdan Eflâtun'un idealizmi, Berkley'in subjektif idealizminin aksine objektif bir idealizmdir. Eflâtun bu idealist ve spritüalist felsefesiyle hem devri-

nin hâkim felesefesi olan maddeciliğin belini kırmış hem de günümüze kadar çok değişik tesirlere yol açmıştır. Eflâtun'un İslâm dünyasında da çok geniş ve değişik tesirleri olmuştur. İlkçağ felsefe tarihçilerinden Numenius Eflâtun için «Yunanca konuşan Musa» demiştir. Bu da onun Yahudî dininden aldığı tesirleri ifade için olsa gerektir.

7) FOUİLLÉE, Alfred: (1838 - 1912): Fransız filozofu ve yazarı. Metodu «Uzlaştırma»dır. Doktirini «Kuvvet-fikir» «İdées-forces»ler teorisidir. Bu «Uzlaştırma» metodu, eklektik metoddan ayrıdır: Eklektik metod, tarihî olduğu halde «uzlaştırma» metodu spekülâtif bir karakter taşır. Fouillée daima sentezi temin eden yeni fikirleri araştırmıştır. O, zamanında yaygın olan natüralizm ile ahlâkı isteyen idealizmi uzlaştırmak için gayret etmiştir. Bunu devrinin bir ihtiyacı olarak görmüştür. Ondaki «kuvvet - fikirlerin tekâmülü» fikri Spencer' in mekanist tekâmülcülüğüne hassaten karşıdır.

Fouillée «idées - fikirler»den, Spinoza gibi, bütün şuurlu zihnî halleri ve onların mevzularını anlar. Fikirlerin kuvvetinden o üç mânâ anlar: Psikolojik yönden o, aktif ve iştiha veren bir elemandır. Fizyolojik yönden fikirlerin kuvveti, uygun bir harekete ait her şuur hâlini birleştiren kanundur. Umumî felsefe açısından ise o, aklî ve zihnî ilk faktörlerdendir.

Fouillée, bu uzlaştırmacı anlayışla, determinizm ile endeterminizmi uzlaştırarak bir senteze ulaşmaya çalışmış, bu senteze de hürriyet fikri ile ulaşmak istemiştir. Ona göre determinist de endeterminist de hürriyet fikrine sahiptir. Fouillée'nin bu terkipçiliği orijinallik taşıyan bir terkiptir. Ahlâk ve sosyolojiye dair eserlerinin yanında psikolojik eserleri de vardır. **Felsefe Tarihi** adlı eseri Baha Tevfik tarafından tercüme edilerek Osmanlı-

ca olarak basılmıştır. Ziya Gökalp, Durkheim'den sonra en çok Fouillée'nin fikirlerine yakınlık duymuş ve onun kuvvet - fikir teorisinden kendi idealist felesefesinde istifade etmiştir.

8) GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed: (1058-1111): Tus yakınında Gazale köyünde doğdu. Nizamiye medreselerinde tahsîl gördü. Genç yaşta üstün zekâsı ve müstesnâ bilgisiyle dikkatleri üzerinde topladı. Bu yüzden 1091'de Selçuklu veziri Nizâmül Mülk, Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi'nin idaresini ona verdi. Hocalığı sırasında Müslümanların inançlarını bozan ve cemiyette anarşiye yol açan sakat felsefî cereyanlara ve batınîliğe karşı kuvvetli bir mücadele açtı. Onların sakat taraflarını ortaya koyan ve fikirlerini tesirsiz hâle getiren ilmî, fikrî kalıcı eserler verdi. Bu mücadelelerinden dolayı kendisine «Hüccetülislâm» gibi ünvanlar verildi. H. Corbin'in dediği gibi çok kuvvetli bir şahsıyete ve çok sistemli çalışan bir kafaya sahipti. Gazzalî bütün vüs'at ve kabiliyetiyle, çekinmeden, bilgi ve şahsî kesinlik problemine eğilmiş, bunun için Descartes'tan evvel metodlu şüpheyi kullanmış, önce duyulardan şüphe etmiş ve akla bağlanmış, sonra akla da itimadı kalmamış, insanın akıl ile de kesin bilgiye ulaşamayacağını göstermek için aklın gücünü ve kapasitesini ele almış, insan bilgisinin kaynağını, vasıtalarını ve hududunu tenkit ederek Kant'tan çok evvel tenkitçi felsefenin esaslarını ortaya koymuş oldu. Kant metafiziği tenkit ederken Gazzalî'nin yaptığı tenkitlerden, esasta farklı bir şey söylemiyordu.

Gazzalî'nin «kalb gözü» ve «kalb mantığı» fikri aynen Pascal'a geçmiş ve onun felesefesinin esasını teşkîl etmiştir. Bu intikali M. A. Palacios metin karşılaştırmak suretiyle ortaya koymuştur. Gazzali sebeple netice arasındaki bağı zarurî görmediği için modern endeterminiz-

min ve Boutroux'daki «Zorunsuzluk» felesefesinin habercisi olmuştur. Ayrıca sezgici anlayışıyla Bergson'a ve vesile sebep anlayışıyla Malebranche'a öncülük etmiştir. Eserleri 1145'den itibaren Lâtinceye ve diğer batı dillerine çevrildiği için batıda çok yönlü en çok tesir eden filozof olmuştur. Bugün de batıda en modern ve orijinal İslâm filozofu olarak rağbet görmektedir. Hakkında çok değişik ve orijinal araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Memleketimizde de Gazzali üstüne çeşitli tetkîk eserleri neşredilmiştir. Başta «İhya» ve «Tehâfüt'ül, Felâsife» olmak üzere birçok eseri dilimize çevrilmiştir.

9) GUYAU - Jean Marie: (1854 - 1887): Fransız şair ve filozofu. Filozof Alfred Fouillée'nin yakın akrabası ve damadı. 33 yaşında ölmesine rağmen keskin zekâsı ile tesirli oldu. 19 yaşında «Epicur'den İngiliz mektebine kadar faydacı ahlâk üzerine» yaptığı araştırması ile Mânevi İlimler Akademisi'nin mükâfatını kazandı. Eserlerinin ahlâkî yönü iki esasa dayanır: 1) Yapabiliyorsan, yapmalısın, 2) İnsanlar sıkı bir dayanışma ile biribirine bağlıdır. Guyau ister ki, felsefe pratik ve sosyal bir vazife görsün, yâni fertler gibi halkları da daha iyi şartlara ve daha üstün seviyelere yükseltsin. O, bunun ilmî verilere dayanarak yapmanın mümkün olacağına inanıyordu. Onun felsefesinde hayat ve güzellik, bir de cemiyet fikri hâkim olan unsurlardır. Sisteminde hayat geliştikçe ferdin verimliliğinin, lütûf ve iyiliğin, sosyalleşmesinin de geliştiği fikri hâkimdir. Ferdî hayatın sosyal görüşünü tetkîk ederek aynı temel üzerine daha sağlam olarak ahlâkı, san'atı, ve dini oturtmuştur. O cemiyette mistik değil, sosyal bir mecburiyet gördüğü için «Yapabiliyorum, o halde mecburum - Je puis, donc je dois» diyordu. Ona göre din, küllî (universelli) bir cemiyettir. Guyau'nun fikirlerinden Ziya Gökalp'ın istifade ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Fouillée ile Guyau'nun durumu bizde

Ahmed Midhat Efendi ile Muallim Nâci'nin durumuna çok benzemektedir.

10) HÖFFDİNG, Harald : (1843 - 1931) : Danimarkalı filozof ve âlim. Pozitivist bir anlayışa sahip olan Höffding'in doktirini, Spinoza, Kant ve İngiliz felsefesine dayanır. Araştırma eserleriyle daha çok tanınmıştır. En mühim eseri iki büyük ciltlik **Muasır Felsefe Tarihi** ve **Muasır Filozoflar**'dır.

11) JAMES, William : (1842 - 1910) : Amerikalı filozof ve fizyoloji âlimi. Pragmatizm denen felsefenin kurucusu ve en büyük temsilcisidir. Bu felsefeye göre zekânın esas vazifesi bize eşyayı tanıtmak değil, onlar üzerinde pratik yönden tesirler yapmamıza, faaliyet göstermemize imkân vermektir. Bu bakımdan hakikî fikir, başarı kazanan fikirdir. Bu felsefe ampirizm menşelidir. Müşahedelere itibar etmeyen bu felsefe hakikat olarak «pratik değeri» olana, verimlilik, kullanışlılık, küllî uygunluk gibi ölçülerden birine uygun düşen fikri kabul eder. Bu felsefenin hususi bir şekli de J. Dewey tarafından geliştirilmiş olan aletçiliktir. Değerleri amelîlik, faydalılık, verimlilik gibi izâfî ve günlük mefhumlara dayandırarak hiçe sayan bu felsefe, eğitime de çok tesirli olmuştur. Dünyanın pek çok memleketinde olduğu gibi pragmatik anlayış, bizde de maarifimize hâkim olmuştur. Faydanın ve pratik geçerliliğin rolünü ifrata vardıran Amerikan pragmatizmi bizde Avni Başman, Emin Erişirgil tarafından temsîl edilmiştir. W. James'in **Pragmatizm** adlı eseri M. Aşkın tarafından dilimize kazandırılmıştır. Bu hususta diğer bazı eserler de çevrilmiştir.

12) KANT, Emmanuel : (1724-1804) : Alman filozofu. Tenkitçi felesefenin kurucusudur. İskoçya'da doğdu, 3 yaşında girdiği Könisberg'de ömrünü hiç dışarı çıkmadan tamamladı. Saat gibi işleyen muntazam bir hayatı ve çalış-

ması vardı. Esas felsefesini **Saf Aklın Tenkidi, 1781** adlı eserinde geliştirdi. Hume, Newton ve J. J. Rousseau'nun tesirinde kalmıştır. **Saf Aklın Tenkidi**'nde insan bilgisinin nasıl teşekkül ettiğini, insanın nasıl ve nereye kadar bilebileceğini idealist ve rasyonalist bir tarzda ortaya koydu. Felesefenin gayesinin âlem hakkındaki bilgimizi genişletmek değil, insan bilgisini derinleştirmek olduğuna kanaat getirdi. Bunun için ilmin mezuunu teşkîl eden ve zihindeki kalıpların içine girerek bilgi hâline gelen nesnelerin kesin ve müsbet bir şekilde bilinebileceğini, fakat mutlak gerçeğin bilinemeyeceğini, yani metafiziğin mümkün olmadığını ileri sürdü. Bu daha sonra pozitifistler tarafından tam bir metafizik düşmanlığına çevrilmiştir. Kant **Saf Aklın Tenkidi**'nde zihni merkez alarak felsefede Kopernik vâri bir inkılâp yaptığını söylemiştir. Böylece zihnimizin derin imkânlarını tahlîl ederek, onun nelere kabiliyetli olduğunu, neyi bilebileceğini, neler yapabileceğini ortaya koydu. **Saf Aklın Tenkidi'** nde tahlîlini yaptığı bilginin imkânlarını, matematik bilginin şekillerinden ve devrinde hâkim olan Newton fiziğinin temel prensiplerinden çıkardı. Olaylar (fenomenler) âlemini saf akılla bilebileceğimizi söyleyen Kant, olayların gerisindeki sebepler dünyasına nazarî aklın ulaşamayacağına kanaat getirerek bu üstün âleme ancak pratik akıl yani ahlâk ile ulaşılabileceğini ileri sürdü. Bunun için **Pratik Aklın Tenkidi** adlı eserini yazdı. Bu kitapta o gösterdi ki ahlâkî kanun, varlığımızın en derin imkânıdır, yani «şartsız emirler» hürriyetimizin ve hakiki kaderimizin mutlak bağıdır. Kant böylece ilim dışına attığı ahlâk, din ve san'ata ulaşmak için bir kapı açmıştır. Kendisi de «imana yer vermek için bilgiyi tahdit ettim» demiştir.

Hüküm Gücünün Tenkidi (1790) adlı eserinde ise san'at felesefesine ve organik hayata ait bir teoriye yer

vermiştir. Kant bu kitapta felesefesinin nazari ve amelî kısımlarını yani insanın bilgi, aksiyon ve his gibi üç ayrı yönünü birleştirmeye çalışmıştır. Kant'ın idealizmi zihnin kalıplarına göre bilginin teşekkül ettiğini kabul ettiği için izafî ve tenkitci bir idealizmdir. Kant'ın felsefede çok derin tesirleri olmuştur.

13) LEVY - Bruhl, Lucien: (1857 - 1939): Fransız sosyolog ve ilim adamı. İbtidâî kavimlerin düşüncesi ve zihniyeti üzerine çalışmaları ile meşhurdur. Fakat «İbtidâî zihniyet»e ait ileri sürdüğü fikirler bugün değerini kaybetmiştir. Hatta kendisi bile bunlardan sonra vazgeçmiştir. Örf ve âdetler ilminin kurucularından sayılır. Durkheim'in sosyoloji mektebine mensuptur. **Auguste Comte' un Felsefesi** adlı eseri Z. Fahri Fındıkoğlu tarafından dilimize çevrilmiş, iki defa (1940, 1970) basılmıştır.

14) MAUSS, Marcel: (1872 - 1950): Fransız sosyoloğu ve ilim adamı. Bu da Durkheim mektebi mensuplarındandır. Medenîleşmemiş halkların dinleri üzerine çalışmıştır. Fransız etnolojik mektebinin de kurucusudur. Esas endişesi, sosyal olgunun kültürel muhitten tecrîd edilmesini önlemektir. Çünkü ona göre, kültürel muhit olmaz sosyal olguyu düşünmek çok yanlış bir davranıştır. Bu anlayışı onu bütüncü bir nazariyeye götürmüştür: «Kültürel bütünlük olarak sosyal olgu».

15) MAVERDİ, Ebul-Hasan Ali Bin Muhammed: (974 - 1058): Şafiî fıkıh âlimi ve İslâmda siyaset nazariyecisi. Tahsilini Basra ve Bağdat'ta yaptı. Amme hukukuna ait meseleleri zamanının siyâsî şartlarından çekinmeden ele alabilmiştir. En meşhur eseri **Kitâb-ı Ahkâm-ı Sultâniye**'dir. Bu kitap dünyanın belli başlı dillerine çevrilmiş ve üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu kitap Bonn'da 1953'de, Paris'te 1900 - 1906'da basılmıştır. Türkçeye de son zamanlarda Ali Şafak tarafından tercüme edilmiş ve Bedir Yaymevince basılmıştır.

16) MİLL, Stuart: (1800-1873): İngiliz filozofu, mantıkçı ve iktisatcısı. Felsefesi Hume'unkine ve 17. asır tecrübeciliğine yaklaşır. Tecrübeci anlayışı ahlâkta «utilitarizm» e tatbik etti. Bentham'ın faydacılığını devam ettiren bu ahlâk felesefesi, saadeti ahlâkın son hedefi olarak almakta, fakat bütün üstün değerleri çok farklı mâhiyette olabilen menfaate bağlamaktadır. En üstün değer Bentham'a göre en büyük, Mill'e göre en yüksek arzulara sebep olan şahsî menfaattir. Mill, haz ve zevklerin takdîrinde kemiyet kavramına keyfiyet kavramını da katarak bu mesleği geliştirdi. Mill'in hürriyete dair eserî H. Cahit (Yalçın) tarafından çevrilmiş ve Osmanlıca olarak basılmıştır. **Utilitarisme** adlı eseri de Ş. Nazmi Coşkunlar tarafından tercüme edilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığınca basılmıştır (1946). Ziya Gökalp, faydacı anlayışın terbiyeye tatbîk edilemeyeceğini, terbiyeye utilitarist favdalar güden hedefler göstermenin yanlış olduğunu müdafaa etmiştir.

17) MUHİDDİN ARABÎ (1162-1240): Endülüs (İşbiliye) lü âlim, mutasavvıf ve filozoftur. Din, ilâhiyat, edebiyat, felsefe tahsîl etti. 38 yaşında Hac için Mekke'ye gitti. Sonra Şam, Bağdat'ı dolaştı ve Anadolu'ya geçti. Konya'da Sultan Kılıç Arslan'ın himayesini gördü. Moğolların hücûmundan Konya'ya sığınan Malatya hükümdârı Sultan Yusuf'un dul karısı ile evlendi, oğlu Sadreddin'i evlâtlık edinip yetiştirdi. Bu sebeple Sadreddin Konevi'nin hem hocası hem babalığı oldu. Şam'da öldü. Muhiddin İslâm mütefekkirleri içinde en çok ve çeşitli mevzularda yazan kimsedir. En mühim iki eseri **Füsûs'ul-Hikem** ve **Fütûhat ul-Mekkiye**'dir. Felsefî sistemi «vahdet-i vücûd»dur. Esas kaynağı Kur'an olup onun tasavvûfî tefsirine dayanır. Bu arada Yeni Eflâtuncu felesefeden, kelâmcılardan, işrâkîlerden tesirler almıştır.

Muhiddin Arabî'ye göre hakikat varlığın birliğindedir. Her şey Allah'ın birliğinden ibarettir. Hakiki varlık yalnız Allah olunca âlem de O'nun tecellisi ve zuhûrundan ibarettir. Onun felsefesinde Allah âlem ile karışmaz. Bu yüzden onun sistemine panteizm demek doğru olmadığı gibi idealizmi de, ideal birliği de eşya ile karışmış değildir, ondan müstakildir. Ona nüfûz eder, sonra çokluk hâlinde meydana çıkar. Bu idealizmin zıddı tabiatı - Spinoza'da olduğu gibi - hakîkî varlık sayan natüralist panteizmdir. Bizde umumiyetle vahdet-i vücûd ile panteizm karıştırılır veya birbirinin aynı sayılır. Bu hatadan Gökalp kurtulmuştur. M. Arabî'nin bu idealist felsefesi garpta Bruno ve Spinoza'ya tesir etmiştir. Ayrıca Dante'nin İlahî Komedi'sinin konusu, terkip tarzı ve Mânevî Mi'râc fikri tamamen Muhiddin'den alınmıştır. Bu husus M. Asin Palacios'un metin karşılaştırmalarıyla ortaya çıkmıştır. Muhiddin Arabî «Ekberiye» medresesinin kurucusu sayılır. Ekberîlik, S. Konevî, Dâvûd-i Kayserî, Bosnalı Abdullah Efendi gibi zatlar tarafından M. Arabî idealist istikamette tefsir edilerek devam ettirilmiştir. Şeyh Bedreddin Simâvenî tarafından da natüralist istikamette tefsir edilmiş olmasına Aziz Mahmud Hüdâî ve İ. Hakkı Bursevî şiddetle karşı çıkmışlardır. Ekberîliğin ve vahdet-i vücûd'un en son ve en modern temsilcisi ve müdafii İsmâil Fennî Ertuğrul'dur. M. Arabî'nin **Füsûs ul-Hikem**'i dilimize çevrilmiş ve M. E. Bakanlığınca basılmıştır. Ayrıca Afîfî'nin bu hususta bir eseri dilimize çevrilmiş ve basılmıştır. Prof. Nihat Keklik de M. Arabî üzerinde çeşitli araştırmalar yapmış ve bunları neşretmiştir.

18) MÜLLER, Max (1823-1900): Alman lisaniyatcısı, şarkiyatcısı ve mitoloji âlimi, Leibzig ve Berlin'de tahsîl yaptı. Paris'te Burnouf'un Sanskritçe derslerini tâkîb etti. Onun tavsiyesi ile «Rig-Veda»yı neşretme işini üstüne aldı. Bu iş 26 sene sürdü. Sonra Oxford'a yerleşti.

Orada modern diller ve edebiyatları profesörü oldu. Dinin kaynağı olarak tabiat kuvvetlerini ve onlardan doğan korkuyu göstermesi Durkheim tarafından çürütüldü. Durkheim'e göre tabiatçılık ibtidâî din olamaz, insan kendisinden daha âciz olan varlıklara tapmıştır, fakat tabiat kuvvetlerine tapmamıştır. Dinin menşei korku olamaz; zira tabiatın mâhiyeti anlaşılınca insanın dinsiz olması lâzım gelirdi. Halbuki tabiatı tedkîk eden âlimler daha dindar olmuşlardır. Müller'in **Din ve Büyü** gibi bazı eserleri dilimize çevrilmiştir.

19) NİETZSCHE, Friedrich (1844-1900): Alman filozofu. Bonn ve Leibzig'de tahsil yaptı. Richard Wagner'in dostu oldu. Bâle'de 1878'e kadar profesörlük yaptı. Son on iki senesi tımarhânede geçti ve intihar etti. Coşkun bir hayat sevgisi felsefesinin değişmez esasını teşkîl etti. Arzular dünyası (Diyanizak) ile hikmet dünyası (Apoloniyen) arasında bir sentez araştırması «Trajedinin Doğuşu, 1872», Hıristiyan ahlâkı yahut «Eseriler Ahlâkı»nı reddi «İnsan, yine insan» (1878), «Değerleri tersine çevirmesi», «Üst-insan» nazariyesi «Zerdüşt Böyle Dedi» (1885), «Ebedî Dönüş» gibi teorileri düşüncesinin belli başlı mevzularıdır. Schopenhaur'ın pesimizminden çok tesir almıştır. Hayatını ve tabiatın estetik temâşasını terennüm eden lirizmi, onu, Alman romantizmine has tabiat felsefelerine yaklaştırmıştır. «Ebedî dönüş» nazariyesi bazı tarih felsefecilerine tesir etmiştir. Meselâ Spengler'in «Kültür Devirleri» teorisi böyledir. Ferdiyetci ahlâkı, Gide gibi bazı edîplerin eserlerinde tesir bıraktı. Felsefesinden faşizm ve nasyonal sosyalizm çok istifade etmiştir. «Üst-insan» nazariyesi de çok değişik tesirler yapmış ve yorumlanmıştır. Ziya Gökalp, bu nazariyeye dayanarak «Türkler her devrin fevkalbeşerleridir» diyor. Daha sonra Saffet Engin **Kemalist İnkılâbın Prensipleri** adlı eserinin II. cildinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Nietzsche tasvir ettiği

«Üst-İnsan» olduğunu söylemiştir. Nietzsche **Zerdüşt Böyle Dedi, Ecco Homo - İşte İnsan** gibi kitapları dilimize çevrilmiştir.

20) NORDAU, Max Simon (1849-1923): Yahudî asıllı Alman ilim ve fikir adamı 1872'de tıp tahsilini bitirdi. Paris'te ve Budapeşte'de uzun müddet kaldı. Lomboroso'nun derslerini tâkibetti. Çok seyahat etti. San'atkârların, edîp, ressam ve müzisyenlerin fazla tesirinde kaldı. İlmî analiz metodlarını, psikofizyolojinin esaslarını san'atlara, bilhassa edebiyata tatbike çalıştı. Alman edebiyatçılarını, san'atkârları, Tolstoy'a, İbsen'e, Wagner'e çattı. Avrupa düşünce ve san'atını yozlaşmakla suçladı. **Yozlaşma, 1885, Medeniyetimizin Yalanları** adlı eserleri büyük akisler uyandırdı. Düşüncelerini çekinmeden cesurâne söylemekten çekinmedi. Soysuzlaşma (dégénéressence) sadece fizik bir noksanlık değil, aynı zamanda zihnî bir noksanlıktır da. Ona göre snob (zübbe) bir dejeneredir. Nordau ağır tenkitler yapmasına rağmen gayesi temelde beşerî ruhun hazlarını keşfetmek olmuştur. Rûhî ve ahlâkî hastalıkların zararlarını keşfetmesine rağmen iyimserdir. Fikirlerini sosyal ilimlere de tatbike çalışmıştır. 1895'den sonra Nordau siyonist hareketin liderliğini yapmıştır.

21) RENAN, Ernest (1823-1892): Fransız ilim ve fikir adamı. Arapça, İbranca ve diğer başlıca Samî dilleri iyi bilirdi. **İbni Rüşt ve İbni Rüştcülük, 1852** adlı tezi ile felsefe doktoru oldu. A. Comte'un pozitivizmini benimsemiş, onu daha da ileri götürerek «İlimcilik - Scientisme» in en baştaki temsilcilerinden olmuştur. **Bilimin Geleceği** adlı eserinde «Yarının Amentüsünü ilim yazacak» demiş, müsbet ilimlerin dini, ahlâkı ve san'atı kurabileceğini ileri sürmüştür. Papadan korkusundan **Hristiyanlık Tarihi**'ni yazmış, Hz. İsa'nın, havarilerin hayatlarını ayrı

ayrı kitaplarda incelemiştir. 1883'de Fransız İlimler Akademisinde verdiği bir konferansta «İslâmın ilim, maarif ve ilerleme düşmanı» olduğunu iddia etmiştir. Rahmetli Nâmık Kemal bu iddiaya karşı **Renan Müdafaanâmesi, 1327** adlı müstakil bir eser yazarak cevap vermiş ve iddiaları çürütmeye çalışmıştır. Daha sonra aynı iddiaya Celâl Nuri de cevap vermiştir. Renan'ın adı geçen kitapları ile konferansları **Nutuklar ve Konferanslar** adıyla tercüme edilmiş ve eserlerinin hepsi de M. E. Bakanlığı tarafından basılmıştır.

22) SPENCER, Herbert (1820-1903): İngiliz evrimci ve pozitivist filozofu. Maden mühendisi olduğu halde muharrirliği ve araştırmayı tercih etti. Tekâmül (Evrim) fikir **Psikolojinin Prensipleri, 1855, Biyolojinin Prensipleri 1867, Sosyoloji Prensipleri, 1877** adlı temel eserlerinde hâkim fikirdir. Madde âleminde evrim, hareketin yayılmasından çıkan maddenin bütünlüğüyle zuhur eder; biyolojik âlemde, basitten karmaşığa, mütecânisten (homogène), gayri mütecânise (hétérogene) doğru bir geçişle; psikolojik âlemde, değişen bir ortama zihnî fonksiyonların artan bir intibakı ile; içtimaî (sociale) nizamda, münasebetlerin daha karmaşıklaşarak geliştiği şehirleşmiş, daha çok merkezîleşmiş bir nüfus sıklığıyla ortaya çıkar. İçtimaî fonksiyonlar, ferdî sinir sisteminin fonksiyonları gibi çoğalır ve farklılaşırlar. Bu farklı düzenler, sâbit bir münasebet içinde devamlı bir hareketle evrime uğrarlar. Kâinâtın mütecânisliği cansız (gayri uzvi)dan canlıya (biyolojik), canlıdan ruhî olana, ferdîden içtimaîye doğru gelişen evrim ile temîn edilir. Karmaşıklığın gittikçe artmasını icabettiren kanun, her sahada ve her evrim düzeninde doğrulanır. Spencer bir mutlak varlık tanımaz. Onu «bilinemez» diye geçiştirir. Bu sebeple o, mutlakı aramak yerine, olguları birleştiren bir ilim yolunu tercîh etmiş, böyle bir ilim anlayışı ile her çeşit tabiat

hâdiselerini evrim anlayışı içinde toplamaya çalışmıştır. Akıl ilkelerinin verâsetin eseri olduğunu müdafaa etmiş, ırk, kuvvetli rekâbet anlayışıyla «merhamet»i reddetmiş, bu yüzden «hayat için kavga»yı ilân etmiş, sosyalizme karşı ferdiyetçiliği savunmuştur. Mekanist ve monist izahlarıyla ve insanı tabiata irca eden gayretleriyle materyalist anlayışa destek olmuştur. Bizde Rıza Tevfik (Bölükbaşı), bu felsefenin tesirinde kalmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz eserleri dilimize çevrilmiş ve M. E. Bakanlığınca basılmıştır.

23) COMTE, Auguste (1798-1857): Fransız âlimi ve filozofu. Pozitivizmin kurucusu, Matematik formasyonu almıştır. Saint Simon'un talebesi oluyor. Onun gibi cemiyeti yeniden düzenlemek iddiasıyla ortaya çıkıyor. Önceleri her çeşit dine karşı iken sevgilisi ölünce deliriyor; bir müddet tımarhanede yatıyor, iyileşip çıkıyor. Bu sefer bir dine lüzum görüyor. Fakat bu yeni bir din olup «İnsanlık Dini» adını veriyor. Bu dinin ilmihalini yazıyor. Ahlâkî ve siyasî anarşinin zihnî anarşiden geldiğini düşünerek üç hal kanununu ve pozitif kafa anlayışını ortaya koyuyor. Ona göre metafizik bırakılmalı, mutlak yerine izâfî alınmalıdır. Pozitivizm onun nazarında insanlığın son merhalesini teşkil eder. Pozitivizm, bir ilimler felsefesi, bir siyaset ve bir din olarak üç cephelidir. Bir ilimler felsefesidir. Çünkü, sadece olguları tanır ve ona dayanır, ilâhiyatcı ve aşkın bir sebeplilik anlayışıyla metafiziği bir tarafa bırakır, dolayısıyla sadece müsbet ilimlerin elde ettiği kanunlara dayanan müsbet bir izah getirir. Müsbet bir siyasettir; çünkü siyasetten mânevî gücün ayrıldığı endüstri çağına intibak etmiş sosyal bir nizamı tesis etmeyi hedef alır. Müsbet bir dindir; çünkü Tanrı'nın varlığıyla uğraşmaz. Bunun yerine Tanrısı insanlık ve onu temsîlen 30 yaşında bir kadına tapılabilen «ilkesi sevgi», temeli «düzen», gayesi «ilerleme» olan müsbet dini koyar.

A. Comte bu pozitivist anlayışı ile kazanılmış dinî, ahlâkî, estetik bütün fikirleri, bütün sosyal peşin hükümleri temizlemek ve ilmî verilere dayanan yeni bir cemiyet kurmak gayesinde olduğu için, hem materyalizmin, hem de nihilizmin gelişmesine yardım etmiştir. Pozitivist anlayış her sahaya ve her cemiyete yayılmış ve tesirli olmuştur. A. Comte, M. Reşid Paşa'ya üç mektup göndererek kurduğu yeni dine Osmanlı cemiyetini hazırlamasını istemiştir». İttihad ve Terakki» cemiyeti de tamamen Comte'un «birlik ve ilerleme» ilkelerinin benimsenmesi ve termesine dayanarak kurulmuştur. Comte'un **Pozitivizmin İlmi Hali, 1952** tercüme edilerek bakanlıkça bastırılmıştır. Pozitivizm bizim eğtimimizde ve aydınlarımız arasında çok tesirle olmuştur.

24) TAİNE - Hyppolite (1828-1893) : Fransız filozofu, tenkitçi, tarihçi ve psikoloğu. Bilhassa fizyolojinin ışığında zihnin gelişmesi için gereken şartları tesbite çalışmıştır. Determinizmi estetiğe de tatbik eder. Katı bir determinist olmakla beraber ahlâki değerleri reddetmez. En mühim eseri **Zekâ - İntelligence**'dır.

SÖZLÜK

A

Adât : Adetler, gelenekler, töre.

Adâvet : Düşmanlık

Addetmek : Saymak

Ahkâm : Hükümler, kararlar

Akîde : İnanılan şey

Akîm : Kısır, neticesiz kalan şey

Alemşümul : Alemi kuşatan, alemde yayılan, evrensel, evrenlik

Amîk : Derin (Arîz-amîk : Enine - boyuna)

An'anât : An'aneler, gelenekler, rivayetler

Anât : An'lar, kısa zamanlar

Anâsır-ı erbaa : Dört unsur; Su, ateş, hava, toprak

Animizm : Ruhlara tapma, her şeyin kaynağının ruh olduğuna inanan mezhep

Animalizm : Embriyolojide hayvan embriyonunun çok gelişmiş bir sperma hayvancığından başka bir şey olmadığını savunan yanlış bir anlayış; Hayvana tapmak.

Arî olmak : Uzak olmak, bir kötülüğe bulaşmamak, beri olmak, bırakmak.

Arizî : Gelip geçici

Asabiyet : Akrabalık, yakınlık

Asân : Kolay

Ayân, Ayn, A'yân-ı sâbite : Sabit aynlar, göz, pınar, kaynak. İslâm felsefesinde varlık, mevcût olan şey mânâsına gelir. A'yân, ayn'ın çoğuludur. Tasavvufta «a'yân-ı sâbite »mümkün varlıkların, Allah'ın ilminde sâbit olan hakikatlarıdır. Bunlar ezelî ve ebedîdirler. Eflâtun'un varlıkların aslı, özü ve hakikatı saydığı «idealar» gibi varlıkların esası.

Tasavvufî anlayışta a'yân'ın ilâhî ilimde sâbit olmasını temîn eden tecelliye «feyz-i akdes» bunların dışında zuhûr eden tecellîye ise «feyz-i mukaddes» denir. Varlığa geçen mümkünler, yani harîcî alemde mevcut olan varlıklar, a'yân-ı sâbitenin suretleridir, akisleridir.

Azim : Kararlılık, engellerden yılmadan kararını tatbik etmek.

B

Bâdî olmak : Sebep olmak

Bağban : Bahçıvan

Bâhusus : Hususiyle, özellikle

Bâis : Sebep

Bâkî : Kalıcı, ölümsüz

Bakıyye : Geriye kalan, artık

Bâliğ olmak : Erişmek, ulaşmak, ergenlik çağına girmek

Basarî : Görmeyle ilgili

Ba's : Dirilme, gönderme, «Ba's ü Ba'del mevt» : Öldükten sonra dirilmek

Bast : Yayma, serme, açma. Tasavvufta Allah'ın, rahmet ve kabulüne işaret olmak üzere kulun ferahlamasını, neş'e ve sevincini ifade eden Kabz' dan sonraki ve onun zıddı olan haldir. Rica ve niyaz halinde ortaya çıkar. Kabz ü bast : Büzülme ve gevşeme, iyilik ile kötülük.

Bedâ'at : Güzellik, yenilik

Bedî'a : Nadîde ve güzel, yeni icad edilmiş şey

Bedîî : Estetik, güzel

Behemehal : Derhal, mutlaka

Beis : Zarar, kötülük

Berr : Karaya, toprağa ait

Berrânî : Ziya Gökalp bu kelimeye aşkın, deneme- üstü, yahut muteal mânâsına Transandaltal karşılığı kullanıyor.

Behîmî : Hayvanî

Beynelmilel : Milletlerarası

Bidâyet : Başlangıç

Bilâistisnâ : İstisnasız, istisna olmaksızın
Binaenaleyh : Bundan dolayı buna dayanarak
Binnisbe : Bir dereceye kadar, nisbeten
Bûd : Varlık (Büd - Nebûd, varlık, yokluk, var - yok)
Budun : Millet
Bürûdet : Soğukluk

C.

Câli : Parlak, apaçık
Câmi : Toplayan, bir araya getiren
Camia : Topluluk
Câmid : Donmuş, cansız
Cânib : Yön, taraf
Câzibe, câzibeli : Çekim, çekici
Cedd : Dede
Cehd : Gayret, çalışma
Cemâd : Donmuş, cansız
Cemetmek : Toplamak
Cemî : Çokluk, çoğul, tekilin zıddı
Cevvanî : Ziya Gökalp bu kelimeyi de «immanent - indimaç» kelimesine mukabil olarak kullanmaktadır. Bugün «içkin» kelimesi kullanılıyor.
Cezir : Kök, asıl
Cezrî : Köke, asıla ait, kökten, köklü
Cursûme : Dip, kök
Cürüm : Suç

D

Dâfi' : Def eden, koğan, müdafaa eden
Dâfia :
Derc etmek : Araya sıkıştırmak, ortaya koymak, toplamak, biriktirmek
Diger gam : Başkalarının derdini dert edinen
Dehrî : Maddeci, dünyaya inanıp bağlanan, ruhu ve âhireti inkar eden
Dilettantisne : Merakcılık

Dûçar olmak : Maruz kalmak, kötülüğe uğramak
Dûn : Aşağı
Dûr : Uzak

E

Efser : Tâç
Egoizm : Nefsine düşkünlük, kendini sevme, kendini inkişaf ettirme meyli
Egotizm : Kendini beğenmek, kibir ve böbürlenmek, devamlı kendinden bahsetmek, kendini methedip durmak.
Enâiyet : Kendini beğenme, bencillik
Ene : Ben, ego.
Ekvân : Alemler, varlıklar, dünyalar
Enmuzec : Nümûne, örnek, tip
Enfüsî : Nefiste meydana gelen, sübjektif
Ensac : Nesiçler, dokular
Esâtir : Ustûreler, efsâneler, destanlar, mitoloji
Esfel : En sefîl, en aşağı, çok bayağı
Esrârâmiz : Esrarlı, sırlar taşıyan
Esrârâlûd : Esrarlı, sırlar bulunduran
Esrûk : Sarhoş
Evamir-i şehriye : Aylık emirler, buyruklar
Evsâf : Sıfatlar, kaliteler
Evza : Durumlar, vaziyetler

F

Fâriğ : Vazgeçmiş, çekilmiş, râhat, âsûde
Fahz : But, bacak; kabilenin küçüğü : boy, Fransızcası : Gens
Fa'l-i hayr : Hayırlı fal, hayra alâmet
Fetha : Üstün, Arap harflerinde e, a sesi vermek için harfin üstüne konulan hareke
Fethâni : Kendiliğinden, sebepsiz, serbestçe, Fransızcası : Spontané
Feminizm : Kadın haklarını müdafaa eden, kadınlarla fazlaca meşgul olan meslek

Fevda, fevdavî : Anarşi, anarşist (Fevzavî) de okunur.

Fevk : Üst

Fevkal-insan : İnsan - üstü, yahut Alman filozofu Niçe'nin değerler levhasını ters çevirip mevcut bütün değerleri yıkacak diye tasavvur ettiği üstün - insan. Bu insan diğer insanları bizim şimdi hayvanları hizmetimizde kullandığımız gibi kendi hizmetinde kullanacak, ne merhamet edecek, ne de yeryüzünde merhamet bırakacaktır. Niçe'nin Darwin'in «hayat mücadelesi» ve «tabiî ayıklama» gibi teorilerinden tesir alarak ileri sürdüğü bu üst insan nazariyesi, asrımızda bir sürü diktatörün kendisini üst insan sanmasına sebep olmuştur. Bu üst insan taslaklarının her birisi de insanî değerleri kendisinin yeni baştan tanzim edeceğini düşünerek insanlığı felâketlere sürüklemişlerdir.

Feyz : Bolluk, bereket

Fevkan-nâsut : İnsanlığa ait şeylerin üstünde olan

Fıtrat, fıtraten : Yaratılış, tabîbat, mizaç, yaratılıştan, yaratılış icabı

Fıtrî temayül : Yaratılıştan gelen temâyül

Filvâkî : Gerçekten

Fücûr : Günah, zina

G

Galat, galatât : Yanlış, yanlışlar

Garâbet : Tuhaflık,

Garîzî : Fıtrî, yaratılıştan, kendiliğinden, fizyolojik.

Gariziyyet : Yaratılıştan olma, içgüdüden gelme

Gumiz : Kımız

Gavs : Yardım, kurtuluş. Tasavvufta evliyalığın en yüksek derecesine ulaşmış olan kimsenin yâni veli olan Kutb'un ünvânıdır.

Gayz : Hiddet, öfke, kızma. kızgınlık, hınç

H

Hafî : Gizli

Hâcis : Gam, tasa, hâtıra

Hadd-i zâtında : Zaten, esasen

Hadş : Sezgi, zan

Hâil : Engel, mâni

Hâlik : Yaratan, yoktan var eden

Halîtâ : Karışım, birkaç şeyin karışmasıyla meydana gelen

Hânân : Hanlar

Hars : Kültür

Hasbiyet : Dünyevî bir karşılık gözetmeksizin yardım etme hâli

Hasîsa : Kendine mahsus olup başkasında bulunmayan karakter, hususiyet

Haşâ : Asla, kat'iyyen, Allah göstermesin, Allah'a sığınırım.

Hatif : Sesi işitilip de kendisi görülmeyen, gizliden seslenen, gâipten haber veren melek

Hebâen Mensûra : Boşa gitmek, hebâ olmak, Gökalp «Kaos» yerine kullanıyor.

Hirfet : Meslek, zanaât

Hübût : İniş

Hülûl : Gelip, çatma, bir şeyin içine sessizce ve gizlice girme

Hürmüz : Zerdüşt dininde âlemle çarpışan iki kuvvetten «Aydınlık»ı temsil eden kuvvet zıddı «Ehrimen» dir.

Hüsran : Zarar, ziyan, yokluk, mahrumiyet acısı

İ

İbdâ : Örneksiz olarak bir şey meydana getirmek, yaratma, îcâd

İbcâl : Ağırlama, ululama

İçtihad : Çalışma, bir kimsenin bir şeyden mânâ ve hüküm çıkararak o iş hakkında yeni bir fikir ortaya atması

İcmal etmek : Özetlemek

İçtinab : Kaçınma, çekinme

İdadî : Lise

idealizm : Varlığı, düşünceye, eşyayı zihne irca ederek şuurun dışında dış dünyanın varlığını inkâr eden felsefi meslek. Buna göre biz ancak tasavvurlarımızı bilebiliriz.

iddihar : Biriktirme, biriktirilme, toplayıp saklama

ifa etmek : Yapmak, yerine getirmek

ifrağ : Kalıba dökme, şekillendirme, boşaltma

iğtinâm : Ganîmet suretiyle alma, yağmalama ,zahmetsiz kazanç gözüyle bakma

ihdâ : Hediye verme, hediye gönderme, hediye etme

ihtiram : Saygı, hürmet

iktibas : Alma, aktarma, aynen almak veya aktarmak

iktiza : Gerekme, gerektirme ,ihtiyaç, lüzum, zaruret

iktisab : Kazanma, edinme, hak etmek

iktitaf : Meyve toplama, devşirme, toplanma, devşirilme

iktiran : Yaklaşma

illiyyîn : Cennetin ve göklerin, en yüksek ve en mukaddes yeri ve burada bulunan yüksek ruhlar

i'lâ : Yükseltme, yüceltme, yüceltilme, şan ve şöhretini artırma

ilm-i Emrâz : Hastalıklar ilmi, patoloji

ilm-i Garizî : Fizyoloji

immoralizm : Ahlâk dışı veya gayri ahlâkî görüşü müdafaa eden felsefe. Daha çok Alman filozofu Niçe'nin değerler levhasını tersine çeviren anlayışı için kullanılır.

imtidât : Uzama, uzun sürme, uzanma, uzanım yahut uzam

imtizac : Ahenkli bir şekilde kaynaşma, uylaşma, birbirini tutma

İndeterminizm (Endeterminizm) : Determinizmin zıddı, muayyeniyetsizlik, belirsizlik, sebeple netice arasındaki bağın zarûrî olmadığını söyleyen ilmî ve felsefî anlayış. Fizikte Reisenberg'in ortaya koyduğu belirsizlik prensibinden sonra. determinizm sarsıntı geçirmiş, bu belirsizlik anlayışı P. Jordan ve daha sonra J. Monad gibi kimseler tarafından biyolojik sahaya da tatbik edilerek orada da belirsizlik ve kesinsizliğin hâkim olduğu ileri sürülmüştür.

İndi : Bir kimsenin kendi inanışına göre, kendi görüşüne dayanarak kendince ileri sürdüğü görüşler

İnfial : Gücenme, darılma, tesir altında kalıp tepki gösterme

İnfirad : Ferd olarak, tek başına olma, başkalarından ayrılarak, uzaklaşarak kendi başına kalma, başkalarının arasından sivrilme

İn'ikas : Yansıma, yankılama, tesir

İnkıraz : Bir kalabalıktan, bir bütünden tek fert kalmayacak şekilde bitme, tükenme

İnsiyakî : Sevk-i tabiî veya içgüdü ile hareket etme

İntihâ : Nihayet bulma, sona erme

İntisal : Neslin çoğalması, devam etmesi

İntişar : Neşr olma, yayılma, dağılma, üreme

İrâe : Gösterme, tâyîn etme

İrâs : Verme, verilme, sebep olma, icâp etme

İrem : Cennet, Ad kavmi zamanında Şeddâd tarafından cennete benzetilerek yapılan lüks binaları hâvi bir bahçe olup Şam'da veya Yemen'de bulunmuş olduğu söylenir.

İsâl etmek : Vüsûl buldurmak, ulaştırmak

İskât : Düşürme

İstidlâl : Bilinen delillere dayanarak bilinmeyen bir şey hakkında akıl yürüterek hüküm çıkarmak

Istıfa : Ayıklanma, seçkinleşme

İstihkâr : Hakir, hor görme, hor görülme

İstihzâ : Alay etme, eğlenme

İstikmal : Kemale erdirme, tamamlama, bitirme

İstiknah : Birşeyin künhünü, derinliğini araştırmak

İstilâh : İlim sözü, tâbir, terim. (İstilâhat) : Tâbirler, terimler

İstilhâm : Allah'tan ilham istemek

İstilzam : Lüzumlu görme, gerektirme, gerekme

İsti'mâk : Derinliğe inmek

İstimâl : Kullanma

İstimzâe : Meze etmek, uzlaştırma

istinâd : Dayanma

istinsah : Nüshasını çıkarma, kopyesini çıkarma

istintâc : Netice çıkarma, çıkarılma

istitâr : Gizlenme, örtünme

istivâ : Müsavi, denk olma, kaplama, örtme, yerleşme

işrâb : İçirme, içirilme, îma etme

iştigal : Bir şeyle uğraşma, meşgul olma, meşguliyet

iştihâ : Meyil, istek iştah

iştikâk : Türeme, bir kökten gelen kelimelerin birbiriyle ilgileri, bir kökten türemeleri

iştiyâk : Özleme, şevk duyma

itâ : Verme, verilme, ödeme

i'tilâ : Yükselme

i'tilâf : Anlaşma, ülfet, ünsiyet peydâ etme

i'tiyat : Âdet edinme, alışma, alışkanlık

itkân : İnanma, emîn olma, muhkem ve sağlam kılma (itkâni : Sistemli)

itlâk olunmak : Salıverilmek

ittibâ : Tâbî olma, uyma, ardı sıra gitme

ittihaz : Edinme, edinilme, kabul etme, kullanılmış sayma, itibar etme tasarlama

ittilâ' : Öğrenme, tanıma, bilme, haberli olma

ittisâ' : Bollaşma, bolluk, genişlik, genişleme

ittisal : Bitişme, kavuşma, birbirine dokunma

izhâr : Gösterme, meydana çıkarma

izmihlâl : Yok olma, yıkılmak, yok olup gitme

K

Kabz : Azrâîl tarafından ruhun teslîm alınması, el ile tutma, avuç içine alma, kavrama. Tasavvuftaki mânâsı bast'ın zıddı olup, büzülme, mânevî sıkıntı demek olur

Kadir nâşinas : Kadir bilmez

Kaos : Düzensizlik, karışıklık, anarşi, fevzâ, kâinâtın yaratıldıktan hemen sonraki, düzenlenmemiş hâli

Kârî : Kıraat eden, okuyan, okuyucu

Karîha : İnsanda kendiliğinden hâsıl olan fikir ve niyet, tabîat, fikir kuvveti, bir fikri meydana koyma hassası.

Kâzib : Yalan söyleyen, yalancı, aldatıcı

Kaziyye : Önerme, mesele, madde, dâvâ, iş husus

Kesâfet : Yoğun olma, bulanıklık, açık ve berrak olmayış

Kesre : Esire, Arap harflerinde (i) sesi vermek için harfin altına konulan hareke

Kesret : Çokluk, bolluk ziyâdelik

Kritisizm : Tenkitçilik. Kant'ın **Saf Aklın Tenkidi** adlı kitabıyla bir metod ve problematik olarak ortaya çıkmıştır. O, bilginin, insan zihninin apriori (Tecrübeden önceki şartlar) yapısı tarafından telkîn edilen sınırlarını aşmasının imkânsız olduğunu göstermiştir. Tenkitçilik şüphecilik ve doğmatizm karışımı bir sistemdir. Kant kendi tenkitçi felsefesini kullanmak için bu tâbiri kullanmıştır. Kant'tan beri de tenkitçilik, bilgi nazariyesini bütün felsefî araştırmalara temel yapmak mânâsına kullanılmaya başlamıştır. Bu felsefe, evvelâ bilgimizin kaynaklarını, sınırını ve değerini belirtmek için bilme melekelerinin tenkîdini ele alır. Kritisizm, insan aklını tenkîde tâbi tutarak, bilgi kaynaklarımızın bir araştırmasını yapmış, insan bilgisinin sınırlı olduğunu, insanın bilme kabiliyetinin mahdut bulunduğunu göstermiştir. Kant'tan çok önce Aklı Gazzali de etraflıca tenkit ederek sınırlarını göstermiştir. Aklın tenkidini esas alan bu meslek neticede izafiyeciliğe ulaşmıştır.

Keyn : Olma, var olma, varlık

Küft ü gü : Dedikodu

Kurûn-ı vustâ : Ortaçağ

Kûşiş : Çalışma, gayret, çabalama

L

Lâene : Ben olmayan

Lâfz : Söz, kelime

Lâhut : Ulûhiyet, Rabbâniyet, rûhâniyet

Lâhik : Yetişen, ulaşan, eklenen

Lâik : Dini olmayan, yahut kendisini dinî emir ve yasaklara uymaktan âzâde hisseden

Lâmadde : Madde olmayan

Lâmukaddes : Mukaddes olmayan

Lâyeteğayyer : Değişmez, değiştirilemez

Lâyuâd : Adedi bilinmeyen, sayısız, hadsiz-hesapsız

Lâyemût : Ölmez, ölümsüz

Lâyenkatı' : Durmadan, ardı arası kesilmeden

Lem'a : Işık, parıltı

Lemsî : Dokunma duyusu ile ilgili, dokunmaya ait

Ledünnî : Allah'ın bilgisine, sırlarına ve ilâhî aleme ait, ora ile ilgili

Libas : Elbise

Letâfet : Güzellik

Levh-i mahfûz : İlâhî âlemde varlıkların ve olacak hâdiselerin asıllarm tesbit ve muhafaza edildiği levha

M

Mâba'dettabîa : Metofizik, fizik ötesi, deneme üstü, ilmin sahası dışında kalan yerler

Maîşet : Yaşama, geçinme, dirlik, geçinmek için lâzım olan şey

Mâderşâhi : Annenin hakim olduğu aile

Mahfî : Gizli, saklı (Kenz-i Mahfî : Gizli hazîne)

Mahkûkât : Hakkedilmiş, kazınmış, bir şey üzerine kazılarak işlenmiş şey, resim, yazı, hakkâk işleri

Mahşer : Kalabalık, Kıyamet koptuktan sonra dirilenlerin toplanacakları yer ve bunların meydana getirdiği büyük kalabalık

Mâkûs : Ters, tersine çevrilmiş, (Mâkûs talih : Tersine dönmüş aksi talih)

Mahsüsât : Gözle görülen, duyularla algılanan şeyler

Mâlumatfürûş : Bilgiçlik taslayan, ukala

Mâlûme : Bilinen, belli, faili bilinen belli olan

Mâsivâ : Dünya ile ilgili şeyler

Mâşeriyet : Çok kalabalık olma hâli

Matla' : Doğacak yer, güneş ve yıldızların doğması

Matmah : Tamah edilen, göz dikilen, göz konulan şey

Mâverâ : Bir şeyin ötesinde, arkasında bulunan

Mebhas : Araştırma yeri, araştırma konusu, fasıl, bir şeyin arandığı yer

Mebnî : Bina olunmuş, kurulmuş

Mecbûl : Yaratılmış, doğuştan gelme

Mebde' : Evvel, başlangıç, prensip

Mefhum : Kavram, kavrayış, anlayış

Mefkut : Kayıp, yok olan, bilinmeyen, bulunmayan

Mehâbet : Azamet, ululuk, büyük görünme

Me'hûz : Alınmış, çıkarılmış, tutulmuş, başka yerden istenmiş

Me'kel : Ekl olunacak yer, yiyecek yer, geçim yeri

Meknûz : Gizli, saklı, gömülü, hazine halinde

Mele-i a'lâ : En yüksek topluluk, büyük ve ileri gelen meleklerin toplandığı yer. Gökalp bunu «seciyeli insanlar topluluğu» mânâsına kullanıyor.

Mele-i esfel : En aşağı topluluk, seciyesiz insanlar topluluğu

Memsûn : Mesh olunmuş, el ile dokunulmuş, sıvanmış

Meri : Yürürlükte olan

Mersûme : Resmi olunmuş, çizilmiş, şema

Menkabe : Kahramanlara ait hikâye ve fıkralar

Mesâdır : Masdarlar, kaynaklar, bir şeyin çıktığı yerler

Meşhed : Şehid düşülen veya bir şehîdin gömüldüğü yer

Meşk : Yazı örneği, yazı nümûnesi, alışmak, öğrenmek, bir örneğe göre yapılan çalışma

Meşkûk : Şüpheli

Mevhûm : Vehme dayanan, hayalî

Mevsuf : Vasfedilmiş, nitelenmiş

Mevtâ : Ölü, ölen kişinin cesedi

Mev'ud : Va'd edilmiş söz verilmiş

Mezkûr : Zikrolunan adı geçen, anılan

Mihanikiyet : Mekanik bir tarzda işleyiş, makina gibi olma ve işleme

Mistisizm : Tabiat üstü bir âlemle irtibat kurarak üstün bir bilgiyi araştıran ve aklî, kemmî denemelere dayanmadan sezgi gücü ve vecd halindeki pratiklerle varlıkların özüne ait bilgiye ve Allah'a ulaşacağını ileri süren tasavvufî ve felsefî meslek. Batı mistisizmi ile İslâmda görülen tasavvuf mesleği birbirinden ayrıdır, nitekim bu farkı Gökalp de görmüş ve Muhiddin Arabî adlı makalesinde haklı olarak işaret etmiştir.

Mişkât : İçine kandil konulan şey, kandil

Muadil : Müsavi, eşit, karşılık, denk, eşdeğer

Muayyeniyetçilik : Determinizm, her çeşit hâdiseyi illiyet kanununa, sebep - netice münasebetinin zarurî oluşuna bağlayarak izah eden felsefî meslek. Müsbet ilim bu anlayışa dayanmakla beraber ilmin elde ettiği kanunları keyfî yorumlarla küllî bir determinizm fikri artık tarihe karışmıştır. Bilhassa fizikte Kuantum teorisi ve Heisenberg'in belirsizlik prensibi küllî determinist yorumları çürütmüş, ilmî determinizmin hudutlarını daraltmıştır. Bugün ilimde mevzii ve kısmî determinist anlayış hâkimdir.

Mucit : İcad eden

Muhit : Çevre, kuşatma

Mubâlat :

Mugâlata : Yanıltmak için ve yanıltacak tarzda söz söylemek.

Mugâyir : Aykırı, uymaz, başka türlü, muvafık olmayan, zıt.

Muhassala : Elde edilen netice, bileşke.

Muhassese : Sempati, sevgi, duygulanma.

Muhayyer : Hayrette kalmış, seçmeye tâbi, beğenmece, serbest, şaşırmış.

Muhayyeriyet : Hür olma, hürriyet, seçme imkânına sahip olmak.

Muhtâriyet : Kendi kendine hareket edebilme, iradesini kullanabilme, istiklâl.

Murâfık : Refakat eden, yol arkadaşı, bir şeyle beraber olan

Mukallit : Taklitçi, bir şeyi düşünmeden benimseyiveren, her şeyi taklit eden

Mukârenet : Yaklaşma, kavuşma, bitişiklik, uygunluk

Murâbıta : Birleşmiş cemaat, kontrol

Murâkabe : Kontrol, bakma, gözetme, kendi iç âlemini dinletme, denetleme

Musahhar : Ele geçirilmiş, emrine verilmiş, faydasına sunulmuş

Musarrah : Tasrîh olunmuş, belirtilmiş, apaçık söylenmiş

Musırr : Israr eden

Mutasavver Kemâl : Tasavvur edilen olgunluk, mükemmellik

Mutazammın : Tazammun eden, içine alan, muhtevî, kefil olan üstüne alan

Mutekat : İtikat olunan, inanılan husus

Mutekit : İtikat eden, inanan

Muttarit : İttıratlı, bir düzeye giden, sıralı sünnetli, düzgün

Muvafık : Uygun, yerinde, münasip, muhalif olmayan

Mu'zam-ı Metbuu : En büyük tâbi olanı

Muzırr : Zararlı, zarar veren, zarara sokan

Muztarr : Çâresiz kalmış, zorlanmış, ... zorunda kalmış, mecbur olmuş

Muzmahill : Çökmüş, çöküntüye uğramış, darmadağın olmuş, yok olmuş

Mübhem : Belirsiz, belli, belirsiz

Mubdî : İhda eden, yaratan, icad eden, yenilik getiren

Müceddid : Teceddüd sahibi, yenileyen, yenileyici

Müctemi' : İctimâ eden, toplanmış, toplanan, birikmiş

Müddea : İddia olunan, dâvâ olunan, iddia edilmiş şey

Müddeî : İddia eden, dâvâcı, ısrar ve inat eden

Müessir : Tesirli, tesir eden, sebep, meydana getiren, iz bırakan

Müeyyed : Te'yid edilmiş, kuvvetlendirilmiş, sağlam, doğrulanmış, yardım gören

Müdrik : İdrak eden, anlayan, anlamış, aklı ermiş, algılayan

Müfekkir : Düşünen

Müheyyâ : Hazır, âmâde

Mülevves : Levs içinde, kirli, kirlenmiş, pis

Münâkız : Nakzeden. birbirini tutmayan, çelişen

Mülâyim : Yumuşak huylu, uygun

Mülâzım-ı evvel : Üsteğmen

Mülâzım-ı sânî : Teğmen

Mümeyyiz : Temyiz eden, seçen, ayıran

Mün'atif : Sapan, bir tarafa doğru yönelen, meyillenen

Mündemiç : İndimaç olmuş, içine yerleşen, içinde bulunan, immanent

Münezzeh : Tenzîh edilmiş, temiz, arı, uzak, berî kılınmış

Münfehim : Anlaşılan, kavranılan

Mültebes : İltibaslı, karışmış, başka bir şeyden ayırdedilemez

Münferit : Yalnız olan, tek, ayrı, tek başına kalan

Münhal : Boşalan, açık kalan, yer

Münhasır : İnhisar ettirilmiş, yalnız bir şeye tahsîs edilmiş sınırlanmış

Münkalib : İnkılâb eden, değişen, iyiye kalb olan

Münkasim : İnkısama uğramış, kısım kısım bölünen, bölünen, bölünmüş

Münsak : Birine bağlı olup peşinden giden, gönderilmiş olan

Münselih : Soyulmuş, tecrid edilmiş

Müntehâ : Nihayet bulmuş, bir şeyin varabildiği en uzak yer

Münteşir : İntişar eden, saçılan yayılan, dağılan

Müreccah : Tercih edilen, üstün tutulan

Mürevvic : Tervîc eden, bir fikrin taraflısı olan

Mürtebit : İrtibatlı, birbirine bağlı

Mürûr : Geçme, geçip gitme, sona erme

Müsbetcilik : İsbatı esas olan felsefî meslek, Fransız filozofu Auguste Comte tarafından kurulmuştur.

Müsellâh : Silâhlı, silâhlanmış

Müstakil : Tek başına, serbest, hür, istiklâlini elinde tutan

Müstâmel : Kullanılmış, istimal edilmiş

Müsemma : İsim verilmiş, adlanmış, bir ismi olan, ismine uygun

Müstenid : İstinâd eden, dayanan, yaslanan, güvenen, bir sahibi olan

Müstevli : İstilâ eden, yayınlan, her tarafı kaplayan

Müşevvik : Teşvik eden, şevk ve gayrete getiren, arzusunu artıran, ayartan

Müteaffin : Taaffün etmiş, bozulup, fena kokan, çürük, kokmuş

Mütebâki : Geri kalan, artık

Mütecellî : Görünen, meydana çıkan parlak

Müteferrî : Bir kökten ayrılan, dal budak salan, bir kökle ilgili olan

Mükeahhir : Geciken, sonraya kalan

Mütehayyir : Hayrette kalan, şaşırmış

Mütelezziz : Lezzet alan, zevk alan, hoşlanan

Mütemâyiz : Temâyüz eden, sivrilen, kendini gösteren

Mütenâzır : Birbirinin karşısında bulunan, birbirine bakan

Müterakkî : Terâkki eden, ilerleyen, gelişmiş

Mütesânid : Tesânüd içinde olan, dayanışma içinde bulunan

Mütevellid : Tevellüd eden, doğan, dünyaya gelen, ileri gelmiş

Mütteharrik : Hareket eden, kımıldayan

Müttefik : Bağdaşmış, anlaşmış

Müttehim : İtham altında kalmış, kabahatli, suçlu görülen

Müverrih : Tarih yazan, tarihci

Müzeyyen : Süslenmiş, süslü

N

Nâfi : Faydalı, kârlı, menfaatli

Nahiv : Söz dizimi, sentaks

Nakîsa : Noksan, eksiklik, kusur, kabahat

Nâkısıyyet : Noksanlık

Nâmütenâhî : Sonsuz, uçsuz, bucaksız

Nâsut : İnsanlığa ait şeyler, insanlık, mahlukiyet, insanlık câmiası

Nâtık : Söyleyen, konuşan

Nâtıka : Düşünüp söyleme hassası

Natürizm : Tabiat kuvvet ve hâdiselerinin zamanla insan şekillerinde tasavvur edilmesiyle ve onlardan korkulması neticesinde dinin ortaya çıktığını ileri süren görüş. Dinin doğuşunu ve menşeini tabiat kuvvetleri ile izah eden bu doktrinin esas temsilcilerinden biri Max Müller'dir. Durkheim bu görüşün sakatlığını ortaya koymuştur. Natüralizm bir başka mânâda yaşayışta, yiyecek, giyecek ve içtimaî müesseselerde tabiata dönülmesini ve ona en uygun hâle getirilmesini gaye edinir.

Natüralizm : Tabiattan başka hiçbir realite ve değer kabul etmeyenlerin doktrini. Bu meslek daha çok materyalizm ile beraber bulunur veya onun yerine kullanılır. Çünkü ikisi de tabiat-üstü ve eşyayı izahta tecrübe dışı hiçbir prensip kabul etmezler ve bütün mânevî varlıkları ve değerleri tabiata irca ederler. Bunun dışında estetikte de tabiatı temel olarak taklîd etmeyi esas kaide edinen meslek mânâsına gelir. Bu doktrin ahlâkta, ahlâkî hayatı tabiat kanunlarına uydurmak gerektiğini söyler ve ahlâkî değerlerin insanda olduğu gibi tabiatta da mevcud olduğunu iddia eder.

Nây-pâre : Ney parçası, Neyin kolay çalınması için başına takılan ağızlık, küçük ney

Nâzenîn : Şımarık, nâzik yapılı

Nebûd : Yok, yokluk

Necîb : Soyu sopu temiz, nesli pâk olan

Nefs : Ruh, can, hayat, insandaki maddî ve beşerî ihtiyaçlar, arzuların kaynağı olan ve insanı kötülüğe sevke meyilli güç

Nehy : Yasak etme

Nez'etmek : Çekip koparma, kaldırma, yok etme, can çekişme

Nezîh : Temiz, pâk

Nikbîn : İyimser

Nısf : Yarım, yarı

Nücûm : Yıldızlar

Nümûd-dîde : Örnek gösteren, görünen, benzeyen

Nümûde : Gösterilmiş

Nümûvü Nûmâ : Neşvü nemâ, büyüyüp gelişme

P

Pâbend : Ayakbağı, köstek, engel

Pantürkizm : Bütün Türkleri bir bayrak ve bir devlet altında toplamak isteyen siyasî cereyan

Pişbîn : İlerisini gören, ihtiyatlı, basiretli, istikbâle ait keşifte bulunan

Pişnüvişt : Önceden yazılmış, tesbit edilmiş, kader; Gökalp «Program» yerine kullanıyor

Plâtonik : Hep hayalde kalan sevgi, aşk

Politeizm : Çok tanrıcılık

R

Râbıta : Bağ, alâka

Râbıan : Dördüncü olarak

Râm etmek : Baş eğdirmek, tâbi kılmak

Râkîp : Binen, binici

Reâyâ : Bir hükümdârın hüküm ve idaresine tâbi olan halk; devlet görevlileri dışında kalan bütün halk

Ref'etmek : Kaldırmak

Ricat : Geri çekilmek

Riyâset : Reislik, baş olma, başkanlık

Rişte : İplik, tire, ip ucu tutamak, ilgi, bağ

Ruhşinâs : Ruhu bilen, tanıyan, psikolog

Rü'yet : Görme, bakma, görülme, araştırma, yönetme

Rüşdiye : Ortaokul

Rüşeym : Embriyon, oğulcuk, cenîn, rahimde henüz teşekkül etmeye başlamış olan hayvan veya nebât, tohum hâlinden çıkmakta olan

S

Sâbit Ayn : Ayn kelimesine bak.

Sâd : Göz ağrısı, göz hastalığı

Sadme : Çarpma, tokuşma, çatma, ansızın başa gelen belâ

Saffet : Saflık, temizlik, pâklık, hâlislik

Sâfilîn : Aşağı, alçak olanlar

Sâîde : Sesli harf

Sarf : Harcama, çevirmi, döndürme, gider, (Sarf ü nahiv : Dilbilgisi, gramer)

Sa'y (Sai) : Gayret, emek, çabalama, çalışma

Salhûrde : Çok yaşlı, ihtiyar, yıkılmaya yüz tutmuş

Sâlik : Bir yola giren, tarîkata giren, o yolda giden

Sâmit : Sesi çıkmayan, susan, ses çıkarmayan, cansız, sessiz harf

Samiyyet : Samimiyet

Sâniha : Düşünmeden ânî olarak akla gelen, görüş, ilham eseri

Sarâhat : Açıklık, ibârede açıklık

Sefine : Gemi (sefâin : gemiler)

Sekr hâli : Sarhoşluk hâli, şuurun kaybolduğu zaman, ölümden önceki koma hâli

Seciye : Karakter

Selîka : Güzel söz, yazı, istidat, içgüdü, kâbiliyet

Semâî : Semâa mensup, kâidelere bağlı kalmadan işitilerek öğrenilen

Simya : Bakırdan altın elde etme gayreti ve ilmi, kimyanın başlangıcı

Solipsizim : İdealizmin aşırı şekli olup, «Ben» den başka bir şeyin olmadığını iddia eden felsefî meslek «Ferdâniyet»

Sulp : Katı, sert

Sülûk : Bir yola girme, bir tarîkata intisâb etme

Sümmettedârik : Gelişi güzel, rastgele

Sünük : Kemik, et parçası

Ş

Şâd : Sevinçli

Şahne : Klâsik İslâm devrinde emniyet müdürü

Şamanizm : Türklerin İslamdan önce mensup oldukları iddia edilen din. Bu iddia doğru değildir. Prof. Dr. Tanyu'nun iddiasına göre şamanizm özel bir din olmadığı gibi, Türklerin çoğu da şaman adını bilmez ve kullanmaz. Eski Türklerin dinini şamanlık olarak görmek, bir yakıştırmadan ibarettir. Dünyada şamanlıkla ilgili çeşitli kavimler vardır. Orhun âbide ve kitâbeleri, destânlar, seyahatnâmeler ve muhtelif yazılı eserler, Türklerin tek Tanrı inancına dayanan bir dine inandıklarını ortaya koymaktadır. (Bk. H. Tanyu, İslâmlıktan Önce Türklerde tek Tanrı İnancı, Ankara, 1977; Kızılelma, s. 200)

Şâmil : İçine alan, kaplayan, umumî

Şecere : Ağaç, soy kütüğü

Şâyi' : Yayılmış, duyulmuş, şuyû' bulmuş, yaygın

Şekîne : Dayanma, gem, dizgin

Şe'niyet : Gerçeklik, realite

Şerâit : Şartlar

Şey'i : Eşya ve olaylarla ilgili, gözle görülür

Şifâhî : Sözlü

Şua : Işık

Taaccüb : Şaşırma, hayret etme

Taalluk etmek : Alakalı, ilişik olmak

Taam etmek : Yemek yemek

Tâmmüm : Umumîleşme, genelleşme, yayılma

Taarruz : Hücûm, saldırma, sataşma, takılma

Taayyün etmek : Belirli olmak, ortaya çıkmak, itibarlanmak

Taazzuv : Uzuv hâlini alma, peydâ etme, şekillenme

Tab' : Yaratılış, tabiat

Tâbir-i âhar : Başka bir deyim

Tabl : Davul

Tabu : Yasak, ibtidâî kavimlerde var olduğuna inanılan, kutsal özelliklerinden dolayı kendisine el sürülemeyen eşya veya hayvan

Tafsîl etmek : Uzun uzun anlatmak

Tahaddüs : Sezgi, meydana çıkma

Taharrî : Arama, araştırma

Tahassüs : Hislenme, duygulanma

Tahavvül : Değişme, bir halden bir hâle geçme

Tâife : Takım, gurup, topluluk

Takarrüb : Yaklaşma, yanaşma

Ta'mîm : Umumî bir hâle getirme, umuma teşmîl etme, genelge

Tansis : Ayet ve hadise dayanarak bir şeyi müdafaa etme

Tarassut : Rasat etme, gözetleme, gözlem, müşahede, dikkatle bakma

Tasfiye : Temizleme, saf dışı etme

Tasrîh : Sarahate, açıklığa kavuşturma

Tatyîb : Hoş etme, hoşlandırma, iyi davranma

Ta'vîk : Oyalama, geciktirme

Tavsîf : İlim, bilgi, vasfetme, niteleme

Ta'yîb : Ayıplama

Teâdut «Teâzut» : Dayanışma, kol kola verme, birbirine kol verme

Teâmül : Bir işin olup, öteden beri olagelen muamele, âdet, gelenek

Teâvün : Yardımlaşma

Tebeyyün : Belirli olma, anlaşılma

Tebcîl : Ağırlama, ululama

Teceddüd : Yenileme, tazelenme

Tecellî : Görünme, açığa çıkma

Tecvîd : Güzelleştirme, Kur'an'ı güzel okuma kaidelerini öğreten ilim

Tedâfü : Savunma, müdafaa, korunma

Tedâhulî : Birbirine girme, müdahale etme

Tedennî : Gerileme, aşağılama

Tedkîkat : İncelemeler, tedkîkler

Tedrîs : Ders verme, okutma, öğretim

Tedvîn : Kitap haline getirme, düzenleme

Teessüs : Yerleşme, kurulma, kurulmuş olma

Tefe'ül : Fal açma, fala bakma, hayra yarama, uğur sayma

Tefevvuk : Üstünlük

Tefeyyüz : Aydınlanma, yükselme, taşma, feyz alma, istifade etme

Tefehhüm : Yavaş yavaş anlama, farkına varma

Tefessüh : Çürüyüp dökülme, bozulma, çürüme

Tefriş : Dayayıp döşeme

Televvün : Renklenme

Tehlîl : «Lâ ilâhe illâllah» sözünü tekrarlama

Tekellüm : Konuşma, söyleme

Tekâmül : Kemale doğru gitme, gelişme, olgunlaşma, evrim, kemâle erme

Tekemmül : Kemal bulma, olgunlaşma

Tekevvün : Var olma, vücût bulma

Tekrîm : Saygı gösterme, hürmet duyma, izzet - ikram gösterme

Tekvîn : Yaratma

Telâkkî : Kabul etme, anlayış

Telâhuk : Birbiri arkasından gelip birleşme, birbirine katılma

Te'lîf : Uzlaştırma, ülfet meydana getirme

Tel'în : Lânetleme

Temâdî : Devam etme, sürekli olma

Temâsük : Tutunma, yapışma, birleşme, dağılmanın zıddı

Temâyül : Meyletme, eğilme

Temhîdât : Mukaddimeler, girişler, ağız yapmalar

Temeyyüz : Kendini gösterme, sivrilme

Tenâsüh : Ruh göçü, ruhun bir cisimden diğerine, bir bedenden diğerine, yahut insandan hayvana geçerek ölümden sonra dâhî temizlenmesine devam etmesi ve buna dair inanç

Tenvîr : Nurlandırma, aydınlatma, ışıklandırma

Terekküp : Karışıp birleşme, mürekkep olma

Tervîc : Revaç kazandırma, kıymet ve itibarını artırma,

Tesânüd : Dayanışma

Teselsül : Silsile hâlinde, zincirleme

Teşa'ub : Şubelere ayrılma, çatallanma

Teşe'üm : Uğursuz sayma, hor görme

Teşettüt : Dağılma, parçalanma

Teşrî : Kanun yapma, Hz. Muhammed'in şeriata dair emirleri

Teşrîh : Açma, yayma, parça parça kesme, otopsi

Tetebbu : Bir şeyi etraflıca tetkik etme

Tevâfuk : Muvafık düşme, uyma, uygun gelme

Tevakkuf : Durma, bekleme, eğlenme

Tevcîh : Çevirme, yöneltme, döndürme

Tevellüd : Doğum, doğma

Tevfîk : Uzlaştırma

Tevhîd : Birleştirme, Allah'ı birleme

Tevlîd : Doğurma, doğrulma

Tevsi : Genişletilme, genişletme

Tezyîf : Küçük düşürme, sahte ve değersiz gösterme, eğlenme alay etme

U. Ü

Ubûr : Geçme

Ufkî : Yatay

Ümde : Esas, prensip
Uhuvvet : Kardeşlik
Ümk : Derinlik
Ümrân : Medeniyet, bayındırlık
Umûr : İşler, emirler, beyler
Urûc : Çıkış, yükselme, yukarı çıkma
Ustûre : Destan, efsâne, masal, mitoloji
Uzuv : Organ
Üryan : Çıplak, açık
Üserâ : Tutsaklar, esirler, köleler

V

Vâfık : Muvafık, uygun
Vahdet : Birlik
Vâhid : Yalnız, tek, biricik
Vâlid : Baba, doğurtan
Vâkıa : Gerçek, olmuş, meydana gelmiş şey
Vârid : Meydana gelme, ortaya çıkma
Vâsıl olmak : Ulaşmak, kavuşmak
Vâsi' : Geniş
Vâzıh : Apaçık, besbelli
Vaz'etmek : Ortaya koymak
Vecd : Kendinden geçecek şekilde ilâhî aşka kendini kaptırma
Vehbî : Allah vergisi
Vekâyi' : Vâkıalar, olaylar
Velâyet-i âmme : Amme otoritesi
Velûd : Dogurgan, çok verimli
Vüs'at : Genişlik, bolluk
Vüsûl : Ulaşma, gelme, varma, erişme, yetişme

Y

Yeknüvişt : Aynı kaderde olan, Gökalp bunu «Monografi» mânâsına kullanıyor
Yekdiğeri : Biri diğerine, her biri, bir başkası
Yevmî : Günlük,
Yılkı : At sürüsü

Z

Zâhir : Açık, belli, meydanda

Zamir : İnsanın içyüzü, içinde gizli olan

Ziviye : Açı, tekke

Zamme : İlâve, ekleme artırma, ötre, Arab harflerinde ö, ü seslerini vermek için harfin üstüne konan işaret

Zevce : Eş (Karı)

Zevebân : Erime

Zevebânî : Erimeyle ilgili, erimeye müsait, eriyen, dağılan cansız varlıklar

Zımnî : Açık olmayarak, dolayısıyla anlatılan

Zîr : Aşağı

Ziya : Işık

Zulmet : Karanlık

Zübde : Öz

110 LİRA